תנ״ך · אחרונים · מלבי״ם · נביאים

מלבי"ם על ירמיהו

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מלבי"ם על ירמיהו

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מלבים-על-ירמיהו/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 8
פרק ג 19
פרק ד 24
פרק ה 32
פרק ו 39
פרק ז 44
פרק ח 49
פרק ט 53
פרק י 59
פרק יא 64
פרק יב 67
פרק יג 71
פרק יד 76
פרק טו 79
פרק טז 83
פרק יז 87
פרק יח 91
פרק יט 94
פרק כ 96
פרק כא 98
פרק כב 99
פרק כג 103
פרק כד 110
פרק כה 111
פרק כו 114
פרק כז 117
פרק כח 119
פרק כט 121
פרק ל 123
פרק לא 127
פרק לב 134
פרק לג 140
פרק לד 143
פרק לה 145
פרק לו 146
פרק לז 148
פרק לח 149
פרק לט 152
פרק מ 153
פרק מא 155
פרק מב 156
פרק מג 159
פרק מד 160
פרק מה 165
פרק מו 166
פרק מז 170
פרק מח 171
פרק מט 177
פרק נ 183
פרק נא 188
פרק נב 193

פרק א

פסוק א

דברי ירמיהו, שלשה פסוקים הראשונים הם הוצעה להגביל מהות הספר בכל פרטיו, כי כל ספר מספרי החכמה יוגבל, א. מצד צורתו ודברים שידובר בו, למשל אם הוא ספר תוכחה או שיר או חכמה וכדומה, ואם נאמר בדרך מליצה או ספור וכדומה, ועז"א **דברי**, מודיע שכולל כמה מיני דברים, נמצאו בו חזיונות, נבואות, ספורים, תוכחות, וכדומה ב. מצד המחבר אשר דבר הדברים, אמר שהיה **ירמיהו בן חלקיהו** שהיה נביא ומיוחס מצד שאביו היה כ"ג ונביא, ומבואר שהיה ג"כ עשיר, כי אביו בודאי היה עשיר כמ"ש הכהן הגדול מאחיו גדלהו משל אחיו, ג. מצד מקומו שהיה הנביא דר בו, אמר שהיה **מן הכהנים אשר בענתות** שהיו מיוחדים ביראת ה', **ומארץ בנימין** לא מתושבי ירושלים, כי המוכיח שהוא מעיר אחרת, לא יכיר פנים ולא יחפה מצד אהבת עיר מולדתו, ודבריו נשמעים ביותר ד. מאיזה מקור שאב דבריו, אם מן השכל, או הבחינה, או מפי סופרים וספרים, אומר. **אשר היה דבר ה' אליו** ששאב דבריו ממקור מים חיים מן הנבואה. ה. מצד הזמן שבו נבא, אמר שנבא בשלשה זמנים מחולפים אשר התחלף בם מעמד העם ומלכם, כי התחלת נבואתו היה **בימי יאשיהו בן אמון** שהוא ודורו היו צדיקים, והתחיל **בשלש עשרה שנה למלכו**, שאז בהיותו בן דעת החל לעבוד את ה':

פסוק ג

ויהי וכן התמידה נבואתו **בימי יהויקים** שאז היה הדור צדיקים והמלך היה רשע כמ"ש חז"ל **עד תום עשתי עשרה שנה לצדקיהו**, שאז התחלף מעמד העם שהיו רשעים ולעומת זה היה המלך צדיק, ור"ל שנבואות אלה היו מתמידים בכל המעמדות האלה **עד גלות ירושלים**, שאז נתקיימו כל נבואותיו:

פסוק ה

בטרם, הנביא צריך שיוקדם לנבואתו שני תנאים, א. ההכנה הטבעיית, שיהיה מוכן לנבואה מטבעו, ע"י שיהיה מזגו שלם אל טוב המדות, וכן ע"י שלמות כח המדמה והשכלי ויתר כחות הנפשיות, ב. ההכנה הבחיריית, שיכין א"ע לנבואה ע"י טוב המעשים והקדושה והפרישות, וההכנה הטבעיית תחול באדם תיכף בעת יצטייר צורת הולד בבטן אמו, כי ההכנה הזאת יקבל ע"י מולידיו והיינו כמ"ש בעדיות, האב זכאי לבנו בנוי בכח וכו', וההכנה הבחיריית לא תתחיל עד יולד ויחל להשתמש בכחותיו הטבעיים והנפשיים, אולם יש הבדל בזה בין הנביאים כי תנאים אלה אינם מוכרחים

רק לנביא הבא להשלים א"ע שישפיע עליו שפע הנבואה לצורך עצמו להשלימו בדעת אלהים ובהשגות עליונות שזה לא יהיה רק אם מוכן ע"ז מצד טבעו ובחירתו, לא כן הנביא המשולח מאת ה' ליסר גוים ולהוכיח לאומים שאז בעת יצטרך ה' לשלוח שליח כללי אל העם ולא ימצא איש המוכן לזה מעצמו, יבחר איש אחד הטוב בעיניו ויכינהו לנבואה ע"י שישנה טבעו ויעזרהו על בחירתו למען ישיג על ידו את התכלית הנרצה אצלו, (ובזה תמצא מענה על רוב הקושיות שהקשו על הרמב"ם שהחליט במורה שהנבואה לא תחול רק על המזומנים לה, והקשו עליו מנבואת גדעון ומנוח ודומיהם, כי זה לא היה מפני זכות המקבל רק מפני צורך המשפיע), וז"ש נגד ההכנה הטבעיית שתחול בעת יוצר הולד בבטן, **אנכי ידעתיך בטרם אצרך בבטן** שהקדמתי לך הכנה זו מעצמי, וכן נגד ההכנה הבחיריית שתחול בעת יצא מרחם ויתחיל לבחור בטוב המעשים **אנכי הקדשתיך** לנבואה **בטרם תצא מרחם**, ר"ל נבואתך אינה צריכה להכנה הטבעיית והבחיריית כיתר הנביאים, יען כי **נביא לגוים נתתיך**, שאינך נביא לצורך עצמך רק לצורך הכלל, ולא לשליחות פרטי רק כללי לכל הגוים, ונבואתך הוא לצרכי:

פסוק ו

ואומר, השיב, שהגם שיוכל להשפיע עליו הנבואה גם אם יחסרו לו השלמיות שהם תנאים אל הנבואה, יען שהוא נביא לשליחות כולל, אבל הלא א"כ יש חסרון אחר, והוא כי הנביא השלוח צריך שלא יהיה נער רק זקן ורגיל כדי שיוכל לדבר ולהוכיח גוים רבים, וז"ש **הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי**, וזה יהיה משלשה פנים, א. שהנער לא יערב לבו לגשת בפני גדולים, ב. שהנער אינו יודע לסדר דבריו במליצה ולשון צח שע"ז צריך הרגל רב, ג. מצד העם שנשלח אליהם שלא ישאו פנים לנער צעיר הימים ויקומו עליו ויהרגוהו:

פסוק ז

ויאמר ה', אחר שבזה נכלל ג' חששות שנים מצדו וא' מצד העם, השיב לו ה' **בל תאמר** טענה זאת מצד שאתה **נער**, כי נגד מה שאתה חושש שלא תערב לבך לגשת במקום גדולים, הלא **אל כל אשר אשלחך תלך**, שההולך בשליחות מלך גדול לא יבוש ללכת בכ"מ אשר ישולח בידעו מעלת משלחו הגם שהוא עצמו צעיר ונבזה, ונגד החשש שלא תדע לסדר הדברים בטוב טעם, **את כל אשר אצוך תדבר**, אתה לא תדבר דבר רק מה שאצוך ואשים דברי בפיך:

פסוק ח

אל תירא, ונגד מה שאתה ירא שיהרגוך **אל תירא מפניהם** כי אנכי אצילך מידם:

פסוק ט

וישלח ה' את ידו, שליחות יד המוזכר אצל הגעת הנבואה, יכוון על מסירת הכח הפעליי לפעול ולעשות עפ"י נבואתו התחדשות בהמציאות, כי יד ה' תמליץ הכח הפועל והעוסק בהויית הדברים או בקיומם והשלמתם ושנוייהם, ובעת תבא הנבואה בחזקת היד יתן לו כח הפעליי הזה שעם הדבור הנבואיי יהיה ג"כ שליח לעקר ולטעת לסתור ולבנות, וז"ש **ראה נתתי דברי בפיך**, ועם הדבור הזה בעצמו **ראה הפקדתיך היום על הגוים ועל הממלכות** בין להחריבם, **לנתוש** את הגוים ולאבדם, וכן **לנתוץ** את הממלכות ולהרסם, בין **לבנות** את הנהרס שהם הממלכות, **ולנטוע** את הגוים (עיין באה"מ), אולם גם החורבן יהיה ע"מ לבנות, וז"ש **לנתוש ולנתוץ** כדי שעי"כ תוכל **לבנות ולנטוע**, כי כן תפעול גם היד העליונה שתסתור ע"מ לבנות, וההעדר קודם להוויה והמות אל החיים:

פסוק יא

מה אתה רואה, היד הנשלח אליו ונגע על פיו נצטייר בדמיונו באיזה דמות ומשל מתיחס לענין הנבואה והנמשל שכיון בהגעת היד, ע"ד וביד הנביאים אדמה, ושאל אותו מה רואה בדמיונו, והשיב שנתפס בדמיונו דמות **מקל שקד**, כאילו דמות הזה יהיה ציור של המחזה של היד שנגעה בו:

פסוק יב

ויאמר ה' היטבת לראות, הדמות הזה מכוון אל כוונת הנבואה בכל הצדדים, א. כי תפס אל הדמות שם **מקל** לא שם מטה, שהמטה ירמוז לפעמים למשענת ולמשרה, והמקל יציין ההכאה המטה לכבוד אל הנושאה לא המקל, וכן עם כשדים הם ביד ה' כמקל חובלים ליסר החוטאים לא כמטה לכבוד או למשענת, ב. במה שראהו **שקד**, ר"ל מוציא פריו ברגע זו, וזה מורה רוב המהירות שיוציא ציצו ופרחו ופריו כרגע, עם מה שיסכים לזה הזמן שהשקדים מוציאים פרים בכ"א יום, וכן היו כ"א יום מן י"ז בתמוז עד ט' באב כמ"ש חז"ל, ג. מסכים לזה שם הפרי, ששקד מורה שקידה והשתדלות שישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו, ועז"א **כי שוקד אני על דברי לעשותו** כאילו עם הדבור מחובר ההשתדלות להוציאו אל הפועל במהירות כמו שעם ראיית המקל הוציא ציצו ופריו, (ולדברי חז"ל היתה המהירות הזה לטובה שהקדים שתי שנים קודם ונושנתם בל יתקיים ואבדתם מהרה בשיתמלא סאתם בהחלט, ובזה אמר על צד הדרוש היטבת לראות, ר"ל השקידה הזאת היא לטובת ישראל והצלתם):

פסוק יג

ויהי, דברי הנביא באו מסודרים בשלש דברות, שתחלה מנהו ה' אל השליחות והודיעו מהות השליחות שהוא לנתוש ולנתוץ, ואח"ז ייחד לו עוד שתי דברות, [דבור א'] להודיע לו זמן קיום הנבואה, שעז"א כי שוקד אני על דברי, [הדבור הב'] להודיע המקום שמשם תבא הפורעניות, ואחר שהדבור הרוחני אינו נקשר בזמן ובמקום שהם רק תנאי המוחשות, צייר לו זה במראה ודמיון, **סיר נפוח**, דמיון זה נאות מאד להנדמה בו, כי הם היו ממשילים את ירושלים לסיר ועמה לבשר (יחזקאל י"ב וכ"ד) שכמו שהסיר שומר את הנמצא בתוכו מפני האש, בל ישלט בו, כן העיר והמבצר ישמרם מפני האויב, המשיל את ירושלים לסיר נפוח ומעלה רתיחות, שזה יהיה בעת שתרבה המדורה ובעת שאין הסיר מכוסה למעלה, וזה הנמשל על הרבות אש האויב בריבוי יותר מכח הסיר, ועל שאין הסיר מכוסה מלמעלה בהשגחת אלהי מעוזם, שאז לא תועיל להם הגנה הסבובית מן המבצר אחר כי נגלה מסך יהודה מלמעלה כמ"ש (ישעיהו ה':ה') הסר משוכתו והיה לבער, ועי"כ פרוץ גדרו והיה למרמס עיי"ש בפי' ודרך סיר נפוח שבעת תרתיחהו האש מצד האש יעלו הרתיחות בצד ההוא, עד שידמה כאילו המים שבסיר מתנשאים לעלות ולברוח אל צד האחר כי נדחפו מפני האש, ובכ"ז לבסוף יתרוקנו באותו צד שהאש שם, וכן הנמשל **ופניו מפני צפונה** המקום שמבעבע שם נקרא פניו, והפנים האלה יהיו מפני צפונה, ששם האש, ובכל זאת לשם יתרוקנו והנמשל כי ע"י המצור וחרב אויב יעלו העם מן הסיר ויחשבו לברוח מן המבצר לצד האחר, ובכ"ז ילכדו מאת הכשדים ויגלו אותם בבלה (כמ"ש לקמן נ"ב ח'):

פסוק יד

ויאמר ה' הודיעו הנמשל כי מצפון תפתח הרעה:

פסוק טו

כי הנני קורא, מציין במליצתו כאילו השם יש לו ריב ומשפט על ישראל על שחטאו נגדו **ויקרא לכל משפחות ממלכות צפונה** שהם יהיו השופטים בינו ובין כרמו, והם **יבאו ויתנו איש כסאו פתח שערי ירושלים**, כשופטים היושבים על כסא המשפט לשמוע טענת הבע"ד, והשופטים האלה ישבו על כסאות למשפט בכ"מ בין **על פתח שערי ירושלים** ובין **על כל חומותיה** וגם **בכל ערי יהודה** כאילו יתחלקו לכמה בתי דינים, סנהדרין גדולה וקטנה:

פסוק טז

ודברתי משפטי אותם, וה' יסדר משפטו וטענותיו לפני השופטים האלה על עמו **על כל רעתם**, לבקש דין מאתם, **אשר עזבוני** ר"ל כי רעתם היא משולשת, א. **אשר עזבוני**, ב. שאם היו עוזבים אותי ולא היו עובדים אלהים אחרים היה לימוד זכות עליהם שעשו זה מצד חפצם בחפשיות, אבל הם **קטרו לאלהים אחרים**, הגם שעבודתם כבדה יותר, ואם היו ממירים כבודם לבעבור השגת תועלת וכדומה לא היה החטא גדול כל כך אבל הם, ג. **השתחוו למעשה ידיהם** שעשו בעצמם ויודעים שאין בו ממש:

פסוק יז

ואתה, אולם טרם אושיב השופטים האכזרים האלה אתרה בם תחלה על ידך, כמו שמתרין בבע"ד ע"י שליח ב"ד, ולכן **תאזר מתניך** ולא תמתין עד שיבואו אצלך רק **וקמת** ללכת אליהם, ולא תדלג דבר מדברי רק **ודברת את כל אשר אנכי מצוך** מבלי להפיל דבר, וגם **אל תחת מפניהם** לחנוף להם כי אז **אחתך לפניהם** לא אם תעיז פנים נגדם:

פסוק יח

ואני, ובל תאמר כי לא ישימו לב עליך לעמוד כנגדך, כי **אני נתתיך היום** שתהיה דומה בעיניהם **כעיר מבצר** ואח"כ **כעמוד ברזל** ואח"כ **כחומות נחשת** עד שילחמו אתך כלוחם בחזקה לכבוש עיר מבצר של אויביו, וכן תהיה בעיני **כל הארץ** גם **למלכי יהודה** ולא לבד למלכיהם שמגאותם שונאים מוסר עפ"י הרוב, כי גם **לשריו** וגם **לכהניו** שעליהם מוטל להורות דעה, ואף לכל **עם הארץ**, ובאופן זה. **ונלחמו אליך** כל הכתות ולא תמצא עזר משום אדם, ובכ"ז **ולא יוכלו לך** יען **כי אתך אני ואני אצילך**:

פרק ב

פסוק א

ויהי אחר שהקדים איכות תחלת נבואתו וענין נבואתו בכלל, הקדים הקדמה כוללת לדברי פורעניות אשר ינבא בכל הספר על ישראל יודיע כי בכל העונשים והיסורים שיביא ה' על ישראל, עוד אהבתו אליהם ועוד לא שכח בריתו מימי קדם, וכל אוכליהם ענוש יענשו, כאב שקצף על בנו ומוסרו לשלוחים אכזרים להכותו מכה רבה, שבכ"ז לבו דואב ומלא רחמים על בנו המוכה, וקוצף על האכזר המכה וסופו ליטול את שלו מתחת ידו:

פסוק ב

זכרתי לך חסד נעוריך, מדמה תחלת התחבר דבר האלהי עם עמו, כחבורי חתן וכלה ארוס וארוסה, ויציירהו כאיש אחד הבא מרחוק, ובת עשיר היפה בנשים הכניסה אותו לבית אביה ועשתה עמו חסד, ואח"ז דבקה נפשה בו והתחתנה עמו, ואח"ז האמינה בו ויצאה עמו מבית אביה אל המדבר לאשר היה רוחו ללכת, וכן בנמשל תחלה שמרו האבות ובניהם אחריהם דרך ה' והודיעו אלהותו בעולם בעודו היה גר בלתי ניכר פה לכל העמים שעבדו עצבים וחמנים, וזה **חסד נעוריך**, ואח"ז התחתנו עמו ונכנסו בברית ואהבת כלולות בהוציאם ממצרים וקבלת התורה, שבאו בברית עמו, וזה **אהבת כלולותיך**, ואח"ז האמינו בו ויצאו אחריו אל המדבר, מרוב חשקם אל הדבקות האלהי, והם ג' מיני זכיות שיש לישראל, א. קודם השדוכין, ב. בהשדוכין עצמם, ג. אחר השדוכין, וזכיות אלה עדן זכורים בלבי לא אשכחם, ולכן **קדש**, דמית **כקדש וכתבואת ראשית** שהיא התרומה שאסורה למאכל לזרים וזר האוכלה יאשם בין בגוף בין בנפש, וכן **כל אוכליו יאשמו** היא אשמת הנפש, כמ"ש ואיש כי יאכל קדש ואשמה הנפש ההיא, וגם **רעה תבא אליהם** הוא עונש הגוף ומיתה בידי שמים, ור"ל אף שאנבא עליך עתה שתהיה למאכל לשיני אריות סופם לקבל עונשם כאוכל קדש ה' ותרומתו:

פסוק ד

שמעו, אחר ההצעה הזאת שהודיע שה' זוכר ולא שכח אהבת כלולות, יתוכח עמהם מדוע שכחוהו המה ואבותם, **בית יעקב** ההמון, **ומשפחות בית ישראל** הגדולים אנשי השם:

פסוק ה

מה מצאו אבותיכם, מתחיל להתוכח שתחלה תיכף בעודם במדבר רחקו אבותיהם מעליו וינזרו לבושת, והנה העוזב דבר מפני דבר בהכרח יהיה, או מפני שמצא עול וחסרון בהגוף הנעזב, לעומת זה אמר **מה מצאו אבותיכם בי עול**, **אשר** בעבורו **רחקו מעלי**, או יהיה מפני המעלה שימצא בדבר שבחר בו עתה, לעומת זה אמר הלא **וילכו אחרי ההבל**, או יהיה מפני שהמעשה בעצמה שהיא התמורה והחליפים היא טובה או מעולה אצלו, כמו למשל אם היה עבודת האליל קלה או נעימה יותר, לעמת זה אמר **ויהבלו** שהלא גם המעשה הוא הבל, ור"ל אדם עוזב דבר שלא היה לו אהבה עמו כ"כ, או שהיה אהבתו תלויה בסבה ובטלה הסבה, אבל אחר שזכרתי לך חסד נעוריך בלא סבה, ואהבת כלולותיך אהבה גדולה, ואני לא עזבתיך כי קדש ישראל וכו', וא"כ מה מצאו אבותיכם בי עול וגו':

פסוק ו

ולא אמרו ומלבד מה שלא הבחינו בין הטוב והרע, עוד לא שמו לב על חסרון התועלת ועל ההיזק שימשך להם עתה, אחר שעדן חוסים תחת צל ה', א. שהוציאם ממצרים משעבוד ועבדות, ועז"א **ולא אמרו איה ה' המעלה אותנו מארץ מצרים**, ב. בדרכם במדבר שרק בו ימצאו מחסורם, ועז"א **המוליך אותנו במדבר**, כי המדבר הזה א"א שימצאו בו מחייתם בדרך טבעי מפני ג' דברים, א. שהוא בלתי ראוי לישוב מצד המקום והאדמה שמלא **ערבה ושוחה** וחפירות, ב. מצד האויר, בין השמיימי שהוא **ציה** מחום השמש הבוער, בין האוירי הוא **צלמות** ועפוש האויר, ג. מצד חסרון ההכנה לישוב מלא חול ונחשים וכדומה, ועז"א **בארץ לא עבר בה איש**:

פסוק ז

ואביא, אחרי שחשב חטא אבותיהם יוצאי מצרים חושב חטא בניהם, **אתכם הבאתי אל ארץ הכרמל** (הגם שאבותיכם חטאו), והיה תכלית ההבאה שני דברים, א. **לאכול פריה** לשבוע מטוב הגשמי, ב. **לאכול טובה** באשר היא ארץ מוכנת להשיג בה הטוב האמתי והאושר הנפשי, ובשניהם היו בהפך, כי **ותבאו**, עת באתם, נגד לאכול פריה **טמאתם את ארצי**, במעשים מגועלים מונעים ההצלחה הגשמיית, ג. נגד לאכול טובה אמר **נחלתי** מצד שהיא נחלת ה', כי אחר שנכנסו ישראל לארץ נכנסה תחת השגחת ה' ונעשית נחלתו, שמתם אותה לתועבה:

פסוק ח

הכהנים, חושב ד' מיני מנהיגים הלובשים כתר ההנהגה, כתר תורה, כהונה, מלכות, וכתר שם טוב שהיא הנבואה, **הכהנים** ענינם להוריד השראת השכינה בבית הנבחר והם **לא אמרו איה ה'**, **ותופשי התורה** ראוי שידעו את ה' כי זה תכלית הלימוד והם **לא ידעוני**, **והרועים** שהם המלכים והשרים **פשעו בי**, ואם היו סרים עכ"פ מעלי לצורך איזה תועלת, אבל הם **הלכו אחרי דברים בלתי מועילים**, כמ"ש לקמן ועמי המיר כבודו בלא יועיל:

פסוק ט

לכן, מלת לכן מוסב על כל הענין, א. כי יען שאבותיכם חטאו וגם אתם כמ"ש ואביא אתכם אל ארץ הכרמל **לכן עוד אריב אתכם**, ב. יען שאבותיכם וגם אתם חטאתם בלי סבה ולבלי תועלת, כמ"ש מה מצאו אבותיכם בי עול, ואחרי לא יועילו הלכו, **לכן עוד אריב אתכם**, כי אין לכם תשובה וטענה נגדי לאמר שרחקתם מעלי בעבור עול שמצאתם בי או בעבור תועלת שמצאתם בעבודת האליל, ג. אחר שגם הכהנים לא אמרו איה ה'

עד שיד השרים והסגנים ומנהיגי העם היתה במעל הזה ראשונה **לכן עוד אריב אתכם ואת בני בניכם אריב**, כי עדן יש תקוה שישובו העם אלי, אחר כי מראשי העם הזה התעו אותם מני דרך, בשגם כי בקל יוכל להתודע להם טעותם **כי עברו איי כתיים** וכו':

פסוק י

כי עברו, איי כתים היו קרובים לא"י אמר **עברו**, וקדר ישבו במדבר באהלים אמר **שלחו**, והנה היושבים באהלים ונוסעים ממקום למקום כבני קדר בקל יותר שימירו יראתם כמו שהם ממירים מקום מושבם כפעם בפעם, ואעפ"כ לא ימירו אליליהם, לכן אמר **וקדר שלחו והתבוננו מאד**:

פסוק יא

ההימיר, אומר שיראו ג' דברים, א. **ההימיר גוי אלהים**, שלא ימצאו שגוי ימיר אלהיו, ב. שאף **גוי** עובד כוכבים שהיא מדרגה פחותה לא יעשה זאת, ג. שלא יעשה זאת גם במקום שיוכל לחשוב למצוא ריוח ע"י התמורה הזאת כי האלהים שממיר אותו **המה לא אלהים**, ואיך א"כ היה ישראל בהפך, א. **שעמי המיר כבודו**, ב. **שעמי** הגם שהם במדרגה מעולה כי עם מעולה מן גוי, המיר אלהיו, ג. שעשו זאת הגם שהיו להם הפסד **שהמיר כבודו בלא יועיל**, כי לפעמים ישליך האדם הכבוד בעבור התועלת, ואז הגם שגם זה פחיתות, שיבזה כבודו בעבור תועלת, עכ"פ מרויח תועלת, לא כן אם ממיר כבודו מבלי תועלת שהיא סכלות גדולה:

פסוק יב

שמו ההשתוממות הוא על דבר המתמיה, והוא על מה שיאמר כי שתים רעות עשה עמי **על זאת שמו שמים** והתפלאו, **ושערו על שחרבו מאד**, הסער הוא על הצער שיסערו ויצטערו על גודל החורבן שחרבו ישראל מאד, כמ"ש העבד ישראל, ומפרש נגד שמו שמים.

פסוק יג

כי שתים רעות עשה עמי, א. מצד העזיבה במה שממנו, ובזה רעתם כפולה, א. מה **שאותי עזבו** שהעזיבה עצמה היא רעה, כמ"ש ההמיר גוי אלהים, ב. בהשקף מה שעזבו שהוא **מקור מים חיים**, אשר לא יכזבו מימיו, ב. וכן רעתם כפולה במה שאליו, א. **לחצוב להם בארות**, כי אם היו ממירים דבר נמצא בדבר אחר נמצא, היה החטא רק התמורה עצמו לא כן אם המירו דבר נמצא בדבר בלתי נמצא, רק שצריך הממיר להמציאו עתה, כי הבארות שבחרו בהם לא היו נמצאים רק צריכים חציבה להביאם אל המציאות, וזו סכלות גדולה, ב. שתחת המקור **יחצבו בארות** שהמים שבתוכם אינם מתוכם מן

המקור רק באים ממקום אחר מכונסים ממי גשמים, ויותר מזה שהם **בארות נשברים אשר לא יכילו את המים** הבאים לתוכם באופן שיהיו צחה צמא והנמשל א. כי ישועת ה' דומה כמקור הנובע מעצמו וא"צ להחצב על ידי בני אדם, ב. דומה כמקור שיותר שיוסיפו לשאוב ממנו יתוספו בו המים כמ"ש ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה, ג. כמקור אשר לא יכזבו מימיו בשום פעם, וכן כמקור שהוא המשפיע הראשון המשפיע מעצמו לא על ידי דבר אחר, לא כן העזר ששאלו מעמים אחרים נדמו. א. כבאר שצריך חציבה ועבודה רבה נעשה ע"י מלאכה, כמ"ש משא בהמות נגב בארץ צרה וצוקה (ישעיהו ל':ו'), ב. כבאר שמימיו אינם מעצמו רק הניתנים בו, וכן היו צריכים לתת להם מנחה ושוחד כמ"ש ישאו על כתף עירים חיליהם וכו', ג. שגם המים שניתנים בו אינם מתקיימים כי לא באו בעזרתם כמ"ש ומצרים הבל וריק יעזורו (שם):

פסוק יד

העבד, מבאר מ"ש **ושערו חרבו מאד**, ומבאר גודל החורבן שחרבו ישראל, שואל מדוע היה ישראל לבז, (וכוונתו להראות שהעונש אינו מקריי רק השגחיי כי אינו מחוייב לא מצד העם עז"א **העבד** וכו', ולא מצד האומות שכבשו אותם ע"ז אמר **עליו ישאגו** וכו', וחוץ מזה הלא **גם בני נוף** וכו' **ירעוך** וכו' ומזה הוציא התולדה כי זה מצד **שעזבך את ה' אלהיך**,) והנה שישלוט האדם באדם יהיה באחד משני פנים, אם ע"י קנין שישלוט בעבדו מקנת כספו, אם ע"י כיבוש בחרב ומלחמה, לעומת זה שואל שא"א שהיה לבז מצד הקנין, כי **וכי עבד ישראל** אל בוזיהם והנה היליד בית אין להאדון טענה עליו כ"כ כמו על עבד מקנת כסף, כי אותו לא קנה בכסף, עד שכבר התבאר בפילוסופיא המדינית שגם להמניחים חק העבדות בעבד מקנת כסף ראוי שלא יניחו זה ביליד בית, באופן שטענת האדון על המקנת כסף חזקה יותר מעל היליד בית, לכן אמר **וכי ישראל הוא עבד** מקנת כסף שיהיה לאדוניהם טענה חזקה עליהם, **או הכי הוא עכ"פ יליד בית** שימצאו עכ"פ עליהם טענה קלה להחזיק בהם, וא"כ **מדוע היה לבז**? **עליו**, לא נשאר לאמר רק שהיה לבז מצד הכיבוש, ע"ז יתמיה לאמר, א. הלא **עליו ישאגו כפירים נתנו קולם**, הלא לא באו עליו אריות זקנים רק **כפירים** שהם גורי אריות צעירי ימים, ר"ל ממלכה חלושה קטנה ושפלה, ב. שעוד לא נשכו אותו בשיניהם רק **שאגו עליו** בקולם, ג. שבאו עליו כפירים אשר **נתנו קולם** ר"ל שזה התחלת נתינת קולם, ועכ"ז גברו עליו עד כי **וישיתו ארצו לשמה** שהוא כלל המדינה, וגם **עריו** הפרטיים **נצתו** עד שנגע החורבן לכל עיר ועיר (כמ"ש בישעיה א' ה'):

פסוק טז

גם, ולא זאת כי **גם בני נוף ותחפנחס** שלהם נתת שוחד שיבואו לעזור לך הלא גם הם **ירעוך קדקד**, ואיך יהיה זה, אבל שימו לב כי זה לא מצד דרך העולם, רק **הלא זאת תעשה לך** החורבן זה, **מה שעזבת את ה' אלהיך בעת מוליכך בדרך**, ממליץ אותם כיתום שאביו מוליכו בדרך והוא עזבו ותועה במדבר שכל הקודם ומוצאו זוכה בו וכן היית לבז והפקר:

פסוק יח

ועתה, אחר שאתה בעצמך גרמת נפילתך **מה לך לדרך מצרים** לבקש עזר משם הלא תוכל להשיג עזרך מקדש, ומה תרויח בדרך מצרים, וכי אתה רוצה **לשתות מי שיחור** תחת מקור מים חיים אשר עזבת, אולם למה לי הראיה הנ"ל מן העונשים הלא תיסרך רעתך וכו':

פסוק יט

תיסרך יש הבדל בין יסורים לתוכחה, התוכחה הוא בדברים ובא להשיבו בטוב אל דרך הטוב בעתיד, והיסור הוא בחזקה בדברים קשים או במכות ובא ליסרו על העבר או להשיבו בחזקה אל הטוב בעתיד והנה המוכיח יברר דבריו מצד הטוב או המועיל שימצא בשישמע להתוכחה, ועל הרוב הטוב או התועלת אינו בגוף המעשה רק חוצה לה, למשל האב המוכיח את בנו בל יאכל מאכלים רעים פן יחלה, החולי הוא חוץ להמאכלים רק יסובב מאתם בדרך סבה ומסובב, והמיסר מיסרו בשוטים שהם בלתי נסבבים מן העבירה אף בדרך סבה ומסובב טבעי רק ברצון המיסר שאומר אם לא תשמע איסרך בשוטים, אבל פה אומר כי היסורים הם מסובבים מן דרכך הרע בעצמו בדרך סבה ומסובב טבעי, כי **רעתך** בעצמך היא **תיסרך**, לא השוט והשבט, רק הרעה עצמה שעשית והתוכחה אינו ע"י שיודיעוך הרעה המסובב ע"י משובתיך רק **משובתיך** בעצמה **תוכחך**, כי עת תפקח עיניך תמצא כי דרכך הרע הוא רע מצד עצמו הגם שלא היה היזק נמשך ממנו (ולפ"ז מה שהתוכחה בכ"מ תהיה ע"י מסובב חוץ מן המעשה תהיה פה ע"י המעשה עצמה. ומה שהיסור יהיה תמיד ע"י עונשים רצוניים של המיסר תהיה פה על ידי המסובב מן הרע). והנה התוכחה תפעול על הידיעה שיראה לו בראיות כי הדבר רע. והיסורים יפעלו על הראיה וההרגש שירגיש במכאוב. אומר לעומת זה **וראי ודעי** ומפרש **ודעי כי רע וראי כי מר עזבך את ה' אלהיך**, שהעזיבה בעצמה, היא רע מצד עצמה ומר מצד העונש הנמשך מאתה, וזה מגביל נגד **תיסרך רעתך וראי כי מר**, ונגד **משובתיך תוכחך ודעי כי רע ולא פחדתי אליך** ר"ל עזבך את אלהיך הוא רע ומר

אבל פחדתי אליך אינו רע ומר, ר"ל כי את עזבת עבודת ה' מצד שנדמה לך שעבודה זאת קשה עליך והיא רע ומר, אבל תראה כי פחדתי אליך היתה טובה ומתוקה כי עת שהיית מפחד ממני היית חפשית מכל עבודה ומוצלחת לא כן עת עזבת את פחדתי ופחדת מן האלילים, ומבאר כי לא תוכל לאמר שפחדתי אליך היה רע ומר:

פסוק כ

כי מעולם שברתי עולך ר"ל כי העבודה תהיה קשה משני פנים, אם מצד המצות עשה שיהיה בם מעשים כבדים על הגוף כעול כבד, אם מצד המצות ל"ת שיהיה האדם אסור בעבותות בל יעשה מאומה, וזה דומה כשור שנותנים עליו עול קשה לצורך העבודה ואוסרים אותו במוסרות בל יעבור גבול אבל מצות התורה קלים מצד שני אלה, בין מצד המעשים, הנה **מעולם שברתי עולך** כי אדרבה המעשים שעשו עובדי אלהי נכר בדור ההוא היה עול כבד כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם ואנכי שברתי עול זה מעליך, ובין מצד האזהרות **נתקתי מוסרתיך**, כי האזהרות שהיו מוזהרים עובדי האליל היו קשים יותר ואנכי נתקתי מוסרות אלה מעליך, כי הסתפקתי במה **שתאמרי לא אעבור** מן הגבול שאז לא אסרתיך בסייגים וגדרים קשים **כי על**, סובב על מ"ש כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך, ומפרש **כי על כל גבעה גבוהה** וכו' (ומאמר ולא פחדתי אליך כי מעולם שברתי עולך הוא מאמר מוסגר), מבאר איך רע ומר עזבך את ה' אלהיך כי יצאת להפקר כ"כ עד **שאת זונה** את **צעה** וסוערת לזנונים **על כל גבעה גבוהה** כאשה שעזבה את בעלה והיא מופקרת לכל על כל הר וגבע, אשר זה בעצמו רע ומר מאד:

פסוק כא

ואנכי הנה היה דרכם להבריך בגפן הגרוע יחור וזמורה ממין השורק כדי שישבח הגפן, ובזה הגם שעי"כ הטיב בפריה מ"מ נגרע במה שהוא בלתי זרע אמת, רצוני כי הזרע שהוא ההברכה (שהוא נקרא זריעה אצל האילנות) אינו אמת רק שקר ממין זר, ועי"כ לא יוכל לגדל בדומה כי הכלאים לא יפרו ממינם כידוע אבל **אנכי נטעתיך** בב' מעלות, א. **שורק**, שהוא גפן מובחר, ב. שלא היה זה ע"י הברכה ממין זר רק **כלו זרע אמת**, **ואיך נהפכת** בשני אלה לגרוע, כי אתה לא שורק רק **סורי הגפן**, ולא זרע אמת רק זרע **נכריה**, באופן שהבריכו בהגפן השורק זמורה של סורי הגפן עד שהוא מקולקל משני פנים והנמשל שהשם נטעם שיהיו מובדלים מן העמים, ובכ"ז יהיו מוצלחים בעצמם והם התערבו בעמים אחרים ואבדו צורת האומה הקדושה, ובכ"ז לא לבד שלא הרויחו בזה עושר והצלחה רק עי"כ נתדלדלו וירדו מטה מטה:

פסוק כב

כי, ר"ל מה **שתכבסי בנתר** להעביר ממך כתמי העונות שהוא מה שתאמרי אמתלאות לאמר לא חטאתי, הגם כי בזה **תרבי לך בורית**, לך בפני עצמך העברת הכתמים ואת בר בעיניך כאילו לא חטאת, אבל עי"ז בעצמו **נכתם עונך לפני**, כי בזה נשאר הכתם גדול בעיני ה' עד שנעשה מהחטא עון שמורה על קלקול השכל, אחר שתכפור בהכרח במצוה ובמצוה עליה כי היודע שחטא הגם שהוא נכתם בפני עצמו אינו נכתם בעיני ה', כי בקל יתקבל בתשובה, לא כן הזכאי בעיני עצמו. ומפרש, כי. **איך תאמרי**, ר"ל את מכחשת, בין הטומאה בעצמה שאת אומרת **לא נטמאתי**, ובין הדרך שהלכת להתטמאות שתאמרי שלא לבד שלא נטמאתי בע"א כי גם **אחרי הבעלים לא הלכתי** כלל אבל איך תאמרי כזאת, הלא נגד שאת אומרת אחרי הבעלים לא הלכתי **ראי דרכך בגיא**, עוד נמצא רושם של פסיעות רגליך ועקבותיך נודעו שם, ונגד שאת אומרת לא נטמאתי **דעי מה עשית**, הלא ידעת בעצמך שנטמאת שם איך תוכלי להכחיש זאת את **בכרה קלה** אשר היא **משרכת דרכיה** שתדבק שרוך פרסותיה בדרכיה שניכר הפסיעה שפסעה שם וכן נכרו פסיעות רגליך:

פסוק כד

פרא, אומר הנה העובד ע"ג בעבור תועלת או הנאה, בקל נוכל להשיבו מדרכו אם מראים לו שלא ימצא בעבודתו התועלת או הערב אשר הוא מבקש, אבל החוטא מצד אהבת החטא עצמו שלא מתקות דבר אחר, באופן שאין החטא מקריי לו רק עצמיי, א"א להשיבו מדרכו כלל, כי החוטא בעבור ענין אחר החטא מקריי לו, כמו שאמר החוקר שהנואף מפני ממון יקרא נבל בעצם ונואף במקרה ובהפך בהפך וא"כ הזונה הנואפת בשביל אתנן בקל להשיבה אם נותנים לה צרכיה בבית בעלה או אם תראה שאין לה לקחת אתנן מן מעגביה, לא כן הזונה הבלתי מקבלת אתנן שהיא הזונה בעצם. עפ"ז נשא משלו פה מן **פרא למוד מדבר**, כי כל הבע"ח לא ינועו ממקומם רק בשביל הצורך להתקרב אל המועיל או לברוח מן המזיק וכל בע"ח הרץ ממקום למקום לפרנסתו נוכל להשיבו ממרוצתו אם יזמינו לו טרפו במקום אשר הוא שם, אבל הפרא למוד של המדבר, המדבר שם בו טבע הזאת ולמדו לכך, אשר **באות נפשה שאפה רוח**, ששאיפתה רוח אינו מפני צורך דבר אחר רק מפני עצמה שמלומדת לשאוף רוח ולנוע אף מבלי צורך, כי נטוע בלבה תאות נפש אל שאיפת רוח, א"כ **תאנתה מי ישיבנה** מי יוכל להשיבה ממקריה זאת אחר שאינו מקרה לה רק עצם, וגם אם יתנו לה מזונותיה מ"מ תנוע במדבר, עד **שכל מבקשיה לא ייעפו**, לחנם ייעפו מבקשיה לגדלה בבית כי א"א

לשנות טבעה והרגלה רק **בחדשה ימצאונה**, בחדש הראשון שנולדה שאז קלה להכנע לא כן אחר חדש שכבר למדה לנוע א"א לשנות טבעה ויל"פ שר"ל **תאנתה** הגם שטבע זאת מקרה לה בכ"ז א"א להשיבה מטבע זאת, אבל כל מבקשיה אם בחדשה ימצאונה לא ייעפו, שבחדש הראשון שנולדה אז תכנע בקל אחר שעוד לא הורגלה לנוע:

פסוק כה

מנעי, עתה באר הנמשל, הנה הזונה הנואפת לקבל אתנן, יהיה זה בשביל שחסר לה צרכיה, נעלים ברגליה, או שרוצה יין לשתות, אבל פה היה בהפך, כי הבעל אומר לה **מנעי רגלך מיחף** שאם תלך לזנות תלכי יחף לא כן אם תשבי בבית, וכן **גרונך מצמאה** שאם תלכי לזנות תצמאי לא כן אם תשבי בבית, **ותאמרי נואש** ואת אומרת שאת מתיאשת עצמך מכל אלה שאינך רוצה כלל מנעלים ומשקה לשתות, ולא להשיג זאת את הולכת לזנות רק **כי אהבתי זרים**, שאותם בעצמם אהבתי **ואחריהם** בעצמם **אלך** לא למען אשיג אתנן מנעלים ויין לשתות וזה כפרא למוד מדבר שהתנועה עצמיי לו לא מקריי להשיג על ידו דבר מצרכיו וא"א להשיבך עוד מן טבעך, כי. **כבשת**, הגנב הנמצא אינו בוש מפני שגנב רק מפני שלא גנב, הבושה שלו הוא רק מפני כי נתגלה רעתו בקהל, לא מפני המעשה בעצמו ומזה תראה ההבדל בין החוטא בעצם ובין החוטא במקרה, שהחוטא במקרה יתחרט על גוף החטא לא כן החוטא בעצם, כמשל הזונה בעבור אתנן, אם תראה שהפשיטוה ערומה ולא נתנו לה לחמה ומימיה תתחרט על גוף המעשה, אחר שלא היה המעשה בעבור עצמו רק בעבור האתנן, לא כן הזונה בעצם מצד הזנות שלא תתחרט אז על גוף הזנות רק על המקרה שקרה לה שהפשיטוה ערומה. וכן אם היו ישראל עובדים ע"א רק מפני התועלת והערב שהיו מקוים ממנה לפי דמיונם, היו מתחרטים אח"כ על מעשיהם בראותם כי השיגם אך רעות רבות וצרות. אבל אחרי שהיה המעל עצמיי לא מקריי, הנה רק **כבושת גנב** שהבושה שלו אינו על הגניבה עצמה רק על **כי ימצא** על שנמצא, ועל מקרה שקרה לו ע"י הגניבה, **כן הובישו בית ישראל**, **המה** וכן **מלכיהם שריהם** כולם לא בושו על דרכם הרע בעצמו רק על הרעות שהשיגו בעבורו (ובזה יל"פ מ"ש תיסרך רעתך ולא פחדתי אליך, שצוה שהרעה תהיה סבת התוכחה לא הפחד והעונש שהשיגו עבור הרעה, בל יתחרטו על העונש שהשיגו רק יתחרטו על הרעה עצמה, כי העונש אינו עצמי רק מקרי נסבב מן הרע כי מעולם שברתי עולך):

פסוק כז

אומרים, מבאר זה כי הם אינם עובדים העץ והאבן על אופן שיהיה אמצעי בינם ובין ה', כמו שהיו טועים אז בדור ההוא שהפסל הוא כעין טלמסאות להוריד הרוחניות מלמעלה, באופן שיהיה עבודת האליל בלתי מכוון לעצמו רק להשיג על ידו אתנן ומחיר מצרכי העולם, לא כן רק שהם **אומרים לעץ אבי אתה**, שחושבים את העץ שהוא בוראם יוצרם וחוללם ויאמרו לו אלה אלהיך ישראל, עד שעובדים העץ מצד עצמו, **כי פנו אלי עורף ולא פנים**, כי העובד העץ להיות אמצעי בינו ובין השם הוא פונה פניו אל ה', רק שמשים הע"א כאמצעי בינו וביניו, אבל הם שמהו ככח נשגב בפני עצמו בלתי נתלה מה' כלל, ופנו מן ה' פניהם אל האליל, ובכ"ז **בעת רעתם יאמרו קומה והושיענו**, ולא יתחרטו על שעזבו אותי לעבוד הפסל, רק ירצו להשיג ממני ישועה ועזר, לא שישובו לעבדני ולעזוב עבודת האליל:

פסוק כח

ואיה אלהיך, הלא אחר **אשר עשית לך** בודאי הם **יקומו אם יוכלו להושיעך בעת רעתך**, ר"ל אם רק יהיה יכולת בידם להושיע לך הלא יחוייב שיהיו מוכנים להושיע יען כי **אשר עשית לך** יען שהם מעשה ידיך ומחויבים לשלם גמול לעושיהם, וגם אינם רחוקים מאתך כי הם נמצאים אצלך בכ"מ **כי מספר עריך היו אלהיך יהודה**, וא"כ קרא נא אליהם לתשועה, אבל **למה תריבו אלי**, מה תרצו ממני שאושיע אנכי לכם, הלא **כולכם פשעתם בי** ואיני מחוייב להושיעכם:

פסוק ל

לשוא, **מה שהכיתי את בניכם על שלא לקחו מוסר היה לשוא** וחנם, כי בניכם אינם אשמים בדבר כי לא היה להם ממי לקחת מוסר אחר **שחרבכם אכלה את נביאכם כאריה משחית**, אחר שאתם הרגתם את נביאיכם שהיו מנבאים לכם מוסר ותוכחה עד שמורי מוסר ודעת שבתו, א"כ לא היה לבניכם ממי לקחת מוסר:

פסוק לא

הדור אתם הנה היה נמצא אז בישראל שלש דעות מתחלפות, מקצתם היו אומרים שלכן אינם עושים כמעשה אבותיהם להחזיק בתורה ומוסר, יען כי רק הדור הקדום היה רוח ה' מתנוסס בקרבם והיו יכולים לקבל הקדושה והפרישות והמצות ודברים האלהיים, אבל הם כבר התרחקו מן האור וירדו פלאים, ואינם יכולים עוד לעלות בהר ה' ולקום במקום קדשו, וכת אחת היו אומרים בהפך שדרך אבותיהם לא היה שלם עדיין, והם רוצים להשלים א"ע בדרך יותר טוב ויותר שלם מדרך אבותיהם וכת שלישית לא היו

אומרים לא זאת ולא זאת רק שכחו את ה' והתורה והמצוה בהחלט, ועם שלש הכתות יתוכח, אל הכת האחת שהיו אומרים שדבר אלהי לא נתגלה רק לדור הראשון שהיו קדושים וגדולים לא לדור אחרון אשר ירדו לעמקי בור. אומר **הדור אתם ראו את דבר ה'** גם אתם הדור האחרון גם אתם ראו דבר ה', כי עוד דבר ה' מופיע ביניכם כמו בדור קדומים, וכי רק **במדבר הייתי לישראל**? וכי לא הייתי לישראל לאלהים ולאב ולמורה רק במדבר, או רק **בארץ מאפליה**, הכי רק שם הייתי לאלהים לישראל, ולא ליושבי הארץ, **ומדוע אמרו עמי רדנו** ר"ל שהם אומרים אנחנו כבר ירדנו לעמקי בור, עד כי **לא נוכל לבא עוד אליך** לא נוכל לעלות אל הר ה' אל שמי קדשו יען שירדנו מאד והתרחקנו מן ה' והרוחניות והקדושה, וזה שקר כי דבר ה' עוד מופיע לדור הזה כמו לדור ראשון:

פסוק לב

התשכח, עתה יתוכח עם הכת שעזבו תורת ה' מצד השכחה וההעלם מבלי שמו לב, אומר איך שכחו תפארתם וכבודם, **התשכח בתולה עדיה**? וגם אם יקרה שהבתולה תשכח עדיה, הכי תשכח **הכלה את קשוריה**, הם הקשורים שנתן לה ארוסה לאות על הקשר שבינו לבינה כמו הטבעת קידושין וכדומה שזה האות שהיא מקושרת עמו, וכי תשכח זאת? ור"ל הלא זאת התורה היא הקשר שביניכם ובין ה', ובעבורה היה לכם לאלהים ואיך שכחתם זאת? ועז"א ואיך **עמי שכחוני**, ולא זמן מועט רק **ימים אין מספר**:

פסוק לג

מה תיטבי, יתוכח עתה עם הכת שהיו אומרים כי דרך אבותיהם לא היתה שלמה עדיין והם ישתלמו יותר במצות אשר הוסיפו ובדו להם, כאילו רוצים להטיב דרכם ולהשלימו לבקש אהבה מאת ה' ועז"א **מה תיטבי דרכך**, יותר מדרך אבותיך הקדום, כאילו את רוצה **לבקש אהבה**, אבל איך ומה הם האמצעים שתפסת ע"ז, הלא באמתלא זאת שאמרת שרוצה את להשלים דרכיך, הנהגת חקות העמים ודרכיהם אשר למדת מאתם, אל דרכיך הקודמים, כמו אחז שבנה מזבח בבית המקדש כדמות המזבח שראה בדמשק כאילו רוצה להטיב את המזבח ביתר שאת, או הבמות שבנו כאילו רוצים להוסיף עבודה, ובאמת היה זה הפך דברי ה', וז"ש הלא **לכן** כדי להטיב דרכך **גם את הרעות למדת את דרכיך**, אחזת גם בהרעות אשר למדת מן העמים שסביבותיך, כאילו בזה תטיבי דרכך, במה שתחבר לדרך התורה גם דרך הרע של העמים:

פסוק לד

וגם עי"ז **בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים**, שעי"כ הרגת את הנביאים שבאו ליסרך ולהשיבך מדרך זה כי חשבת שהם רוצים להטותך מדרך הטוב, כי הראשונים שחשבו

בדעתם שדרכם לא טוב לא הרגו את הנביאים רק לא שמעו אליהם באמרם כי ירדו מאד ואין בכחם לעבוד את ה', לא כן הכת הזאת שחשבו כי הדין עמהם וכי דרכם הוא שלם יותר הם הרגו את הנביאים **לא במחתרת מצאתים כי על כל אלה**, שיעור הכתוב, **כי מצאתים על כל דרכיך אלה**, מדמה כאילו הנביאים שרצו להשיבם מדרך הזה היו אצלם כגנבים הבאים לגנוב את רכושם, כן באו לגנוב ולקחת מאתם את דרכם הטוב וישר בעיניהם, וע"כ הרגו אותם, אמר לא מצאת את הנביאים במחתרת, לא ממון רצו לגנוב מאתך, רק על כל דרכים אלה מצאתים, שרצו להטותך מהם, ולכן הרגתים ועי"ז הרעה שלך משולשת, א. שדרכים הרעים אשר למדת נשארו אצלך והוספת סרה לאמר כי בם ירצה ה', ב. שעי"כ שלחת יד להרוג הנביאים כאילו רוצים להדיחך מדרך הטוב והישר בעיני אלהים, ג. כי. **ותאמרי כי נקיתי**, עי"כ את חושבת בנפשך שאת נקיה מכל חטא וכי **אך** עתה אך ע"י דרכיך אלה **שב אף ה' ממני** ולכן **הנני נשפט אותך** ביחוד כי את **אומרת לא חטאתי**, ור"ל עמך צריך אני להשפט ולעמוד בדין כי את באה בטענה נגדי ואומרת לא חטאתי, כאילו אנכי הנשפט, ויש לך טענות נגדי:

פסוק לו

מה, אבל **מה תלכי** כ"כ בהשתדלות גדול ללכת מגוי אל גוי ללמד מעשיהם, **ותשני את דרכך** אל דרך הגוים ההם אשר תבא אליהם לבקש מהם עזר מה יועילוך אלה, הנה עתה את הולכת למצרים, ואני מבטיחך כי **גם ממצרים תבושי כמו מאשור** כי גם הם לא די שלא יעזרו לך עוד יזיקוך:

פסוק לז

כי גם מאת זה תצאי וידיך על ראשך מתחרטת על שהלכת אליהם, וזה יען **שמאס ה' במבטחיך** בהאמצעיים שאת משימה בטחונך בם מאס ה' והם נגד רצונו ולכן לא תצליחי להם למבטחיך אלה, לא תוכלי למצוא מהם הצלחה אחר שהם נגד רצון ה':

פרק ג

פסוק א

לאמר שיעור הכתוב, **הלא חנוף תחנף הארץ ההיא לאמר הן ישלח איש את אשתו** וכו', והוא בדרך טענה ותשובה, הארץ ההיא היא חונפת לאמר ולטעון שא"א שהשם יקבל את ישראל בתשובה אחר שעזבו אותו ועבדו אלהי נכר, והביאו משל ממצות התורה **שמי שמגרש את אשתו והיא הולכה מאתו והיתה לאיש אחר הכי ישוב אליה עוד**? וכן אחר שה' גרש את ישראל ע"י עונם והם גם הם נפרדו מאתו ובחרו איש אחר שהוא

אלהי נכר הארץ איך אפשר שישוב אליה עוד כן היא הטענה **אשר חנוף תחנף הארץ ההיא לאמר** ולטעון כזאת, אבל **נאם ה'** ותשובתו היא **ואת זנית רעים רבים ושוב אלי**, ה' משיב אל הארץ הטוענת כזאת **וינאם נאם**, לא כדבריך, כי זה הוא רק אם אחר שיצאה מאתו היתה לאיש אחר שאז אסור להחזיר גרושתו, לא אם זנתה, ואת לא היית לאיש אחר ע"י חופה וקדושין, רק **ואת זנית**, וגם לא זנית עם איש מיוחד רק **זנית עם רעים רבים**, ולכן **ושוב אלי** כי אוכל להחזירך, והכונה שאם היו מומרים לע"א מיוחדת ככל גויי הארץ ודבקים בה לא היה אפשר להשיבם, אבל את לא דבקת בע"א דיבוק עצמי רק בזנות לפי שעה, ולא בע"א אחת רק התהלכת מגוי אל גוי ונסית להתדמות אל גויי הארצות, לא מדבקך באליל רק כדי להתדמות לגוים ולכן אפשר לך בתשובה:

פסוק ב

שאי, מביא ראיה לזה שלא היית לבעל מיוחד רק זנית רעים רבים כי הלא **שאי עיניך על שפים וראי איפה לא שגלת**, ר"ל איני רוצה להראותך המקומות ששם זנית כי עצמו מספר אבל הראיני **את** את המקום אשר שם לא זנית, וגם לא זנית בצנעה רק **על דרכים ישבת להם** (לרעים רבים הנז' בכתוב הקודם) על דרכים המפורסמים ישבת להיות מוכן אל הרעים **כערבי** היושב **במדבר** ששם אין איש רואהו כן ישבת את במקום רואים ובכ"ז לא היה זה עזיבה גמורה כאשה גרושה מבעלה ודבקה באחר רק **ותחניפי ארץ בזנותיך וברעתך** היית רק חנפה כחונף שפיו ולבו בלתי שוים, כי היית דומה בעיניך כזונה היושבת תחת בעלה, שכל שחסר לה איזה דבר תשוב לבקש אותו מבעלה ותעיז מצחה לאמר לו הלא אלוף נעורי אתה, כי כן **וימנעו** אם רק **נמנעו הרביבים** מלרדת או **אם מלקוש לא היה** ואת צריכה למטר אז **ומצח אשה זונה היה לך ולא נכלמת** לבא אלי:

פסוק ד

והלא מעתה שאתה צריך למטר **קראת לי אבי** ותאמר אלי הלא **אלוף נעורי אתה**:

פסוק ה

הינטור לעולם, כ"ז את אומר בעת שמנעו רביבים, אז אתה טוען שאני אלוף נעוריך ושא"א שאטור עליך שנאה לעולם, **הנה דברת** ר"ל כן דברת בפיך שה' אינו מעניש, ובכ"ז לא הנחת מעשיך הרעים כי **ותעשי הרעות** ולא תרף מהם, **ותוכל** כן תוכל לעשות מעשה אשה זונה שלטת מאנה הכלם:

פסוק ו

ויאמר אחרי ההוצעה הזאת מספר ההבדל בזה בין עשרת השבטים ובין שבט יהודה, כי שבט יהודה בימי יאשיה המלך היו עובדים ע"א בסתר, וחונפים בגלוי שהם יראי ה',

וזה הורע בעיני ה', ומברר כי עשרת השבטים שחטאו בגלוי יצדיקו א"ע יותר משבט יהודה, מצד זה **הראית אשר עשתה משובה ישראל** קרא לישראל שהם עשרת השבטים בשם משובה, שהיו דומים כאשה שובבה שיצאה מתחת רשות בעלה לזנות בפרהסיא, ואת שבט יהודה קרא בשם בוגדה שדומה כזונה הבוגדת בבעלה בצנעה בלי ידיעתו אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און, ומספר ג' הבדלים ביניהם א. **הולכה היא על כל הר גבוה וכו' ותזני שם**, שזנו בפרהסיא על כל הר גבוה לעיני כל:

פסוק ז

ב. **שאמרתי שאחרי עשתה כל אלה אלי תשוב**, שאחרי שתשביע תאותה תפקח עיניה, אבל **לא שבה** כלל כי התמידה ברעתה, ג. כי היא לא היה לה ממי ללמוד, לא כן יהודה שראתה כבר מעשה אחותה, ועז"א **ותרא בגודה אחותה יהודה** היא ראתה עונה וגם ראתה עונשה, כי **וארא כי על כל אודות אשר נאפה שלחתיה** ר"ל מה **ששלחתיה** היה מסבת שנאפה, וזאת ראיתי והכרתי והראיתי לכל עד שידעו כולם כי סבת השלוחין היה בעבור שנאפה, ועפ"ז נבדלה יהודה בשלשה דברים לגריעותא, א. כי היא כבר ראתה עונש אחותה ובכ"ז **לא יראה בוגדה יהודה אחותה ותלך ותזן גם היא**:

פסוק ט

ב. **והיה מקול זנותה**, ר"ל מסבת קול זנותה יען שחשבה להסתיר זנותה ויראה מפני הקול שלא יצא עליה קלא דלא פסיק, מסבת זה **ותחנף את הארץ** חנפה להראות בגלוי שהיא אשה כשרה ויראת ה', **ותנאף את האבן** בצנעה לא על כל הר גבוה כמשובה ישראל, רק בהסתר וחונף, וחטא זה גרוע יותר שזה אונאה וכפירה בהשגחה:

פסוק י

ג. **כי** תחת שמשובה ישראל לא שבה אל ה' בשום פעם כלל כמ"ש ואומר אחרי עשותה את כל אלה אלי תשוב ולא שבה, לא כן שבט יהודה שבכל פעם אחרי העבירה והזנות שבה לבית בעלה כאשה כשרה, אבל **בכל זאת לא שבה** לבית בעלה **בכל לב** באמת כי **אם בשקר**, כי לבבה נוטה לע"א, ולכן **ויאמר ה' אלי צדקה נפשה משובה ישראל** ע"י **בגודה יהודה** שבהעריך מעשה ישראל נגד מעשה יהודה נמצא שישראל צדיקים נגד יהודה, ולכן **הלוך וקראת את הדברים האלה** הנאמרים למעלה, **צפונה** במקום שגלו ישראל, **ואמרת** ועפ"י הדברים האלה תאמר אליהם **שובה משובה ישראל** ולא תירא **שאפיל בכם פני** ורוגזי להענישכם, וגם לא תירא שאנטור עליך שנאה בלב **כי** יען **שחסיד אני לא אטור לעולם**, אנכי אשכח עונך מכל וכל:

פסוק יג

אך בתנאי שאת **תדעי עונך** ותזכור כי חטאת, כי חטאך היה משולש, א. **בה' אלהיך פשעת** המרידה בבעלך, ב. במה שאליו כי **פזרת דרכיך** והיית מופקרת לכל, וגם היה ההפקר גדול מאד כי היה הזנות לכל אדם **לזרים**, ובכ"מ **תחת עץ רענן**, ג. כי הגם שקראתי אותך שתשוב אלי והתריתי בך מ"מ **בקולי לא שמעתם**:

פסוק יד

שובו בנים, והגם שהאבות החוטאים לא שבו הנני קורא **שבניהם** עכ"פ **ישובו**, **כי אנכי בעלתי בכם** ר"ל הגם שאת אמכם גרשתי ואתן ספר כריתותיה אליה, בכם בעלתי ר"ל אחזיק אתכם כאשתי ואנכי אהיה לכם לבעל, **ולקחתי אתכם** גם אם לא תהיה רק **אחד מעיר** שתשארו שארית מעט מ"מ אקח אתכם בעתיד **ואביא אתכם ציון**, ויען שסבת חטא אבותיכם היו המלכים שמלכי ישראל הטו אתכם מני דרך, לכן **ונתתי לכם רועים כלבי** רועים טובים אשר **ירעו אתכם דעה והשכיל**:

פסוק טז

והיה כי תרבו, שאחר שהייתם מעט בעת הקיבוץ אחד מעיר ושנים ממשפחה עת שתרבו ופריתם אח"כ, אז יהיו צדיקים כולמו, כמ"ש והיה הנשאר בציון קדוש יאמר לו, **לא יאמרו עוד ארון ברית ה'**, ר"ל כי עתה הדבור בלתי מסכים עם המחשבה וכן המחשבה בלתי מסכמת עם המעשה, ר"ל שהגם שמדברים בפיהם ומזכירים קדושת ארון הברית ודברי ספר התורה הנתונה בו, מ"מ לבם רחוק מן הדבור ואין מעלים אותו על לבם, וכן בעת שמעלים את הארון על לבם, בכל זאת אין עושים מעשה כפי דברי הברית הזאת, אבל לעתיד לא יהיה כן, ושיעור הכתוב כי **אז לא יאמרו עוד ארון ברית ה' ולא יעלה על לב**, שלא יהיה כמו עתה שאומרים ארון ברית ה' ולא יעלה על לב, ר"ל שאומרים בפיהם ואינם מעלים אותו על לבבם, בפיו ובשפתיו יכבדוהו ולבם רחוק ממנו, אז לא יהיה כן, וכן **לא יזכרו בו ולא יפקדו ולא יעשה זאת**, ר"ל שלא יהיה כמו עתה שעת יזכרו ויפקדו במחשבתם את דברי ארון הברית בכל זאת לא יעשה עוד לא יעשה מעשה כדברי הברית, ואין מוציאין מחשבתם מכח אל הפועל אז לא יהיה כן רק אם יזכרו בו יעשו אותו תיכף, עד שיהיה המעשה מצורף עם המחשבה והמחשבה מצורף עם הדבור:

פסוק יז

בעת ההיא, **כסא ה'**, שתחת שעתה ה' בשמים הכין כסאו, שמלכותו והנהגתו נראית בשמים שמנהיג הכל ע"פ חקות הטבע אז תתראה מלכות ה' והנהגתו בירושלים בהנהגה

נסיית למעלה מן הטבע, שיודמה ששם יושב ה' ומנהיג ומשגיח ומולך, ולכן יקוו אליה כל הגוים ולא למלחמה עליה או לאכול מפריה רק לשם ה' וגם לירושלים בעבור חשיבות העיר, ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם, כי יכירו כולם מלכות ה' ואחדותו דרכיו ותורתו:

פסוק יח

בימים ההמה, אז יהיה קיבוץ גליות, **בית יהודה ילכו על בית ישראל** שהם עשרת השבטים, כמ"ש (ישעיהו י"א:י"ב) בפסוק ואסף נדחי ישראל, שניהם יתחברו כאחד ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ, לארץ אבותיהם:

פסוק יט

ואנכי נגד מה שאומר שאז יקוו כל הגוים לירושלים וכל העולם יכירו אמונת ה', אמר כי תחלה חשב ה' מחשבות להבדילם מכל הגוים, ולהפרידם בארץ מיוחדת, ודמה אותם במשלו כמי שיש לו בת אחת אהובה בין בנים רבים, שחושש מלהשית דירתה בין הבנים פן יריעו לה או יוציאו אותה לתרבות רעה ולכן נותן לה נחלת שדה וכרם מיוחד, וז"ש **ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים**, שחששתי בל תתערבי בגוים, ולכן **נתתי לך ארץ חמדה**, היו בו ב' ענינים, א. שמצד עצמה היא ארץ חמדה, ב. שהיא **נחלת צבי** שיהיה בה קיום לנצח **ואומר בלבי** ע"י שהיא ארץ חמדה **אבי תקראי לי** ותכיר הטובה וע"י שהיא נחלת צבי וקיום, **מאחרי לא תשובי** כי תתקיימי ביראתי כמו שתתקיים תמיד הנחלה בידכם:

פסוק כ

אכן לא התנהגתם כבת נגד אביה אשר הטיב לה, רק **כאשה הבוגדה מרעה כן בגדתם בי בית ישראל**:

פסוק כא

קול מצייר במליצתו ששומע שני קולות מובדלים, א. **קול על שפיים נשמע**, ששומע קול המתפוצץ על ההרים הגבוהים, ב. שומע מן העמק קול שני של **תחנוני בני ישראל**, מצייר נשגבות, כאילו ישראל דומים כשה תועה נדחה, וה' דומה כרועה העומד על הרים הגבוהים וקורא אל השה אשר בעמק שתכיר את קולו ותשוב אליו, והיא בוכה בעמק כי שכחה קול הרועה ותועה מני דרך, **כי העוו** הוא מאמר מוסגר **אמר מדוע שומע** שני קולות האלה, **כי** ישראל **העוו את דרכם** ובוכים בעמק שאין יודעים הדרך, וגם אין מכירים קול הרועה הקורא על שפיים כי **שכחו את ה' אלהיהם**:

פסוק כב

(כב-כג) **שובו** מבאר (**קול על שפיים נשמע**) **שובו בנים שובבים**, ה' קורא בקולו שישובו אליו כי **ארפא משובתיכם** (**ובכי תחנוני בני ישראל**) **הננו אתנו לך כי אתה ה' אלהינו אכן לשקר מגבעות המון הרים**, ר"ל וישראל בוכים נגדו בעמק ומשיבים נגד הקול הקורא על שפיים, לאמר, אנחנו מוכנים לשוב אליך וכבר אתאנו לך יען כי אתה ה' אלהינו אבל אין אנו מכירים קולך ואין אנו יודעים המקום להיכן נשוב, כי **לשקר מגבעות המון הרים**, מציין כי נגד הקול היוצא מבין ההרים ישיבו הגבעות כנגדו קול הד, עד שהעומד בעמק אינו מכיר את הקול האמת מן הבת קול שהוא קול ההד, וכן הגם שמן ההרים יוצא קול להראות לנו דרך האמת, אכן **מן הגבעות** נשמע **ההמון של הרים** שהוא הבת קול המשיב כנגדו, **לשקר**, ר"ל שלא נשוב אליך רק לשקר, ר"ל נביאי האמת מורים לנו שנשוב אליך, ונביאי השקר אומרים שנלך לשקר דהיינו לעבוד ע"א ואין מכירים הקול האמת קול ה', מן הקול המדומה, ואומרים טענה שניה **הננו אתנו לך כי אתה ה' אלהינו אכן בה' אלהינו תשועת ישראל**, ר"ל אבל א"א לנו לשוב כי דלונו מאד עד שרק בה' אלהינו תצויר תשועת ישראל אבל בלי עזר ממרום א"א שנשוב ונושע, כי **הבושת** כבר **אכלה את יגיע אבותינו מנעורינו**, שכל מה שהיה לנו אכלה הע"א וכלתה אותו, עד שלכן אנו בתכלית היאוש מבלי לעשות דבר, רק **נשכבה בבשתנו**, כי לא נוכל להרים ראש ולעשות דבר, ויש הבדל בין בושת וכלימה, הבושת הוא מעצמו והכלימה הוא מאחרים, ולכן אמר נשכבה בבשתינו והכלימה היא תהיה המכסה למעלה כי היא הבאה מן החוץ **כי לה' אלהינו חטאנו מנעורינו** וא"א עוד שנשוב אליו:

פרק ד

פסוק א

אם תשוב, רוח הקדש משיב לעומת שתי הטענות הנ"ל, לעומת הטענה כי רוצים לשוב רק שהמון הרים והד גבעות מתעה אותם אל שקר עד שאין יודעים לאן ישובו משיב **אם** רק **תשוב** אתה **ישראל** אז ממילא **אלי תשוב**, איישר דרכך עד שיתכוון אלי **ואם** רק **תסיר שקוציך מפני**, **ולא תנוד** הנה והנה, כאילו אתה שב וחוזר אל דרכך הקודם, כי אז אם תשליך דרכך הרעים תגיע אל ה' ואל טובו:

פסוק ב

ונשבעת ונגד הטענה הב' כי הבושת אכלה יגיע אבותיכם, שהיא היאוש והרפיון שאתה מיאש א"ע, איעצך כי **תשבע חי ה'**, תחזק הדבר בשבועה כי תבחר מעתה **באמת**

במשפט ובצדקה, שהם שלשה דברים שהעולם עומד עליהם, **האמת** היא האמונה בדברים העיונים, כמו ידיעת האחדות וההשגחה והגמול ויתר פנות האמתיות, **ומשפט וצדקה** כוללים המעשים, משפט בין אדם לחברו וצדקה בין אדם למקום, אם תחזק א"ע בשבועה לבחור שלשה אלה שהם תורה ועבודה וג"ח שדברו חז"ל באבות, ואז לא תאמר עוד נשכבה בבשתנו ותכסנו כלימתנו שהיא הבושה מעצמך והכלימה מאחרים שיש לך מן האליל שעבדת, לא כן מעבודת ה' **יתברכו בו גוים גם יתהללו**, הברכה הוא השפע שיקבל המתברך המאמין בו, והוא הפך מן בושה, וההילול הוא מה שיתפאר בשפע זאת לעיני כל, וזה הפך מן כלימה:

פסוק ג

כי, נגד שתי טענות אלה הנזכרים שהם צומחים משני תכונות רעות, כי הטענה הראשונה שאמרו שהם נעים ונדים פוסחים על שתי הסעיפים, ששומעים קול ה' וקול הד הרים ואין יודעים איזה דרך יבחרו, וזה בא ע"י שלא שרשו מלבם הקוצים והדרדרים שהם התכונות הרעות וציורים הרעים שצמחו על תלמי לבבם, עד שגם עת יזרעו לצדקה ויתנו לב לשוב, יעלו מדין ועמלק וישחיתו את יבול הארץ, והציורים האלה ישובו להצמיח את הקוצים בין התבואה ויחנקו אותה, ועז"א **נירו לכם ניר** הניר הוא מה שחורש בעומק עד ישרישו הזרעים בחוזק בהסיר הקוצים בל יחנקו את התבואה:

פסוק ד

המלו ונגד הטענה הב' של היאוש שזה בא מסבת הסכלות והענן והערפל אשר כסה אור נפשם, עד שיתיאשו מהביט אל האור, וזה ידמה במליצה אל ערלת הלב המכסה והמעטיף את הלב מהרגיש ומהתעורר עוד אל הטוב, אומר **שיסירו ערלת לבבם**, עד שיתרגש לבבם ויתעורר לקראת דבר ה' ופקודיו, **פן תצא חמתי כאש**:

פסוק ה

הגידו, מצייר ביאת האויב אל ציון פתאום, עד שלא היה להם עת להכין א"ע למלחמה, מצייר כי באה **ההגדה ביהודה**, ותיכף **השמיעו** זאת **בירושלים** עיר הממלכה, עד שהתפשט השמועה מן יהודה אל עיר הממלכה, (לא מן עיר הממלכה אל המדינה כדרך המלחמה הרגילה, שיודעים בעיר המלוכה תחילה, כי האויב נפל פתאום) והיתה ההכרזה הראשונה לאמר **תקעו שופר בארץ** שיצאו לקראת האויב אל שדה המערכה, אבל עודם משמיעים זה **קראו מלאו** דבריכם **ואמרו** לאמר אל תצאו לקראת האויב כי חזק הוא, רק **האספו אל ערי המבצר** להשגב שם, אבל עודם מדברים זה, תבא פקודה אחרת:

פסוק ו

שאו נס לאמר אל תלכו אל ערי המבצר שהם חלשים נגד האויב רק **ציונה העיזו ואל תעמדו** בדרך בערי מבצר הקטנים רק מהרו לציון שהיא מבצר נשגב ובית המקדש מלך, מבאר תכיפות הכרוזים האלה **כי רעה אנכי מביא מצפון ושבר גדול** אשר לא יוכל להלחם נגדו, כי (ז-ח) **עלה** אמנם יאמר הגם שכבר עלה **האריה מסבכו לשום ארצך לשמה** והגם שודאי **עריך תצינה מאין יושב** בכ"ז לא ע"ז תספדו ותיללו, רק **על זאת ספדו והיללו** יען **כי לא שב חרון אף ה' ממנו**, מציין **כי האריה עלה מסבכו**, כי בערים החרבות המלאים פגרי אדם ימצא שם האריה ויתר הטורפים לאכול את הפגרים ומצייר כי בעת **נסע המשחית ממקומו** עלה ג"כ האריה מסבכו, כאילו בכל מקום שידעו האריות וחיתו טרף כי נבוכדנצר הולך לשם הם נוסעים אחריו לאכול את החללים בערים החרבות כי יודעים שלא ישאיר תקומה לארץ אשר הוא הולך שמה, ואמר **לשום ארצך לשמה** ומוסיף **עריך** הפרטים ג"כ **תצינה** בדרך לא זו אף זו, כמ"ש בישעיה על פסוק ארצכם שממה ומוסיף עריכם שרופות אש:

פסוק ט

והיה ביום ההוא, הנה במלחמה המלך והשרים יכינו עצה וגבורה למלחמה, ובעת צר להם יעמדו הכהנים בבית המקדש להתפלל, ואת הנביאים ישאלו בדבר ה', אולם **ביום ההוא לב המלך והשרים יאבד**, שלא ימצאו עצה וגבורה, וגם **הכהנים ישמו**, **והנביאים** אשר ישאלו דבר ה' מאתם **יתמהו** כי הם הבטיחו אותם תחלה על שקר לאמר כי שלום יהיה להם ולא ידעו עתה מה להשיב:

פסוק י

ואמר, על פי הדבור הזה שנביאיהם יתמהו, ממליץ כי ירמיה שהוא היה מגיד להם האמת בדבר ה' אמר אל ה', **אהה** אתה **ה'** ומה יתמהו אלה, וכי אתה **השא השאת לעם הזה** שהם נביאי השקר, **ולירושלם לאמר שלום יהיה לכם**, הלא כן יאמרו נביאיהם עתה שרוחך היה רוח שקר בפיהם כאילו לכן השאת להם בל ייראו מפני מלך בבל, כדי שעי"כ **נגעה חרב עד הנפש**, כי אם לא היו נפתים לדברי נביאיהם לא היה החרב נוגע רק אל הממון והקנינים שהיו צריכים לתת לו מנחה ושוחד ומס, לא כן על ידי הבטחת נביאיהם נגעה החרב עד נפשם להרגם, ע"ז השיב לו ה' לאמר **בעת ההיא**, ר"ל אז יודע כי הרוח שבו התפארו נביאיהם היה **רוח צח שפיים במדבר**, המליץ השתמש פה בשיתוף שם רוח שמורה על האויר הנושב ועל הנבואה, הנה הרוח יפזר העננים ויטהר את השמים, לא כן הרוח הצח ובעת שאין האויר מלא אדים רק הוא צח ובהיר

לא ימצאו בו התועלת לפזר העננים, ב. יועיל הרוח לזרות בו התבואה להסיר המוץ, לא כן הרוח הבא על שפיים במדבר ששם לא נמצא תבואה ור"ל הרוח בעיר הגם שיפזר העננים יועיל אף לזרות התבואה, ובמדבר הגם שא"צ לו יועיל לטהר האויר, להסיר הגשם, אבל רוח הצח במדבר הוא מזיק משני הפנים, כי הוא **לוא לזרות** מוץ מגורן כי לא נמצא שם תבואה, **ולוא להבר** לטהר השחקים ולהוציא אור בהיר אחר שהוא רוח צח ובנמשל כי רוח הנבואה עת יוכיח וייסר ויודיע האמת מועיל, א. אם הוא בעיר והוא עת ששומעים בקולו יסיר המוץ מן הדגן ויבדיל הרשעים והרשע מן הצדיקים, וגם בעת שאין שומעים לו והוא במדבר באין איש שומע, יועיל לטהר הרקיע שיראו מכתב אלהי' הכתוב עליהם למעלה וידעו הגזרה החרוצה עליהם מן הרקיע, אבל הרוח שקר שבו נבאו להם נביאים חוזי שוא וקוסמי כזב היה רוח צח ובמדבר, שלא מצאו בו תועלת לא לדעת העתיד ולא לשוב בתשובה:

פסוק יב

רוח מלא אלה דברי הנביא ירמיהו, ושיעור הכתוב, **עתה גם אני אדבר משפטים אותם**, **רוח מלא מאלה יבוא לי הנה כעננים יעלה** וכו' (מאמר עתה גם אני אדבר משפטים הוא מאמר מוסגר) אומר לעומת הרוח צח של נביאי השקר שהוא רוח ריק מנבואה ולבלי תועלת, קורא נביא האמת **עתה גם אני אדבר משפטים** ווכוחים **אתם** אל נביאי שקר אלה והשומעים בקולם הלא **רוח מלא מאלה יבוא לי**, לי יבא רוח נבואה מלא מאלה (מן המשחית גוים והאריה שהזכיר תחלה שמוכנים להחריב את הארץ) הרוח שלי מלא מחזיונות אלה, והרוח הזה אומר אלי לאמר **הנה כעננים יעלה** המשחית הזה (ותפס מליצה זאת נגד ציור הרוח שהזכיר) ר"ל הרוח הזה לא יפזר את העננים רק יבא בקלות כענן, **ומרכבותיו** יהיו דומים **כסופה** שהוא גדול מרוח, **וסוסיו יקלו** לדאות על כנפי רוח יותר **מנשרים**, כל זה באתנו ברוח הנבואה, וא"כ **אוי לנו כי שדדנו**, מה ששדדנו אוי לנו ע"ז, כי אנחנו בעצמנו גרמנו לנו זאת במה שלא שמענו לקול נביא ה' רק לקול מורה שקר:

פסוק יד

כבסי, את **ירושלם** אם תרצי להושע, לא די במה שתכבס את גופך ובגדיך החיצונים, שהוא במה שתצדיק א"ע לפני בני אדם, רק את **לבך כבסי מרעה**, כי בזה תלוי תנאי התשובה, אבל **עד מתי תלין בקרבך מחשבות אונך**, כי גם בעת תכבסי למראה עינים הלא בקרבך ובפנימותיך תלין בהסתר מחשבות של און:

פסוק טו

כי קול מגיד מדן שאתה שומע לקול מגיד הבא מדן שהוא הנביא שקר הבא מדן ששם עמד עגלו של ירבעם והוא ינבא לך שלום, **וקול משמיע און בא מהר אפרים** ששם היה עגל השני בבית אל שהיה בהר אפרים (שופטים ד':ה') ואתה מאמין בלבך לקול און שלהם ואינך רוצה לשוב בתשובה:

פסוק טז

הזכירו, אומר, א. **שתזכירו את הגוים** מה שאומר להם, ב. **השמיעו לירושלם** ומפרש תחלה **הזכירו לגוים נצרים** יש הבדל בין נוצר לשומר כי הנוצר הוא יותר מן השומר, ושם נוצרים ביחוד נופל על עיר נצורה במצור, ושם שומר על שדי תבואה, בא להזכיר את הגוים איך נבדל מחשבת ביאתם מן גמר מעשיהם, כי הם בבואם חשבו כי יצטרכו לצור על הערים הבצורות ימים רבים, ועז"א **נצרים באים**, ב. חשבו כי לא יוכלו לצור תיכף על ירושלים כי יצטרכו לצור תחלה על שאר ערי יהודה הבצורות, וע"ז אמר **ויתנו על הרי יהודה קולם**:

פסוק יז

אבל איך היה הכיבוש פתאום שלא בדרך הטבע, כי לא היו עתה כנוצרי עיר בצורה רק **כשמרי שדי** שאין בה איש כי כולם ברחו מן העיר ויבקעו דרך חומת ירי‍חו כנזכר לקמן (סי' נ"ב) עד שלא על העיר נצרו רק את השדה הצטרכו לשמור, ולא ביתר ערי יהודה, רק **עליה** על ירושלים, ולא בשער העיר רק **מסביב** לעיר כי תפשו אותם אצל יריחו, וכ"ז היה תיכף בבואם כי לא ארכו ימי המצור, ועז"א **נצרים באים** הגם שזה מקרוב באו, והגם שהם **מארץ המרחק** שהתלבטו בדרך ובכ"ז כבשום בלא מצור רב ובלא מלחמה, ומדוע היה זה, הלא סבת זה לא היה חולשת העם וגבורת הנוצרים רק יען **כי אתי מרתה**, כמ"ש לו חכמו ישכילו זאת איכה ירדוף אחד אלף אם לא כי צורם מכרם, ועז"א **הזכירו לגוים**, שיזכרו וישימו על לב שזה סימן כי אותי מרתה עתה מתחיל לבאר מ"ש **השמיעו על ירושלים** שמן ראיה זאת בעצמו **ישמיעו** דברי תוכחה אל ירושלים, וזה נוסחה **דרכך**, ר"ל לא הרעה והצרה שבאה עליך היא הרעה אשר מצאתך כי מי שבאה עליו רעה שלא ע"י מעשיו הרעים, יתנחם לבו כי יש לו תקוה בה' המושיע נדכאים כי אלהי משפט הוא, אבל עקר הרעה והצרה היא מה שהצרה באה עליך על ידי מעשיך הרעים, וז"ש מה **שדרכך ומעלליך עשו אלה לך זאת** היא **רעתך** וצרתך האמתית **אשר היא רע ומר** באמת, **כי** עי"ז **נגע** הצרה **עד לבך**, שהצרה הבאה שלא ע"י מעללי האדם ומעשיו לא

תבא רק על גופו לא על לבו המלא תקוה ויחול, אבל עתה נגע הצרה עד לבך היודעת שאת גרמת זאת לך:

פסוק יט

מעי יש הבדל בין התחלחלות המעיים להמיית הלב, כי המעיים לא יתפעלו רק מן הטבע מן הפחד והיגון אשר אין בחירת האדם יכול עליו, והלב יתפעל מן הרצון ויהמה על דבר שאדם יכול עליו לשנותו לקרבו או לרחקו אומר פה **מעי יחילו** וגם **קירות לבי יהמו**, והוא בענין אשר **לבי לא אחריש** שלא אוכל להחריש את לבי ולהשתיק המייתו כי אנכי סבותי ועודני מסבב הרעה עלי, כי אחר שראו שנחרבו הערים ונבוכדנצר הגלה את יהויכין בבלה מרד בו צדקיהו שנית ותקע בשופר להלחם עם בבל הגם שהיה לו לדעת שלא יצליח, וז"ש הנה **נפשי שומעת קול שופר**, והקול הזה היה **תרועת מלחמה**, (כי לפעמים יתקעו בשופר לסימנים אחרים לשמחה לאסיפה אבל פה היה תרועה המיוחדת לצאת לקראת נשק להלחם נגד בבל), וע"ז יהמה לבבי לאמר מדוע ילחמו, הלא כבר **שבר על שבר נקרא**, הלא כבר נשברו די והותר ע"י גליות הראשונות אשר ראו כי לא יוכלו נגד האויב שמצליח שלא כדרך הטבע, כי **פתאום שדדו אהלי** שהיה פתאום מבלי שהכין את עצמו לכך ובכ"ז היה **כרגע** ובקל מאד, וא"כ אחר שכבר נשברת עד השברים, אשאל **עד מתי אראה נס** למה ירים המלך נס מלחמה ויריע בשופר הלא לא יצליחו:

פסוק כב

כי אויל עמי כי חסר להם הדעת שהוא שישיגו את השם ומשפטיו בידיעה ברורה כי עמי אויל שהאויל הוא המסתפק על כל דבר שזה הפך הדעת, וע"כ **אותי לא ידעו**, וכן חסר להם הבינה שהוא שישיגו את השם ע"י מופתי התבונה והחקירה, כי הם **בנים סכלים המה ולא נבונים**, וכן חסר להם החכמה שידעו ע"י קבלה, ועקר דרכי החכמה הוא בהנהגת הנפש לדעת את הטוב ואת הרע והם **חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו**:

פסוק כג

ראיתי את הארץ, החוזה מצייר חורבן המציאות כולו וכל הבריאה אשר יצאה לפועל בששת ימי המעשה, ומצייר תחלה חורבן השמים והארץ בכלל כפי שנסדרה בריאתם בשני ימי הבריאה הראשונים, ביום הראשון החל רוח אלהים לרחף על הארץ שהיתה תהו ובהו ומכוסה במים, ועתה **ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו** כבראשונה, ואח"כ ויאמר אלהים יהי אור, ועתה **ראיתי את השמים ואין אורם**, ואח"כ ביום השני והשלישי החל בהויית היבשה ע"י שנפרדו המים וע"י שנתהוו אז הרים וגבעות על פני המים, כמ"ש יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם כמו שבארתי בפי' מ"ב, ועתה

ראיתי ההרים והנה רועשים, כאילו ישובו המים לכסות הארץ שתשוב כמישור ובקעה כבראשונה עתה החל לסדר החורבן שהתהווה על פני הארץ מהנמצאים אשר עליה שנבראו מיום ג' ואילך, דומם וצומח וחי ומדבר, אולם בזה תפס הסדר כפי התכלית, אחר שהאדם הוא תכלית הנמצאים האלה, וכל אשר על פני האדמה צומח וחי וכל הדומם המלאכתי כמו בנין הבתים וכדומה הכל למענו ובעבורו, לכן החל החורבן מן האדם שהוא התכלית וישוב לאחור מן מעשה יום הששי עד מעשה יום ג', וע"ז סדר. **ראיתי והנה אין האדם**, הוא כליון מין המדבר, **וכל עוף השמים נדדו** כליון מין החי אשר ביבשה שהמין הראשון השפל ממנו במדרגה והרחוק יותר מן האדם הוא עוף השמים שנברא בחמישי, (כמו שבארתי בפי' בראשית ובתהלות קאפיטל ח') עתה מבאר כליון הצומח:

פסוק כו

ראיתי והנה הכרמל שב כמדבר, כי נעדר כל צומח וכל ירק עשב עתה מבאר כליון הדומם אשר נשתנה במלאכה ע"י האדם, **וכל עריו נתצו** שהערים בנוים ע"י מלאכה מן הדומם וכל חורבן הכללי הזה היה **מפני ה'** לא טבעי רק השגחיי בפקודת ה', והסבה לזה הוא **מפני חרון אפו**:

פסוק כז

כי, ובכל זאת אמר ה' כי רק **שממה תהיה הארץ וכלה לא אעשה** כי יכלה חמתו על העצים והאבנים ועל שוממות הארץ, וליושביה ישאיר פליטה, שהגם שראיתי במראה כי נחרב הכל, בכל זה אמר ה' שישאיר שארית:

פסוק כח

על, אך **על זאת תאבל הארץ**, **על כי דברתי זמתי ולא נחמתי**, ר"ל כי יש הבדל בין יעידת הטוב ובין יעידת הרע, כי הטוב המיועד מאת ה', הוא נרצה אצלו מצד עצמו מצד שרוצה להטיב, אבל הרע הנגזר מאתו לא יֵרָצה אצלו מצד עצמו כי אינו חפץ במות המת, רק כדי להשיג על ידו דבר אחר נרצה אצלו שהוא שע"י העונש ישובו העם בתשובה, ולכן עת ידבר ה' ויודיע את הטוב שיביא אז פיו ומחשבתו שוים, אבל עת ידבר את הרע שיביא אז אמירתו בלתי שוה עם מחשבתו, כי בפיו יאמר שיביא הרע, ובמחשבתו חושב שלא יביאנו, ר"ל שחושב שרוצה שעל ידי זה ישובו העם מדרכם ולא יביא את הרע, וע"כ תמצא (לקמן י"ח) שאמר רגע אדבר לנתוש ולנתוץ ושב הגוי ההוא וגו' ונחמתי על הרעה אשר חשבתי לעשות לו, ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ועשה הרע בעיני וגו' ונחמתי על הטובה אשר אמרתי להטיב אותו שתפס בהרע מחשבה ובהטוב

אמירה, כי מן הטוב יתנחם רק ממה שאמר לא ממה שחשב, כי במחשבתו עדיין רוצה להביא הטוב אם לא יהיה סבה מעכבת אותו שהיא רעת העם, אבל מן הרע יתנחם רק מן המחשבה. לא מן האמירה, כי האמירה היתה בהחלט, ולא יצדק שיתנחם, כי לא אדם הוא להנחם רק יתנחם מן המחשבה, כי המחשבה היתה תיכף בתנאי הזה שלא ירצה להרע להם רק רוצה שייטיבו מעשיהם, לפ"ז כל מחשבה שיחשוב ה' להביא הרע קשור עמה החרטה וההתנחמות שהוא שחושב תיכף שיתחרט על הרע אם ייטיבו מעשיהם, כי הרע הנחשב הוא תנאי לא החלטי, כי אם היה החלטי לא היה מועיל תשובה לשנות את הגזירה. עפ"ז אומר כי יעידת הרע שיעד עתה, שהוא חורבן הארץ, נבדל מיתר הגזירות, כי בו גזר הדין בהחלט בלי התנחמות, באופן שלא ישוב מן הגזרה הזאת אף אם ייטיבו מעשיהם, כי בעת דבר את מחשבתו והודיעה אל הנביא לא נחמתי לא היה קשור חרטה עם המחשבה, וז"ש **על כן דברתי זמתי ולא נחמתי** ולכן **ולא אשוב ממנה** א"א עוד שאשוב מן הגזירה (וזה יומתק בדברי חז"ל שחורבן הארץ גרם שלא יכלה חמתו בישראל עצמו כי שפך חמתו על העצים והאבנים, כמ"ש שממה תהיה כל הארץ ועי"כ וכלה לא אעשה, וא"כ גזירה זו מצד עקרה ותכליתה לא רעה היא רק טובה לכלות חמתו בארץ ובעצים ובאבנים לא בעמו), וע"כ דברה וחשבה בלי התנחמות וע"כ לא ישוב ממנה:

פסוק כט

מקול, אחר שחרבו כל הערים סביבות ירושלים וגם ירושלים ובנותיה נסו מפני האויב עוד שגבו את עצמם במצודת ציון, בוטחים בלתי בורחים, עפ"ז מצייר את ציון בתוך הערים החרבות, כעיר שאנשיה רכי לבב ובשמעם קול פרש ורומה קשת אחד ברחו כולם, רק זונה אחת מבטחונה על יפיה נשארה בעיר בחשבה כי האויב הבא יחמוד יפיה ויחמול עליה אומר הלא **מקול פרש ורומה קשת**, הגם שהוא פרש אחד, והגם שלא ראוהו רק שמעו קולו, זה לבדו מספיק שברחה כל העיר, ולא שברחו על פני השדה רק **באו בעבים** ביערות העבים המכוסים באילנות, ומשם **עלו בכפים** שהם סלעים הגבוהים, ולא שישבו שם לפי שעה **כי כל העיר עזובה** לגמרי **באין איש**, וא"כ אשאלך **את שדוד** את האשה השדודה שכבר שדדו כל אשר היה לך ולא נשאר לך רק מלבוש שני ותכשיט ועדי זהב, מה תעשי **כי תלבשי שני ותעדי עדי זהב** אשר ודאי יקחוהו השודדים, ומה **שתקרעי בפוך עיניך** בחשבך שתמצאי חן בעיניהם, אני אומר **לשוא תתיפי** כי **בך מאסו העוגבים** מה שיבקשו אותך לא את יפיך יבקשו, לא לאהבה רק את **נפשך יבקשו** להרגך:

פסוק לא

כי, עתה יגיד הנמשל כי בת ציון שהיא נשארה אחר שברחו כל הערים בחשבה כי האויב יחמול על תפארת ציון והדרה ולא ישחיתנה, שגו בזה, כי בעת נבקעה חומת העיר (לקמן נ"א) שזה דומה לאשה היולדת המוציאה מבטנה העצמים אשר בבטן המלאה אז שמענו **קול כחולה**, והיה עת **צרה כאשה המבכירה** ללדת, כי ציון לא נכבשה עד עתה, והיתה דומה בזה כמקשה לילד שיצאו מתוכה דמים רבים, כן שמענו **קול בת ציון תתיפח** ותאמר **אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים**, כי אז בא לשם נבוזראדן רב טבחים לטבוח טבח רב:

פרק ה

פסוק א

שוטטו, דברי השם, אומר אל תתמהו כי הבאתי על ירושלים הרעה הזאת, כי הנה **שוטטו בחוצות ירושלים**, החוץ הוא אצל הבתים והרחוב הוא מקום השוק שבו יתאספו כל העם, ובזה מוסיף כי לא לבד בחוצות כי גם **בקשו ברחובותיה** מקמות האסיפה, **אם תמצאו איש אם יש עשה משפט**, ר"ל שהחוצות והרחובות שהם מלאים אנשים תמיד, בעת **שיש שם** מי **שעושה משפט או מבקש אמונה** ראו נא **אם תמצאו** אז אף **איש** אחד בחוץ או ברחוב? כי אם יראו שיוצא אחד מן השופטים לעשות משפט או אחד מן הנביאים המבקש אמונה אז יסתתרו כולם בבתיהם, ולא נמצא איש ושיעור הכתוב אם תמצאו איש בעת שיש עושה משפט אז אסלח לה:

פסוק ב

ואם חי ה' יאמרו, והגם שתשמעו לפעמים שבדברי ריבות שבין אדם לחבירו מטילים עליהם שבועה והם נשבעים אז בה', שאז ידמה לך שיש ביניהם משפט וגם אמונה, כי מה שנשבעים להכחיש שכנגדם היא כמשפט התורה, "שבועת ה' תהיה בין שניהם", והשבועה עצמה בשם ה' יעיד שמאמינים בה' ונשבעים בשמו הגדול, מזה אל תקח ראיה, כי זה האות להפך כי **לכן לשקר ישבעו**, וזה האות שאין משפט כי יעשוק חברו על ידי שבועת שקר, ואין אמונה אחר שיבטא בשפתים שאמתת הדבר שהוא מקיים הוא אמת כמציאות ה' ובהיות הדבר שקר הוא העד שמכחיש מציאות ה':

פסוק ג

ה', אלה דברי הנביא, (ומפה עד פסוק ז' הוא מאמר מוסגר) הנביא השיב אל ה', הלא מה שאתה מעניש אותם ושולח אותי אליהם עיקר תכליתך הוא שישובו בתשובה

ועיקר הקוטב היא האמונה שאם אין מאמינים שאתה המעניש ואתה השולח העונש והשליחות הוא בחנם, וז"ש **עיניך הלא הם רק לאמונה** רק היא התכלית שאליה תשקפנה עיניך וא"כ ראוי שתבחר באמצעיים להשיג התכלית הזה, כי העונש והתוכחה לא יפעלו מאומה, כי הלא תחלה **הכיתה אותם** כאשר ייסר איש בנו **ולא חלו** ולא הרגישו, ואח"ז **כליתם** בכליון עד שחלו והרגישו, ובכ"ז **מאנו קחת מסר** (ודומה כמליצה זו בישעיה (מ"ב כ"ה) ותלהטהו מסביב ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב), גם דברי הנביאים אין מועילים, כי **חזקו פניהם מסלע** נגדם **ומאנו לשוב**, אבל בכל זה **ואני אמרתי** שזה לא בא מצד המרד בזדון רק מצד חסרון ידיעה כי **דלים המה ונואלו**, **כי לא ידעו דרך ה'** ר"ל כי לשיכירו שהעונש בא בעבור המרי, וצריך א. שיכירו שחטאו, אבל הם לא ידעו דרך ה' אין יודעים כלל מה היא מצוה ומה היא עבירה, ב. שיכירו שהעונש אינו מקרי רק השגחיי לעומת החטא והם אינם יודעים **משפט אלהיהם** אין מבינים להבחין שהעונש השגחיי, (וזה מקביל נגד **אך דלים הם נואלו** שמצד שנואלו אינם יודעים דרך ה', ומצד שדלים הם אין מכירים משפט אלהיהם כי חושבים שדלותם ועניים הסבה להם את כל הרעה), וא"כ אחר שזה בא מצד חסרון ידיעה לא תפעל אצלם לא בעונש ולא בתוכחה, ולכן אמרתי. **אלכה לי אל הגדולים כי הם יודעים** שני אלה הדברים שהם **דרך ה' ומשפט אלהיהם** ויודעים שהעונש הוא השגחיי לעומת החטא אבל פה נודע לי כי מרים הוא במרד ובמעל יודעים רבונם ומתכוונים למרוד בו, כי **אך המה** הגדולים האלה **שברו עול** בזדון וזה מקביל נגד **דרך ה' ומשפט אלהיהם** כי התורה והמצוה שהוא דרך ה' מדמה שהוא כעול על צואר ושברו אותו ופרקו עולו מעליהם והיסורים והעונשים שהוא משפט אלהיהם מדמה כמוסרות שבהם ועל ידם רצה לאסרם במוסרות הברית נתקו אותם ולא שמו על לב למוסר ה' ועשיו:

פסוק ו

על כן אחר שחטאם הוא מצד המרד לא מצד הסכלות, **הכם אריה** ואחר כך **זאב ערבות** (הוא **היענע**) שיוצא על טרפו בערב ודרכו לאכול את הנבלות, **ישודדו** את אשר הכה האריה, **והנמר** שדרכו לשקוד אצל הערים לארוב על האנשים **שקד על עריהם**, והנמשל על שלש פעמים שבא נבוכדנצר עם מחנהו והחריב אותם, וזה בא על **כי רבו פשעיהם** בכמות **ועצמו** באיכות כי אינם מצד התאוה רק מצד המרד שעז"א **משבותיהם**:

פסוק ז

אי לזאת, עתה שב אל דברי ה' שאומר שוטטו בחוצות ירושלים אם תמצאו איש אם יש עושה משפט ואסלח לה, אומר אבל אם לא נמצא בכם משפט ואמונה שבעבורם אסלח

לכם וא"כ **איה** דבר אחר אמצא תמורתו אשר עבורו **אסלח לך**, הכי בעבור זה **שבניך עזבוני** אסלח לך, **והשבועה** שלהם היה בע"א שהמה **לא אלהים** ותחת שאני **השבעתי אותם** בכל טוב **נאפו**, ולא לבד יחידים ובהצנע רק **בית זונה יתגודדו** גדודים רבים ובפרהסיא, ולא לבד שנאפו למלא תאותם, כי גם אחר אשר, **סוסים מיוזנים משכים היו** שאחר שנאפו בלילה והיו דומים בבקר השכם כסוסים מיוזנים ושבעים מתאותם, בכ"ז לא הניחו מעשיהם רק **איש אל אשת רעהו יצהלו**, וא"כ הכי בעבור זה אסלח לך, הרי **העל אלה** ר"ל הלא ראוי שאפקוד עליך בין מצד המעשים עצמם שעז"א **העל אלה לא אפקד**, בין מצד תכונת העם והשחתתם שהוא בהשקף על העושה עצמו, ועז"א **אם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי**, ולכן אני מכריז אל האויבים **עלו בשרותיה**, שהם שורות הכרם, ובכ"ז **כלה אל תעשו** רק **הסירו נטישותיה** שהם הענפים המתפשטים מן הכרם לחוץ שהם מכחישים את הגפנים, כי הם **לוא לה' המה** הגם שהכרם בעצמו הוא כרם ה' צבאות, ר"ל שיסירו את הרשעים, כמ"ש (ישעיהו י"ח:ה') ואת הנטישות הסיר התז, עיין פי' שם:

פסוק יא

כי בגוד, מפרש מדוע לא לה' המה כי בגדו כמה בגידות, והנה יחשוב בגידותיהם שכוללים כל עקרי הדת, הנכללים (לפי מה שבאר העקרים) בשלשה עקרים שהם מציאות ה', תורה מן השמים, שכר ועונש, ונגד מציאות ה' אומר **כחשו בה' ויאמרו לא הוא**, ונגד השכר והעונש אמרו **ולא תבא עלינו רעה** ר"ל אחר שאין המעניש במציאות ממילא לא תבא הרעה שיעדו הנביאים בשמו, ונגד תורה מן השמים שלא תצוייר רק במציאות הנבואה אמרו **והנביאים יהיו לרוח**, ר"ל אחר שיתברר שהעונש שיעדו בשם ה' לא יבא, יתברר כי לא ברוח ה' דברו רק ברוח **ודבר ה' אין בהם**, ואז אחר שיתברר זה **כה יעשה להם** כמו שדברו אל העם, אחר שדברו שקר להפחיד את העם יקבלו עונשם מן העם:

פסוק יד

לכן, דברי הנביא שבאו להאיר אל העם ההולכים בחשך יתהפכו לאש, והם יהיו כעצים המוכנים להדלק מן האש, ר"ל שהעונש יבא תיכף עם דבר הנביא כמו שהאש מדליקה העצים תיכף בנגעה בם, אחר שכופרים ובלתי מאמינים אין להם תקנה:

פסוק טו

הנני מביא עליכם גוי ממרחק, כי השכן אל הארץ לא ישחיתנה רק יאחדנה עם גבול מלכותו לא כן אם הצר הוא ממרחק שמחריב הכל, ומגלה לגולה, ואל תאמרו כי תעמדו

נגדו כי הוא **גוי איתן** וחזק, ואל תאמרו כי לא יארכו ימיו ותגאלו בקרוב מידו, **כי גוי מעולם הוא** שמתמיד בממשלתו מעולם מימים רבים, ואל תחשבו כי תמצאו חן בעיניו ע"י חכמתכם ובינתכם כי **לא תדע לשונו**:

פסוק טז

אשפתו, החץ ממית מרחוק והגבור הורג בחרב מקרוב, והוא רובה קשת וקולע אל השערה עד **שאשפתו** עת **יפתח** הוא **כקבר** שלא יחטיא מבלי להביא חללים אל קברו וגם בקרב אליהם ללחום מקרוב **כלם גבורים**:

פסוק יז

ואכל, ונגד שאמרתם חרב ורעב לא נראה, יבואו עליכם שני אלה, כי האויב הזה **יאכל** תחלה **קצירך ולחמך** אשר היה מיועד **למאכל בניך ובנותיך**, ואח"כ **יאכל גם צאנך ובקרך**, שאתה לא היית אוכל אותם, ואח"כ **יאכל גם גפנך ותאנתך**, ר"ל לא לבד פרי גפנך רק גפנך בעצמו שישחית הכל, עד שתסבלו חרפת רעב, **וערי מבצריך ירושש בחרב**:

פסוק יח

וגם, הבטחה זו שלא יעשה עמהם כלה הזכיר פה ג"פ, שתחלה בעת הזכיר חורבן הארץ (ד' כ"ו) אמר שממה תהיה כל הארץ וכלה לא אעשה ואח"כ בהזכירו ההרג שיעשו בעם ה' (למעלה י') אמר עלו בשרותיה ושחתו וכלה אל תעשו, ופה שהזכיר בזת ממונם ורכושם, שזה יהיה אחרי הגלות שיחזיקו בם שוביהם לעבדים עם כל קניניהם, הבטיח כי גם זה מצד שלא יעשה עמם כלה, כי האויב יחזיק אותם כצאן לגוזזים ויתרפס ברצי כסף וכלה לא יעשה בם:

פסוק יט

והיה בעת תהיו בגולה וכבר תפקחו עיניכם ותאמינו בה' ובעונשיו, תשאלו לדעת איך היה העונש הזה של הגלות והעבדות מדה כנגד מדה, ולאיזה חטא יתיחס העונש הזה, כי ע"ז מורה מלת תחת, ואז תאמרו כי זה במדה מכוונת כמו שבארצכם שהיא נתונה תחת השגחת ה' עזבתם אותו וקבלתם עליכם עבדות של אלהי נכר, וכן בארץ לא לכם תעבדו זרים, כי כן אהבתם לעבוד זרים:

פסוק כא

שמעו זאת עם סכל האדם ישיג את ה' בשלשה דרכים, א. על ידי מופתי התבונה והדעת, ועז"א **עם סכל ואין לב**, ב. ע"י הבחינה בחוש, עז"א **עינים להם ולא יראו**, ג. ע"י הקבלה, עז"א **אזנים להם**, כמ"ש פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין (ישעיהו ו':י') ולא נתן

ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע (דבר ים כ"ט), הלא תדעו הלא תשמעו הלא הבינותם מוסדות הארץ (ישעיהו מ':כ"א) שהם מושכלות מוחשות מקובלות, ור"ל כי פה יתוכח עמהם, א. מצד המושכל, האותי לא תיראו, ב. מצד המורגש אם מפני לא תחילו:

פסוק כב

האותי, ר"ל כי יש יראה טבעית ויראה בחירית, ר"ל כי יראת אלהים שתולה בטבע האדם בכח שכלו שיכנע מפני עלת העלות ויירא מפניו מצד עצמו, וחוץ מזה יוכל להתעורר אל יראה זו מצד יראת נזק שיירא מפני עונשי ה' בהכירו כי הוא המשגיח עליו להטיב או להריע לו לפי מעשיו, הראשון הוא הערת השכל, והשני הוא ההערה התוריית שדבר עליהם בחובת הלבבות שער ג', וז"ש **האותי לא תיראו** היא היראה השכלייית שיירא אותו מצד עצמו יראת הרוממות, ועכ"פ **הכי מפני לא תחילו** וכי לא יאחזכם חיל ורעדה מפני, מקצפי בהשגחתי מפחד עונשי, עתה מבאר שני מיני היראות שהזכיר, ויבאר תחלה מ"ש האותי לא תיראו, ודע כי האדם מצד שכלו הוא כלליי וסוגיי, ומצד גופו וטבעו הוא פרטיי ואישיי, רצוני כי החק השכלייי הנטוע באדם, לא ימצאו בו מצד שהוא איש פרטי מיוחד, רק מצד שהוא משכיל בכלל, כמו החק הנטוע בשכל האדם לירא את ה' מצד עצמו מצד שהוא עלת הנבראים, הוא כולל כל משכיל יהיה אדם או מלאך, בעל חומר או שכל מופשט מחומר, עד שהחק השכלי אינו אפשרי רק מוכרח, ולא פרטי רק כולל, כי א"א לצייר שלא ימצא בו החק הזה, שא"כ אינו שכל, לא כן חקי הגוף וטבעיו הם אפשריים משתנים לפי תכונת כל גוף מיוחד, למשל יש מתאוה יש מקנא מתגאה לפי תכונת גופו, ואפשר לו שלא יקנא ושלא יתגאה וכדומה, והנה החק השכלי הנטוע באדם יתחייב שלא יעשה אך טוב וילך ביראת ה' כל היום לא להשיג עי"ז איזה תועלת רק מצד השכל לבד, וזה החק כולל כל בעל שכל בכלל, רק האדם מצד טבע גופו שנמצא בו כמה תאוות מדות ותכונות, יסור לפעמים מן החק העליון השכלי ויטה ממנו למלאות חפץ גופו ותכונותיו, אולם משאלות הגוף הם אפשריים לא מוכרחים כי יוכל שלא יעשם, וכן הם פרטיים לא כלליים, כי לא נמצאו בו מצד סוגו רק מצד אישו, וכן הם רבים מאד וצומחות מתכונות רבות משונות אשר בגופו, כמו יש רוצה למרות ע"י הקנאה או התאוה החמה האכזריות וכדומה, וצריך שהאדם יכריח כל תאוותו ומשאלות גופו תחת החק העליון המיוחד השכלי שהוא חק כולל ומוכרח, והוא ליראה את ה', לא מצד יראת העונש שזה ג"כ תכונה גופנית פרטיית אפשריית, רק בצד שהוא עלת העלות וע"ז הביא משל מן הים, הנה החק העליון הטבעי עוצר בעד הים בל

יעבור גבולו הכללי הטבעיי המוכרח ובלתי משתנה כי הוא חק עולם אשר נטע בו ה' לצורך קיום הבריאה בכלל, ובכ"ז המים מצד עצמם וטבעם המיוחד יתגעשו לעבור את החק הזה כי יתנשאו דכים אם ע"י הרוח אם ע"י כח המושך אשר לירח אם ע"י סבות אחרות ידועות לחכמי הטבע, ובכ"ז אחר שהסבות האלה הם פרטיים אפשריים הם נכנעים תחת החק הכולל, שהוא חק עולם. וז"ש **אשר שמתי חול גבול לים חק עולם**, הוא החק הכולל הנצחי אשר שם ה' לים, והחק הזה **לא יעברנהו** בשום פעם, הגם שהים מצד פרטיו יתנשא כמה פעמים נגד החק הזה כי לפעמים **יתגעשו מימיו** ע"י רעש או שטף ומשיכת הירח ובכ"ז **ולא יוכלו** כי החק הכולל יעמוד נגד הפרטיים, **והמו גליו** ע"י רוח וסערה ובכל זאת **ולא יעברונהו**, שאף גל אחד לא יעבור את השפה, מבואר כי הטבעיים החלקיים האפשריים יבטלו נגד הטבע הכולל המוכרח, וא"כ היה ראוי שכן יהיה אצל האדם ג"כ, שהגם שטבעיו החלקיים שהם תכונות גופו יתנשאו למרות ולעבור חק השכלי, ולמרות פי עליון, ראוי שיכנעו מפני החק העליון השכלי, המחייב שייראו את ה' מצד גדולתו ורוממותו, ולבטל עבור רצונו כל תאוות הגוף, ומשאלותיו המתגעשים כגלי הים נגד רצונו אשר הוא חק התבונה הכללית, אבל לא כן היה, כי **ולעם הזה היה לב סורר ומורה**, הלב מציין הכח המתעורר אשר ממנו יצאו כל התכונות והמדות אשר בנפש, והוא שורש לכל תאוות הגוף וחמדותיו בכל ענין שיהיה, והנה גם להם יש לב סורר הרוצה לסור ולמרות נגד החק התבוניי הכללי, ע"י גלי התאוות והמדות אשר יהמו ויתנשאו לסור מן החק הכללי והיה ראוי שיהיה כמו בים שהמיית הים המסובב ע"י חלקיו הפרטים לא יוכלו לעבור נגד החק הכללי, אבל הם לא כן היו רק **כי סרו וילכו**, ויעברו את החק הכללי אשר הוא האדם האמתי הסוגיי:

פסוק כד

ולא אמרו, אחר שבאר מ"ש האותי לא תיראו, שראוי שייראו מפניו יראת הרוממות מצד הערת השכל והתבונה, אשר ראוי שיבטלו נגדו כל עניני הגוף הפרטיים האפשריים ומשתנים, יאמר עכ"פ אם מפני לא תחילו, הלא ראוי לכם לירא מפני פחד העונש ומניעת הטוב מכם, אשר יראה זו גם הלב וכחותיו הגופנים נתונים תחתיה, כי הלב עצמו אשר יעוררנו למלאות תשוקת הגויה ועניניה ראוי שיכיר כי ע"י החטא יפסיד ההצלחה הגופנית וימצא עוני ומחסור, ועז"א **ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו** שגם הלב והכח המתעורר הגופניי ראוי שיסכים על יראה זו מצד שהוא אלהינו המשגיח עלינו וכל צרכינו תלוים ממנו ומושגים מאתו, וזה יהיה בשני פנים, א. הצרכים אשר נשיג מאתו בבלתי אמצעי, שיתיחסו אליו כאילו הוא נותנם לנו בכל פעם ע"י השגחתו המיוחדת,

כמו המטר בעתו שהוא לא טבעי רק השגחיי, וז"ש **הנותן גשם יורה ומלקוש בעתו**, הנותן במתנת ידו בכל פעם ע"י השגחתו, ב. הצרכים אשר נשיג ע"י הטבע הקבועה משמת ימי בראשית, כמו **שבועות חקות קציר**, שיהיה חום ושמש בימי הקציר ולא ירדו גשמים אז, שזה מצד טבע הזמן, וגם בזה אנו צריכים אליו שלא ישנה את הטבע הכולל ע"י רוע מעשינו רק יניח הטבע כמו שהוא, וז"ש **ששבועות חקות קציר** (הם שבעה שבועות מן הפסח עד העצרת שהם ימי הקציר), **ישמר לנו** שישמור הטבע ולא ישנה, ולפ"ז יש בידו לענוש אותנו אם ע"י פעולה בדברים טבעיים כמו חקות קציר שישנה הטבע למען יעניש, אם ע"י הנחת הפעולה ומניעת הטוב בדברים השגחיים כמו המטר, וז"ש הלא **עונותיכם הטו אלה**, ידוע שהעון הוא החטא הנעשה ע"י כפירה וזדון, והחטא הוא הנעשה ע"י התאוה או השגגה, ומבואר שהעון גדול מן החטא, וכן עונש העון הוא שיעניש ה' בפעולה, מה שישדד הטבע וישנהו לרעתנו, וז"ש **עונותיכם הטו אלה**, שע"י העונות במזיד גרמנו להטות חקות קציר, הגם שהם חקים טבעיים שינה ה' הטבע לרעתנו, וזה עונש גדול, **וחטאתיכם מנעו הטוב מכם** החטאים השוגגים הגם שלא הספיקו לשיפעל ה' פעולה וישנה הטבע לרעה, עכ"פ גרמו מניעת הטוב בשב ואל תעשה שהיא עצירת הגשמים שהם השגחיים, כמ"ש הנותן גשם:

פסוק כו

כי יבאר מה הם החטאים שבעבורם ישנה חקות קציר ועצר את השמים, שהם עון גזל ורציחה, כמו שבארתי בפרשת בראשית, כי העונות שהם נגד חקי הטבע וקיום העולם כמו רציחה, תעניש הטבע בעצמה ותפרע מן החוטאים, כמ"ש קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה, עי"ש:

ישור, מדמה צידתם את האנשים בפח יקוש כציידי עופות, שבעת שפורשים הרשת והעופות נופלים לתוכה, הציד עומד מרחוק עד שהעוף שנוקש ונלכד ישוך וישתוק שאז יציב המשחית שנית ללכוד אחרים, כי כל עוד שהיקושים ר"ל העופות הנלכדים ברשת לא שככו ועודם מתנודדים בהרשת לא יוכל להציב המשחית שנית כי העופות הבאים ירגישו תנועת הנלכדים, וז"ש **ישור** ויביט **כשך יקושים** בעת ישוכו וישתקו העופות הנוקשים ברשת, אז **הציבו המשחית** שנית ללכוד אחרים, אבל זאת לא יעשו הרשעים בצידת עופות, רק כי באופן זה **אנשים ילכדו**, שבעת נלכד אחד ברשתם ימתינו עד שימיתוהו וישוכך הדבר ואז ילכדו אנשים אחרים:

פסוק כז

ככלוב, וכמו שהציד אחר גמר מעשהו ישים את העופות שצד בכלוב והוא **מלא עוף** מרוב הציד, כן אחר גמר מעשיהם **ימלאו את בתיהם מן המרמה** שהוא הממון שגזלו **על כן גדלו**, ר"ל מה שגדלו ויעשירו אינו מיגיע כפם רק על כן על כל הרצח הזה, ולא היה כמו במדינה שיש בה משפט שהרוצחים יתחבאו במערות וצחיחים כל היום כי יראים מן השופט, אבל הם **שמנו עשתו** מכל טוב שגזלו, ולא לבד שאין יראים מעונש, **גם עברו דברי רע** שגם אין מדברים עליהם רע כלל, כי הם עוברים על דברי רע אלה בלתי חוששים להם, אחר כי **דין לא דנו** אחר שלא נמצא דין עליהם לכן אין יראים, כי הוא **דין יתום** לכן לא דנו אותו, כי התובע הדין עליהם הוא או היתום של הנרצח, או האביונים קרוביו, והנה דין יתום לא דנו ולכן **ויצליחו** כי לא מצאו דין כנגדם, וכן **משפט אביונים לא שפטו**:

פסוק כט

העל אלה, בקאפיטל זה חשב ג' עבירות החמורות, ע"א גלוי עריות ושפיכות דמים, תחלה חשב ג"ע איש אל אשת רעהו יצהלו ואמר העל אלה לא אפקוד כמו שפרשתי שם, ואח"כ חשב ע"א כחשו בה' וכו' וענשם הנני מביא עליהם גוי ממרחק וכו', ופה חשב ש"ד, וע"כ אמר **שמה ושערורה נהיתה בארץ** שע"י שפיכת דמים וגזל נהיה שמה וע"י הנאוף וע"א נהיה שערורה וגיעול, ואין תקוה שישובו למוטב על ידי התוכחה של הנביאים, כי **הנביאים נבאו בשקר**, וגם לא בחזקה ע"י הכהנים הרודים בחזקה לענוש עוברי עבירה, כי **הכהנים ירדו רק על ידיהם** כפי דבר הנביאים, עד שלא ירדום אל התורה והעבודה רק אל השקר, וגם אין תקוה שהעם בעצמם יתנו לב לשוב, כי **עמי אהבו כן**, וא"כ **מה תעשו לאחריתה** עת יהיה האחרית של השמה הזאת שתהיה הארץ שממה לגמרי מפני רוע מעלליכם:

פרק ו

פסוק א

העיזו אתם בני בנימין התאספו מקרב ירושלים, כי בני בנימין לא היו מבני העיר ורצו לחסות שם בירושלים, אומר כי יתרחקו משם, וגם **בתקוע** שהוא בחלק אשר, **תקעו שופר ועל בית הכרם** שם מקום **שאו משאת** נס ודגל לסימן שיברחו, כי **הרעה** כבר **נשקפה מצפון** שהכל רואים אותה כי באה ומתקרבת:

פסוק ב

הנוה, אני **דמיתי** והמשלתי את **בת ציון** כאילו היתה **נוה** מצד מקומה, נות רועים וצאן, ומצד יושביה דמיתיה כאשה **מעונגה**, ומבאר ב' הדמיונות האלה **אליה**, נגד הדמיון שדמה אותה כנות רועים, כי כן **אליה יבואו גוים ועדריהם**, **ותקעו אהליהם סביבה**, וכל אחד **רועה את אשר אצלו**, כי כן רעו תחלה והחריבו סביבות ירושלים, ואחרי כלו לרעות ורצו לבא אל ירושלים עצמה, אז דמה את יושביה למעונגה כי המעונגה תתחבא בביתה בצהרים מפני החמה, (כמ"ש איכה תרביץ בצהרים) ותישן אז שינת הצהרים, וכן בלילה תשכב על מטתה, ועתות האלה שמרו האויבים לכבשה, תחלה אמרו זה לזה **קדשו עליה מלחמה** על ירושלים עצמה, **קומו ונעלה בצהרים** כי המעונגה הזאת ישנה עתה שינת הצהרים ולא תצא מביתה מפני החמה ונוח לעלות שם באין מוחה, אבל בתוך כך עבר זמן הצהרים, אמרו זה לזה **אוי לנו כי פנה יום**, ועתה תצא המעונגה לחוץ, יען **כי ינטו צללי ערב** ויש לה צל לחסות תחתיו, ולא נוכל לעלות עתה, לכן **קומו ונעלה בלילה כי** אז תישן המעונגה על מטתה והנמלץ שאנשי ירושלים לא עמדו נגד האויב והתחבאו בבתיהם בעתים האלה שבא האויב כאילו היו מעונגים ורכים מצאת מבתיהם:

פסוק ו

כי כה אמר ה' כרתו עצה, ר"ל הגם כי באה מצות התורה שבעת ילחמו על עיר לא ישחיתו כל עץ מאכל לשפוך בו סוללה, למען לא ישחיתו את הישוב, כמ"ש כי ממנו תאכל, לא כן פה אמר ה' בהפך שיכרתו כל עץ הנמצא בה **ולשפוך בו סוללה על ירושלים** כי הפקידה הזאת אינה על אנשיה לבד כי אם על העיר בכללה, כי **היא העיר הפקד כולה** הפקידה היא על כל העיר שתוחרב לגמרי, יען כי **עושק בקרבה**, כמ"ש כי אבן מקיר תזעק הוי בונה עיר בדמים:

פסוק ז

כהקיר, הרעה הבאה על ירושלים אינה חיצוניית רק היא הרעה שעשתה לה בעצמה ע"י מעשיה הרעים, וממשיל כמו **שהבאר** של מים חיים **תקיר מקור מימיה**, לא מים הנשפכים בה ממקום אחר רק הבאים ממקורה, **כן הקרה רעתה**, הרעה והצרה שבא עליה הקרה ממקורה, כי ממנה נולדה הרעה ושם נהייתה, **כי** על ידי **שחמס ושוד ישמע בה על פני תמיד**, שאנכי בה שוכן בשכינתי ובכ"ז ישמע בה תמיד חמס ושוד, עי"כ (**הקרה**) **חלי ומכה**, החמס והשוד הקרו את החלי והמכה, כענין שאמרו לא הערוד ממית אלא החטא ממית, (ומלת הקרה נמשך לשתים), לכן אני אומר לך **הוסרי ירושלם** קבלי

מוסר, **פן תקע נפשי** ותתרחק שכינתי **ממך**, אחר שחמס ושוד ישמע בה על פני, ועי"כ **אשימך שממה**, ותהיה השממה גדולה כ"כ עד שתדמה **כארץ לא נושבה** מעולם:

פסוק ט

כה, תחלה **יעוללו את שארית ישראל** כמו שמעוללים את **הגפן** שהגפן אחר שבצרו אותו מחפשים אחר העוללות ולוקטים אותו, כן אחר שלא ישאר בה רק שארית מעט ישוב נבוכדנצר להגלות גם העוללות הנשארים, ואח"כ **השב ידך כבוצר על סלסלות**, תשב ידך על הענבים הנתונים בסלים שכבר נבצרו ותדמה עליהם כבוצר אותם שנית, ור"ל אחר שיהיו כולם בגולה, ישיב ידו על הגולים להגלותם שנית, כי כן היו בצאתם למצרים אחר החורבן שהשיגה יד האויב אותם שנית להרגם ולהגלותם:

פסוק י

על מי, **אבל על מי אדברה**, או על מי **אעידה**, אשר **ישמעו** בין אם אדבר כדרך מוכיח ומורה דעת, או אם אעידה כדרך המתרה ומעיד בעונשים באזהרות, הכי ישמעו? הלא, א. **אזנם ערלה** וסתומה **עד שלא יוכלו להקשיב**, שטחו אזניהם משמוע, ב. **הנה דבר ה' היה להם לחרפה**, עת ידבר להם הנביא ההתראה בדבר ה', יחשבו שהוא מחרף אותם, כי בהתרות בהם על העונות והם יודעים שחטאו באלה, יחשבו שבא לחרף אותם, הגם שהוא רק דובר בשם ה', ושע"כ **לא יחפצו בו**:

פסוק יא

ואת הנה הם חושבים דבר ה' לחרפה, ואנכי **נלאיתי הכיל את חמת ה' אשר מלאתי**, אנכי מוכרח לדבר כי מלאתי חמת ה' התוכחה והעונשים אשר יעד עליהם, ומה אעשה, על מי אדברה? משיב לו ה', **שפוך** את החמה הזאת **על עולל בחוץ** גם **על הבחורים** הגדולים, **וגם איש עם אשה** אבי העולל והבחורים ואמותם **ילכדו**, וגם **זקן עם מלא ימים** שהוא אבי אביהם ואבי אבי אביהם, ר"ל שיהרגו המשפחה כולה:

פסוק יב

ונסבו, לא יהיה כמו בעת אחר שאם א' מן המשפחה נשבה בשבי ב"ד מעמידים גבאי על שכר הבתים ואת השדות יתנו לקרובים לאכול פירותיהם (ח"מ סי' רפ"ה) כי **בתיהם יסבו לאחרים** וגם **השדות**, ואף **הנשים** ג"כ לא תעגנה על בעליהם, **כי אטה את ידי על יושבי הארץ** וכולם יפלו בפעם אחת עד שלא ימצא להם יורש עצר:

פסוק יג

כי, אין להם זכות ע"י גדוליהם, כי **מקטנם ועד גדולם בוצעים בצע**, ואין תקוה שיקבלו מוסר מנביאיהם או תורה מכהניהם כי **מנביא ועד כהן וכו'**:

פסוק יד

וירפאו, ותחת שהם היו צריכים לרפאות המחלה האנושה הזאת, ותחת שרפואת המחלה הזאת קשה ולא בדברים בעלמא תרפא, הם רוצים לרפאות בדבר קל, במה שאומרים להם שהכל שלום ושהגוף בריא אולם, הגם שאין שלום בעצמות הגויה הזאת הנשברת, ואם היה עכ"פ תקוה, כי **הובישו**, שהם עצמם יבושו על **כי תועבה עשו**, ויתנו מעצמם לב לשוב, אבל **גם בוש לא יבושו** מעצמם, וגם **הכלים** אם מכלימים אותם אחרים **לא ידעו** שהיא כלימה, **לכן יפלו בנופלים**, ר"ל כי שני אנשים ההולכים ואחד החליק ונפל הלא יזהר השני ע"י בל ילך שם שלא יפול גם הוא, אבל אם השני עור אז יפול ע"י הנופל שגם אם תוסר הסבה שע"י החליק הראשון, יפול ע"י גוף הנופל שיכשל בו בלכתו, כן אחרי שאין שומעים מוסר ולא יזהרו ע"י הנופלים לשוב מדרך החלק הזה, הנה **יפלו ע"י הנופלים**, כי **בעת פקדתם יכשלו** בם בגויות הנופלים, ר"ל שהנביאים יענשו על ידי שהעם נפלו על ידם:

פסוק טז

כה אמר ה', מצייר אותם כמי שתעה מני דרך והולך בצדי הדרך ומחפש את הדרך, ואומרים לו מה תחפש הלא עת תעמוד על הדרך תראהו? למה נטית אל הצד.? ואם לא תוכל להכירו בעצמך שאל לעוברי דרך ויגידו לך.? כן ישראל בתעותם מדרך ה' הם מבקשים דרך האושר, בודים לעצמם מצות חדשות לא צוה ה', כמ"ש ויעש החג בחדש השמיני בחדש אשר בדה מלבו, כמבקשים דרך ה', אומר להם מה תבקשו הדרך הלא זה בא יען שנטיתם מדרך אבותיכם דרך הסלולה, אבל **עמדו על דרכים** ואז **תראו** את הדרך ותכירו אותו, ר"ל קחו את ספר התורה שם תראו דרך ה' אשר דרכו בו אבותיכם, ואם לא תשכילו להכיר את הדרך, ותורת ה' לא ידעתם, **שאלו לנתיבות עולם**, שאלו נביאיכם שאלו פי חכמיכם **איזה דרך הטוב ולכו בה**, כי הוא הדרך אשר בו **תמצאו מרגוע לנפשכם** הרוחנית, אבל **ויאמרו לא נלך** מה שהם מבקשים דרך חדש, לא בא מסבת הטעות וחסרון ידיעה רק מסבה שאין רוצים ללכת בדרך ה' בדרך התורה והיראה:

פסוק יז

והקימותי הנה אחר שראה ה' כי אינכם רוצים לשוב ע"י הערת השכל, רוצה להשיב אתכם בחזקה ע"י פחד העונשים, **והקים עליכם צפים** (כענין צופה נתתיך לבית ישראל) המביטים על החומות אם האויב בא לעיר, והם השמיעו קולם לאמר **הקשיבו לקול שופר**, כי האויב מריע למלחמה, וגורו לכם מפני חרב מפני פחד העונש, וגם זאת לא הועיל **כי אמרו לא נקשיב**:

פסוק יח
לכן שמעו הגוים אשר מנה ה' אתכם ליסר את ישראל, **ודעי עדה** דעו את ההתראה שהתריתי בם, **את אשר בם** את אשר העידותי בם, ודעו כי לא לקיתי אותם בחנם רק התריתי בם תחלה וגם **שמעי הארץ** את דברי אלה, **כי הרעה אשר הנה אנכי מביא אל העם הזה הוא פרי מחשבתם** היא בסבת התפקרותם שחשבו מחשבת מינות, **כי על דברי לא הקשיבו ותורתי** אחר שלא הקשיבו לדברי שהם דברי הנביאים וגם לא הקשיבו לתורתי שהם דברי התורה, ומלבד שלא הקשיבו עוד **וימאסו בה** בלב, ששנאו דברי התורה:

פסוק כ
למה, וא"כ אחר כי מאסתם את דברי התורה והמצוה **למה תביאו לבונה משבא**, להקריב לפני לבונה בענין שמקטירים שם בשבא, והבאתם **קנה הטוב מארץ מרחק**, להקריב דברים שמקריבים שם לע"א, למה לי מצות חדשים לא בקשתי אותם מידכם, אחר אשר גם **עלותיכם** הם **לא לרצון**, וזה הנמשל של עמדו על דרכים שנדמו כאילו אבדו דרך ובקשו דרכים חדשים ומצות חדשות אשר בדו מלבם, וזה מפני האפקורסים שרצו לפרוק עול ולהמציא להם מצות חדשות כחקות הגוים:

פסוק כא
לכן, תחת שלא קבלו מצותיו שנתתי להם **אתן להם מכשולים אשר יכשלו איש ע"י אחיו האב ע"י הבן השכן ע"י רעו ויאבדו כולם**:

פסוק כב
עם בא, הם הכשדים, **וגוי גדול** ר"ל וע"י העם הזה **יעור גוי גדול מירכתי ארץ** הם שאר עמים שבאו עמו בין בני מלחמתו, והם באו מירכתי ארץ לא מצפון:

פסוק כג
קשת וכידון יחזיקו, שני מיני כלי זיין ומטבעו יהיה **אכזרי**, וגם מפיל פחד בקול כי **קולם כים יהמה**, ויהיו **רוכבי סוסים** שהם מסוכנים יותר, **ערוך** שיעורו **ירכבו על סוס אשר ערוך כאיש למלחמה**, שהסוסים יהיו מלומדי מלחמה כמו אנשים, ולא יבא במקרה רק **עליך בת ציון** עקר ביאתו יהיה בשבילך:

פסוק כד
שמענו תיכף בעת **שמענו שמעו רפו ידינו** ולא עשינו שום דבר מחמת יאוש, ואח"כ **צרה החזקתנו** בעת המצור, ואח"כ **חיל כיולדה** בעת נבקעה העיר, שזה ידמה כיולדה שנבקעה רחמה להוציא העצמים אשר בתוכה, כי אז ברחו המלך וכל אנשי המלחמה

לילה, אבל איעצכם **אל תצאו השדה**, וגם בעיר **בדרך אל תלכו** רק תתחבאו שם בנקיקים וחורים, ומבאר **אל תצאו השדה**, **כי חרב לאויב** וישיגכם שם, **ובדרך אל תלכו** גם בעיר כי **מגור מסביב**, כי הפחד והמגור כבר הוא מסביב לדירתכם, כי מוכן לבקוע העיר רק **בת עמי חגרי שק** כל אחד יחגור שק להתאבל, ולא שיתאבלו כולם בכנופיא רק, **אבל יחיד עשי לך** כ"א יתאבל ביחידות בביתו, ויעשה **מספד תמרורים** כי **פתאום** ברגע זו **יבא השודד**:

פסוק כז

בחון, יצייר במליצתו את הדור ההוא ככסף סיגים, כמליצת יחזקאל (סי' כ"ב) היו לי בית ישראל לסיג כולם נחושת ובדיל וברזל ועופרת בתוך כור סיגים כסף היו, כאילו היו בהם כמה מיני רשעים וכתות הרבה כ"א נבדל מחברו ובלתי משתתף ברשע של חברו רק ירשיע בפנים אחרים, זה נואף וזה רוצח וזה עובד ע"א וכדומה, וכ"א מן הכתות יוציא דבה על רשעת חברו ונחשב בעיניו שהוא כסף טהור, ובאמת גם הוא סיג רק מין אחר, ואת הנביא יצייר כבוחן את הכסף סיגים הזה להסיר ממנו הסיגים ע"י תוכחותיו, וז"ש **נתתיך** שתהיה **בחון מבצר בעמי**, **ותדע לבחון** את דרכם, ואז תראה כי **כולם סרי סוררים**, כולם מתדמים כי הם סרים מדרך הסוררים ומתרחקים מהם, והם **הולכי רכיל** אחד על חברו כ"א מלשין על רשעת חברו, אבל באמת הם **נחשת וברזל**, ר"ל ששתי הכתות אינם כסף, רק שני מיני סיגים כמו נחושת וברזל שכ"א מין סיג מיוחד, ובכ"ז שניהם משתתפים במה **שכולם משחיתים המה** שהנחשת משחית כמו הברזל, כן כל כת הגם שנבדלת מרשעת חברתה מ"מ היא רעה כמוה, וזאת תדע אם תתנם בכור ומצרף, כי אז תראה כי **נחר מפוח מאש** שמרוב תבערת האש נחר המפוח ונחרך, וגם כבר תם העופרת שהוא סיג הרגיל להמצא בהכסף, ואם כן היה ראוי שיצא לצורף כסף נקי, ובכ"ז **לשוא צרף צרוף** כי **רעים לא נתקו**, א"א לנתק ולהסיר הסיגים הרעים כי כולו סיג, ולכן **כסף נמאס קראו להם** כי כסף סיגים הוא, והגם שכ"א פושט טלפיו להצדיק א"ע, לא לה' הוא **כי מאס ה' בהם**:

פרק ז

פסוק ב

עמד בשער בית ה' כי היתה הנבואה מיוחדת אל הבאים בשער להקריב קרבנות, ועז"א **שמעו דבר ה' הבאים בשערים האלה להשתחות לה'** וחושבים כי הקרבנות וההשתחויה הוא עיקר המעשה הנרצה:

פסוק ג

כה אמר ה' לא הביאה להעזרה הוא המעשה הטוב והנרצה, רק המעשים הטובים הם תנאי אל הביאה לעזרה, וז"ש **היטיבו דרכיכם** תחלה ואז **ואשכנה אתכם במקום הזה** (ואמר ואשכנה אתכם ר"ל אתכם עצמכם אשכן פה, שעל ידכם אשכון בבית לא על הבית רק עליכם, כענין ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם), אבל **אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר**, אל תאמרו, כי **היכל ה'** הוא **היכל ה'** ר"ל אל תחשבו שמצד שהוא היכל ה' ונבנה לשם ה' עי"כ הוא היכלו, ר"ל שעי"כ ישכן בו, לא כן כי **היכל ה' המה**, ר"ל דרכיכם ומעלליכם הטובים (הנז' בכתוב הקודם) הם היכל ה', ועל ידם ישכן שם בקדש, ומפרש (ה-ו-ז) **כי אם היטיב תיטיבו את דרכיכם** ע"י **שתעשו משפט בין איש ובין רעהו וכו'** אז **ושכנתי אתכם במקום הזה** כי מעשיכם הטובים הם המעון לשכינת ה', היכל ה' המה, וע"י כן תשכנו גם אתם **בארץ עד עולם** ולא תגלו ממנה, (ומ"ש **גר יתום ואלמנה לא תעשקו**, הוא מאמר מוסגר כאומר אם תעשו משפט כ"ש שלא תעשקו גר יתום ואלמנה, וכ"ש שלא תשפכו דם נקי וכו', כי בהפך אם לא תעשו משפט סוף שתעשקו ויותר מזה שתשפכו דם נקי, ויותר מזה שתעבדו אלהים אחרים, ור"ל כי העושה הטוב בעבור שהוא טוב בעצמו שלא מיראת עונש כ"ש שימנע א"ע מהרע שיודע שיגיע לו ממנו נזק, וז"ש שאם תעשו משפט כ"ש שלא תעשקו ותשפכו דם נקי **לרע לכם** ר"ל שעי"ז בודאי יגיע לכם רע):

פסוק ח

הנה, אבל **אתם בטחים לכם על דברי השקר לבלתי הועיל**, כי לפעמים יבטח על שקר בעבור תועלת, שיעשה עבירה שירויח על ידה ממון וא"כ בטח על התועלת שהגיע לו מזה הגם שהדבר שקר, אבל אתם בוטחים על דבר שהוא שקר וגם אין בו תועלת:

פסוק ט

(ט-י) **הגנב רצח וכו' ובאתם ועמדתם**, וכי אפשר שאתם תתמידו לעשות כל העבירות וע"י שתעמדו **בבית הזה** יען **אשר שמי נקרא עליו תאמרו נצלנו** ולא ישיגנו עונש, שתחשבו, א. שאחפה על הבא אל ביתי, ב. שלא אחריב הבית יען ששמי עליו, ויותר מזה כי לא תבואו שם ע"מ לשוב רק ע"מ לחזור לעשות הרע ותסמכו על זכות הבית לעשות כל התועבות, עד שתאמרו שלא לבד שע"י הבית תשיגו סליחה על העבר כי גם על העתיד **למען עשות את כל התועבות האלה** בעתיד, עד שע"י המקדש תתירו לעצמכם לעשות כל תועבה:

פסוק יא
המערת, אתם מחשיבים ביתי **כמערה שהפריצים** מתחבאים שם בל ימצאום, כי כן ע"י הבית תרצו להסתיר מעשיכם, כי הנה כן **היה הבית הזה בעיניכם**, שאם תראו איש משתחוה לאלהיו שם, תחשבו אותו לצדיק גמור, ותועבותיו יסתרו מעיניכם, אבל גם אם יסתר מעיניכם שאינכם יודעים נסתרות, הלא **גם אנכי הנה ראיתי**, ואני רואה תעלומות, ומי יסתר מפני?, ואם תחשבו שבכל זה לא אחריב ביתי, זה טעות:

פסוק יב
כי לכו נא אל מקומי אשר בשילו אשר **שם שכנתי שמי בראשונה** והחרבתיו **מפני רעת עמי ישראל**, וכ"ש זה שהוא השני שאין הקביעות כ"כ כמו הראשון, (ועז"א אצל שילה **שכנתי שמי**, ואצל בהמ"ק אמר **אשר נקרא שמי עליו** ר"ל שאין שמי שוכן רק נקרא עליו לבד, כי כבר נסתלקה שכינה ע"י עונותיכם):

פסוק יג
ועתה שהחטא יותר גדול, א. שהיה לכם ללמוד משילה, ב. **יען עשותכם את כל המעשים האלה** גנוב רצוח שלא היה בשילה, ג. **ואדבר השכם ודבר** שג"כ לא היה בשילה:

פסוק יד
ועשיתי, לכן אעשה **לבית**, יען **אשר אתם בטחים בו** וחוטאים ע"י הבטחון הזה, וגם **למקום** שהוא לכל א"י שאחריב אותה:

פסוק טו
והשלכתי אתכם לגולה כמו שהגליתי עשרת השבטים:

פסוק טז
ואתה, ר"ל לך צויתי רק שתעמוד בשער בית ה' שהם באים להשתחוות ותוכיחם, אבל **לא שאתה תתפלל בעדם**, וגם אם ירצו המה להתפלל ואתה תהיה הש"ץ **לשאת בעדם רנה ותפלה**, כדרך שהש"ץ מרנן והקהל עונים אחריו, לא תעשה זאת, וגם **אל תפגע בי** שאעשה בזכותך **כי אינני שמע אתך** כלל, כי איך תוכל לבקש ולהתפלל בעדם:

פסוק יז
האינך רואה, א. **מה המה עושים** גוף המעשה, ב. איכות המעשה שאין עושים בצנעה רק בפרהסיא **בערי יהודה ובערי ירושלים**, ולא שיעשו זה יחידים, כי **הבנים מלקטים עצים** שכולם עוסקים בדבר, וגם מלאכה שאחד יכול לעשותה כמו עשיית הכונים הם מחלקים אותה ביניהם האבות והבנים והנשים כדי שיהיה לכולם חלק במעשה, ואין עושים זאת לתיאבון רק **למען הכעיסני**:

פסוק יט
האותי הם מכעיסים, הלא ה' לא יתפעל והכעס הנאמר אצל ה' הוא מה שהמקבל מקבל עונש ובו יתראה רושם הכעס לא בה', וז"ש **הלוא אתם**, הם מקבלים הכעס ומתפעלים ממנו לא אנכי, כי מה שהם עושים למען הכעיסני הוא **למען בשת פניהם**, כי עי"ז **הנה אפי וחמתי נתכת** למטה על המכעיסים, ועי"כ יוחרב **המקום הזה**, וכל אשר בו אדם ובהמה וצומח פרי העץ ופרי האדמה, והאש יהיה תמיד כי **לא תכבה**, (והנה בעת החולי יקבלו תרופה מהמאכלים והעשבים, אבל בשיהיה החמה גם על הצומח ויתעפשו יכלה האדם והבהמה באין תרופה):

פסוק כא
כה אמר ה', שב לענין הראשון, מ"ש אל תבטחו לכם על דברי השקר לאמר היכל ה', אין ה' רוצה בקרבנותיכם, רק **ספו** וכלו והשביתו את **עלותיכם עם זבחיכם**, בל תביאו עולות וזבחים לה' **ואכלו** אתם **את הבשר**:

פסוק כב
(כב-כג) **כי לא דברתי ולא צויתי את אבותיכם** וכו' **כי אם את הדבר הזה**, ר"ל בעת **שדברתי וצויתי את אבותיכם בעת שהוצאתי אותם מארץ מצרים שיביאו עולה וזבח כי** כל ספר תו"כ מלא הלכות מהבאת הקרבנות, לא היה כוונתי על הקרבנות עצמם שיהיו תכליות לעצמם, רק בציוי של הקרבנות **רק את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי**, שעקר ציוי הקרבנות היה שישמעו בקולי שזה עקר המבוקש של הקרבן, **שמעו בקולי**, ר"ל בתכליות של הקרבנות כונתי ג' דברים, א. **שישמעו בקולי** כמ"ש נחת רוח הוא לפני שאמרתי ונעשה רצוני, ב. **והייתי לכם לאלהים** שהקרבנות הם כעין אות ביני וביניכם שאתם עמי ואנכי אלהיכם, כאילו אקבל מכם עבודה ומנחה כאשר יקבל המלך מן עמו, ג. **והלכתם בכל הדרך** שהיה ענינם להזכיר אתכם ללכת בדרכי ה', כמו קרבנות נדבה ועליה לרגל למען תלמד ליראה את ה', ובקרבנות חובה חטאות ואשמות שיזכור החוטא את חטאו ולא ישוב עוד לכסלה, ובכ"ז לא צויתי עניני הקרבנות לתועלתי רק לתועלתכם **למען ייטב לכם**:

פסוק כד
ולא שמעו, ר"ל ותכליות אלה שכונתי בציוי הקרבנות לא השגתי, שהגם שהרבו להביא קרבנות לא הביאום לתכלית הנרצה, לא עמ"ש שמעו בקולי כי **לא שמעו** וגם **לא הטו את אזנם** כלל, ולא שילכו בדרך אשר צויתי אותם כי **הלכו במועצות** שלא היה החטא בשגגה רק אחרי העצה והסכמת השכל ועם **שרירות הלב** והמינות, ולא שאהיה להם

לאלהים כי היו **לאחור ולא לפנים**, ר"ל שהכונה האלהית היתה שילכו העם בשלמותם ממדרגה למדרגה לפנים עד שישרה שכינתו עליהם בתמידות ויהיה להם לאלהים, אבל הם היו לאחור ששבו לאחוריהם ממדרגה שהיו ממלכת כהנים וגוי קדוש עד המדרגה השפלה שירדו ממדרגת המין האנושי ונמשלו כבהמות, כמ"ש בפי' ישעיה (א' ד') על מ"ש נזורו אחור, ולא הלכו כלל לפנים, שלא תאמר שהיו כמי שהולך אל השלמות וחוזר לאחוריו ושוב חוזר לפניו כי הם היו לאחור, כי כן היה **למן היום אשר יצאו אבותיכם מארץ מצרים עד היום הזה** לא הלכו אף פעם אחת לפנים, ולא תאמר שלא הוכחתים ע"י הנביאים, כי **ואשלח אליהם**, ולא נביא אחד רק **את כל עבדי הנביאים**, ולא פעם א' לפרקים רק **יום יום השכם ושלח**, ובכ"ז **ולא שמעו** וגם **לא הטו את אזנם**, שאם היו עכ"פ מטים אזן ולא שומעים הייתי אומר שלא הוטבו הדברים בעיניהם אבל הם לא רצו כלל לבחון דברי הנביאים, וגם אם הראו להם עונשי ה' ומופתיו **הקשו את ערפם** ולא הסבו אותו לאחוריהם לראות, ובזה **הרעו מאבותם**, כי אבותיהם הלכו במועצות בשרירות לבם הרע, רצה לומר שחקרו והתיעצו על דרכם ונטו לשרירות לבם אחרי החקירה, והם לא רצו לדרוש ולהאזין ואף לא לראות בעיניהם:

פסוק כז

ודברת, אחר **שתדבר אליהם ולא ישמעו** ויתרחקו ממך, ואז **תקרא** שיתקרבו אליך **ולא יענוך**, אז **ואמרת אליהם זה הגוי אשר לא שמעו בקול ה' אלהיו** שדבר עליהם מצד הערת השכל, וגם **לא לקחו מוסר** אחר שייסרם בעונשין, א"כ **אבדה האמונה**, מלבם וגם **נכרתה מפיהם**, שאין אף מעשה אבותיהם בידיהם, לכן **גזי**, תלשי שער ראשך לסימן היאוש ואבילות, **ושאי קינה**, בפרהסיא **על שפים** כי אין לך תקוה, ועקר הקינה יהיה על **שמאס ה' ויטוש**, שלא היתה הנטישה לפי שעה לבד כי היתה מחמת מאוס ואם מאיסה לית סבר, וזה היה בסבת ע"א:

פסוק ל

כי עשו בני יהודה וכו' ויותר מזה **ששמו שקוציהם בבית** כמושיב צרתה בצדה, ויותר מזה שקבלו ע"ע עבודות חמורות לע"א **שבנו במות התופת** לשרוף את בניהם **אשר** אנכי **לא צויתי** שיעשו לי עבודות כאלה, ולא תאמר שלא צויתי מפני שחשבתי שלא ישמעו לי לעשות זאת אבל הדבר עלה על לבי לצוות בעד שאדע שישמעון, **כי לא עלתה על לבי** כי היא עבודה משוקצת אצלי:

פסוק לב
מאין מקום, עד שלא ישאר מקום לקבר עוד, ואז **והיתה נבלת העם למאכל** כי לא ימצאו מקום קבר:

פסוק לד
והשבתי, כי הדרך הוא שאחרי המלחמות הגדולות והרג רב יתהוו זווגים רבים מהאלמנות שנהרגו בעליהם ואנשים שמתו נשיהם וישתדלו לקחת נשים ולהוליד בנים לישב את הארץ החרבה, כמ"ש (לקמן ל"ג) עוד ישמע במקום הזה קול ששון וקול שמחה וכו' כי אשיב שבות הארץ כבראשונה, עתה לא יהיה כן כי **לחרבה תהיה הארץ**:

פרק ח

פסוק א
בעת ההיא לא לבד שלא יקברו המתים אז כי גם **יוציאו העצמות מקבריהם**:

פסוק ב
ושטחום לשמש וכו' **אשר אהבום**, כי היה להם עבודות חלוקות, היו אצלם אלהות שאהבו אותם ויחסו להם השפע והטוב והיופי וכל הצלחות ויש שיראו מפניהם, כי יחסו להם כל רע חולי ודבר וחרב והיו עובדים אותם בקרבנות וזבחי אדם לשכך חמתם ולהסיר הרעה, עז"א **אשר אהבום ואשר עבדום**, שהוא מאהבה או מיראה ויש שהיו **דורשים מהם** לדעת עתידות ונסתרות ויש **שהלכו אחריהם** להתדמות למדותיהם ודרכיהם שהיו מיחסים להם ויש **שהשתחוו להם** לבד, לרוממם ולכבדם **לא יאספו**, דרך לאסוף עצמות השרים לארונות נכבדים, והם **לא יאספו** ויותר מזה שגם **לא יקברו כלל**:

פסוק ג
ונבחר, והגם שיראו בזיון המתים יבחרו יותר **במות מבחיים**, וזה יהיה **לכל השארית מן המשפחה** שעבדו ע"א, ולא לבד בא"י כי גם **בכל המקומות** אף בח"ל, וזה יהיה **לכל הנשארים** באין הבדל:

פסוק ד
היפלו, (**ה' אומר**) **וכי היו נופלים בלי תקומה אם ישוב ולא ישוב** שנית, ר"ל כי השב מדרך הרע לדרך הטוב נקרא שב מדרכו, ואם חוזר ושב אל דרך הרע הנהו שב שנית, וישראל שבים וחוזרים ושבים, שבים מדרך הרע וחוזרים ושבים אליו, ועי"ז אין תקומה למפלתם ה' שואל. **מדוע שובבה**, שהם שבים **תשובה נצחת**, ר"ל שהם שבים לנצח מדרכם, שבים מדרך הרע אל הטוב ושוב שבים מדרך הטוב אל דרך הרע, מה הסבה

לזה? משיב, שזה הוא מפני **שהחזיקו בתרמית ומאנו לשוב**, רק ששבים תשובה של רמאות, אומרים ששבים והוא רמאות וזיוף כי לבם על דרכם הרע, כי הנה **הקשבתי** השם אומר אני **הקשבתי** דברי תשובתם **ואשמע** ואבין **כי לא כן ידברו** הוידוי שמתודים בעת התשובה אינה כראוי ונכון, **אין איש נחם על רעתו לאמר מה עשיתי**, ר"ל כי בבוא עליהם פורעניות אז הם שבים מדרכם, אבל אין מתחרטים על רוע מעשיהם מצד עצמם, עד שיתודה על מעשיו הרעים מצד עצמם, רק מתחרטים ומתאוננים על הנזק שהגיע להם ע"י מעשיהם, כגנב שנתפס במחתרת ואינו מתחרט על מה שגנב רק ע"מ שנמצא, ולכן **כלה שב במרוצתם כסוס שוטף במלחמה**, הם דומים לסוס שבעת יפגע את האויב במלחמה וירוץ לאחור עקר תכלית מרוצתו לאחור הוא כדי שיוכל לחזור וליפול על האויב בכח יותר נמרץ, כן מה ששבים מן עונותיהם אינו על מנת שלא לשוב ושלא לעשותם עוד רק על מנת שישובו לעשותם שנית ביתר שאת עת ינוח להם מצרותיהם:

פסוק ז

גם, הם גרועים אפי' מבע"ח, שהעופות הנוסעים מרגישים בטבע עת החורף והשלג, עת שלא ימצאו מחסה ומזון, ומתרחקים אז אל ארצות החמות ולא ישובו עד בוא האביב, **ועמי לא ידעו את משפט ה'**, להבין את הרעה אשר יביא ה' עליהם המשפט לפני בואה, ולדעת זמן העונש ולעזוב דרכם הרע לפני בוא יום המשפט:

פסוק ח

איכה תאמרו, הדור ההוא היו אומרים כי התורה והמצוה הוא דבר הנתון בשכל האדם, ר"ל שאמרו שא"א שיקבל אדם תורה ומצות בקבלה או בנבואה ושיקבל עליו דברים שאינו משיג בשכלו, והתורה והמצוה אינו דבר הבא אל האדם מחוצה לו ע"י תורה כתובה בספר ובדיו רק היא נמצאת בתבונתו ובהרגש לבו, וז"ש **איכה תאמרו חכמים אנחנו** שהחכמה נמצאת אתכם בטבע ובשכל, **ותורת ה' אתנו** התורה נמצאת אתנו בטבע הנפש והשכל, **אכן אך לשקר עשה עט**, אבל העט שעשה כותב התורה לכתוב בה תורה מקובלת מה', עשה לשקר, כי לא יקבל אדם תורה ע"י נבואה וקבלה, וכן **שקר סופרים**, כל הנביאים שכתבו ספרים ע"פ ה' בנבואה הוא שקר, כן אתם אומרים ומכחישים העקר של נבואה ותורה מן השמים, משיב להם **הובישו חכמים**, כבר התבאר שהחכמה שעקרה היא ידיעת ההנהגה בין טוב ורע, ולדעת מה טוב ומה רע בכל פרטי המדות וההנהגה, א"א שישיג האדם ארחותיה מעצמו, כי אין על חקי החכמה מופתי הדעת, וא"א שידע האדם בארחות הנהגת הנפש מה חכמה ומה סכלות, ואיך וכמה ומתי ישתמש בכחות נפשו לעשות או שלא לעשות, (כמו שהתבאר בארך בספר משלי)

וחקי החכמה כולם נתנו מה' ע"י נביא ונכתבו בספר התורה, וא"כ אלה שמאסו בדבר ה' אין להם היסודות שעליהם תשען החכמה, שיסוד החכמה אינה בשכל האדם רק בתורת ה', וז"ש **הובישו חכמים** שאחר **שמאסו בדבר ה'** א"כ **חכמת מה להם**, מהיכן ישיגו חקי החכמה ומי יודיעוה להם, אחר שאינם נודעים מעצמם:

פסוק י

(י-יב) **לכן אתן את נשיהם לאחרים** ר"ל כי מי שלא נפל ברשת הכפירה, הגם שיחטא מצד התאוה יוכל להרפא ע"י מוסרי הנביאים ותוכחת התורה, אבל אחרי שמאסו בדבר התורה וכופרים בנבואה אין להם תקנה, שאם ירצו להתרפאות ע"י שיפקח עיני שכלו לראות כי חולה הוא בחולי הנפש, הלא הוא נדמה לו שהוא בריא אולם כמ"ש וירפאו את שבר עמי על נקלה, ואם ירצה להתרפאות ע"י מוסרי הנביאים שיבוש מדרכו, הלא יכחיש את הנבואה, ועל זה אמר הובישו וכו' גם בוש לא יבושו, וכבר התבארו פסוקים אלה למעלה (ו' י"ג ט"ז):

פסוק יג

אסף אסיפם, החוזה שם דבריו בפי מדברים שונים, הנביא והעם מדברים ומתוכחים, וה' מדבר ג"כ עמהם, (**ה' אומר**), אני אאסוף אותם, שיתאספו להתיעץ מה לעשות, ובאר שהאסיפה תהיה מפני שרצוני לעשות עמהם סוף וכלה (**דברי העם**) הלא **אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה**, ואין אוכל להשיב נפש, (**תשובת השם**) **ואתן להם יעברום**, איך אתן להם ענבים ותאנים, הלא יעברו את מה שנתתי להם, שהוא התורה והמצוה:

פסוק יד

על מה, (**דברי העם**),הנאספים אומרים **על מה אנחנו יושבים** ואין אנו מכינים עצה וגבורה למלחמה? **האספו ונבא אל ערי המבצר** להלחם משם עם האויב, (**תשובת הנביא**), **ונדמה שם**, אבל שם בערי המבצר נשתוק ולא נעשה מאומה, **כי ה' אלהינו הדמנו**, מדמה אותם שם לאבלים היושבים ודוממים, ותחת שדרך להשקות את האבלים כוס תנחומים **השקנו מי ראש**, וזה יען **שחטאנו לה'**:

פסוק טו

קוה לשלום, (**דברי העם**),הלא ראוי לקוות לשלום, ומדוע **אין טוב**?,(**תשובת הנביא**),מפני שהיה ראוי לקוות **לעת מרפא**, שהחולים בחולי הנפש יעסקו ברפואה ובתשובה, **והנה בעתה** כי עודם מחזיקים ברעתם:

פסוק טז

(**דברי העם**) , **מדן**, ר"ל כי בברכת יעקב לבניו אמר, יהי דן נחש עלי דרך הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור, שבני דן היו מלומדים ללחום עם רוכבי סוסים (ולכן היה דן המאסף לכל המחנות כי דרך הרוכבים ליפול על אחורי המחנה ברדפם אחריהם), עפ"ז ישאלו איך היה עתה להפך **שנחרת סוסי האויב נשמע מדן**, ובכ"ז לא נשך הנחש עקבי סוס ורוכבו, כי **מקול מצהלות אביריו רעשה כל הארץ**, וגם באו לתוך הארץ **ויאכלו ארץ ומלואה**? (**תשובת ה'**) , **כי הנני משלח בכם**, מה שאתם חושבים שדן דומה כנחש נהיה בהפך, כי אני **השולח בכם נחשים צפעונים** שהם קשים מנחש והם **נשכו אתכם** עצמכם, לא את סוסיכם:

פסוק יח

מבליגיתי, (דברי העם), עתה אני רואה שמה שהתחזקתי **עלי היגון**, והייתי חושב שיש תקוה, זה בא מצד כי **עלי לבי דוי**, שאני דומה כחולה שהמדוה נוגע עד לבו, שאז אינו מרגיש בחליו כלל, וזה עצמו שאינו מרגיש בחליו הוא סימן שאבדו הרגשותיו ונגע החולי עד הנפש:

פסוק יט

הנה קול שועת בת עמי (**דברי השם**),יספר הויכוח שהיה לו עם עשרת השבטים שהם עתה בארץ מרחקים מעבר לנהרי כוש והם היו מצפים להגאל ולשוב אל ארץ אבותם ונשמע להם הבשורה הרעה מגלות יהודה וחורבן בהמ"ק, שעי"ז אבד מהם תקוה, (**עשרת השבטים אומרים**) , **הה' אין בציון**, הלא בציון מקום שכינת ה' וראוי שיושעו בדרך הנס וההשגחה ע"י ה' מעוזם, וגם אם עזב ה' אותם והסתיר פנים, **האם מלכה אין בה** וראוי שינצלו בדרך הטבע ע"י מלחמה? (**תשובת השם**) **מדוע הכעיסוני בפסיליהם** שבא להם עונש השגחיי, א. על שהמירו אותו באלהים אחרים, ב. שהמירוהו **בהבלי נכר**, כמ"ש הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם, כמש"פ שם:

פסוק כ

(**דברי עשרת השבטים**) , **עבר**, הלא כבר **עבר קציר** וגם **הקיץ** ובכ"ז **אנחנו לא נושענו** עדיין, ועתה אחרי צפינו לישועה ימים רבים, הנה **על שבר בת עמי** שהם שבט יהודה, **השברתי** לגמרי כי מעתה אין עוד תקוה? ושילש לשונו נגד ג' פעמים שבא נ"נ על ירושלים והגלה אותם:

פסוק כב

(**תשובת ה'**) , **הצרי**, וכי היו שבט יהודה צריכים לרפואתם סמים ותרופות מארץ מרחקים, הלא **הצרי**, שבו ירפאו **נמצא בגלעד** ששם מקום הצרי, וכן **הרופא** המסדר איך יקחו את הצרי ואיך ירפאו בו ג"כ **נמצא שם**, וא"כ **מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי**? ר"ל הלא רפואת העם תלוי בשייטיבו מעשיהם וישובו ללכת בתורת ה' ובקרבם נמצא בין התורה והמצוה שנתתי לפניהם שהוא הצרי, בין הנביאים והחכמים המישרים ומלמדים אותם דרכי ה' שהוא הרופא, ומדוע לא נרפאו? וא"כ הם עצמם אשמים בדבר, שלא אבו להרפא מחלים:

פסוק כג

(**דברי הנביא**) , **מי יתן** וכו', **מי יתנני** וכו', יאמר בצד אחד כי מרוב אהבתו את עמו מתאוה לבכות יומם ולילה על חלליהם, ובצד השני יאמר כי משנאתו את מעשיהם הרעים מתאוה להתרחק מהם אל המדבר, **מי יתן שראשי** יהיה **מים** שיהיה מלא מי דמעה, **ושעיני** יהיו **מקור** דמעה, שמן המקור ההוא יזלו לחוץ כדי שאוכל **לבכות יומם ולילה**, והטבעיים כתבו כי התמדת הבכי מיבש את המוח עד שיכלו הדמעות, ע"כ מבקש שהגם שיבכה יומם ולילה יהיה ראשו מיסוד המים, שיביע תמיד דמעות אל המקור שהם העינים:

פרק ט

פסוק א

מי יתנני, מי יתן אותי שאני בעצמי אהיה **מלון ארחים במדבר**, עד שבבואי במדבר אלין במלוני בעצמי, והיא מליצה נשגבה שאמצא שם צרכי בעצמי מבלי צירוף איש אחר, **ואעזבה את עמי ללכת** להתבודד במדבר, **כי כלם מנאפים**, ובכ"ז הם **עצרת בגדים** הם מתעצרים לפני ה' לעבוד ולהתפלל, אבל הוא בבגידה, כי לבם מלא און, כמ"ש לא אוכל און ועצרה (ישעיהו א':י"ג) עי"ש:

פסוק ב

וידרכו, ר"ל כי בנים זרים ילדו בשני מיני התולדות המיוחדים לאדם, א. התולדות אשר יוליד מצד שהוא בעל חי, שהוא הולדת בנים להשאיר מינם, כולם מנאפים ובנים זרים ילדו, ב. התולדות שיוליד מצד שהוא מדבר, שהם דבוריו ומשפטיו והיקשיו שהם תולדות הנפש המדברת, שגם בזה ילדו בנים כחשים (ר"ל שפגמו ברית הלשון וברית המעור), **וידרכו את לשונם**, חושב בחטא הלשון שני ענינים, א. מה שנוגע בין

אדם למקום, ב. מה שנוגע בין אדם לחבירו, נגד מה שבין אדם למקום **דרכו לשונם קשתם שקר**, הלשון יצייר תמיד הדבור התבוניי, ויצייר את הלשון כקשת, כי כמו שבקשת ינצחו את אויבים בשער, כן יערכו בלשון ווכוחים וינצחו את אויבי האמת בדעות ואמונות, והראיות והמופתים שבם יתוכח הם חצי הקשת הזה, שבם יורה אל לבם לבטל דעותיהם, אבל הם דרכו קשתם שקר, ר"ל שיעמידו מופתים שקרים וראיות כזבים, **ולא לאמונה**, ר"ל שלפעמים ינצחו במופתים מזויפים כדי להעמיד את האמונה, כמו שעשו המדברים שהביא המורה שהעמידו מופתים מבודים להעמיד אמונות נחלו מאבותיהם, אבל הם **גברו בארץ** עם חצי שקר אלה לא להעמיד **אמונה** אמתית, **כי מרעה אל רעה יצאו**, הם דומים כמי שמעמיד מופתים נגד אמונת הפרסיים שהאמינו בשניות כדי להעמיד אמונת ההודיים שהאמינו בארבע אלהות, שהגם שיצאו מרעה א' שהוא אמונת השניות נפלו באחרת, כי בין כך וכך **אתי לא ידעו** ואין מכירים אמונת האחדות והאמתיית:

פסוק ג

איש, (בדברים שבין אדם לאדם) הבגידה רבה ביניהם כ"כ עד שאני מצוה **לכל איש שישמר מרעו** בל יגלה לו סודו ולא **תבטחו גם על אח**, וגם על **כל אח** אף אח מאב ואם, והטעם שלא יבטח על אח **כי כל אח עקב יעקב** וירמה, ושישמר מן הרע כי **הרע רכיל יהלך** ויגלה סודותיו, (ור"ל הגם שא"צ להשמר מן האח שלא יעשה לו רעה בפועל, עכ"פ אין לבטוח עליו להשיג מאתו טובה, ומן הריע לא לבד שלא יבטיח עליו כי גם צריך להשמר מרעתו):

פסוק ד

ואיש, ר"ל והגם **שאיש מרעהו ישמרו** בכל זאת **איש ברעהו יהתלו**, להוציא עליו רכיל ודבה שלא שמע ממנו כלל, כי כ"ז שדרכם שלא לשקר לא יוכל להוציא דבה רק אם שמע ממנו איזה דבר שאז יעוה ויעקש את דבריו להוסיף או לגרוע דבר לספר אותו באופן שיגיע נזק לחבירו, וכשישמר ממנו לא יוכל לילך עליו רכיל כיון שאין בדבורו שום דבר אמת, אבל הם יהתלו להוציא דבה הגם שלא דבר עמו כלל כי **אמת לא ידברו** כלל, כי **למדו לשונם דבר שקר** לגמרי שאין בו אף קצת אמת, כי כבר **נלאו להעוה** ולעקם הדברים, שזה טורח רב אצלם, רק בודים מלבם שקרים גמורים:

פסוק ה

שבתך בתוך מרמה, שעור הכתוב, **אתה מרמה**, **שבתך הוא בתוך**, מצייר את המרמה כעצם מופשט, אשר שם שבתו תוך לב האנשים האלה, ר"ל כי שכונת המרמה היא

תמיד בפה הרמאי ובלשונו לא בלבו, כי האדם לא ירמה א"ע רק את חברו, כי בלבו יודע האמת, אבל עתה תשב אתה מרמה בתוך הלב לא בשפה ולשון, (כי בשפה ולשון לא ירמאו כלל כי בם ידברו שקרים גלוים) רק בלב ירמאו, כי ירמאו את עצמם, ומבאר כי בערמה **מאנו דעת אותי**, שמראים א"ע בענין ידיעת דרכי ה' ואמתתו, שהגם שיוכלו להגיע אל ידיעת האמת הם אינם רוצים לדעת את ה', וזה מרמה צפונה בקרב איש ולב עמוק לרמאות א"ע בעניני האמונה:

פסוק ו

לכן הנני צורפם ובחנתים, אחר שאצרוף אותם באש להסיר הסיגים אבחן אותם שנית אם נצרפו כהוגן, **כי איך אעשה מפני בת עמי**, מפני שאיני יודע איך לעשות שיהיו נקיים מכל סיג, כי גם אחרי הצירוף ר"ל אחרי האש והיסורים הם עדיין מלאים סיג וחלאה, לכן צריך לחזור ולבחנם ולצרפם פעם אחר פעם:

פסוק ז

חץ שחוט לשונם מרמה דבר, ר"ל כי הלשון מדברת תמיד ברצונה ובבחירתה, ובכחה לדבר או לחדול, ועל פי זה תדמה הלשון כקשת הרובה את החצים שהם הדבורים, והדבורים הם כחצים, אבל הם כבר שב ההרגל אצלם לדבר רמיה תמיד עד שאין הלשון ברשותם רק הוא כחץ ביד מרמה, המרמה הוא המדבר והוא המניע את לשונם עד שהמרמה ימליץ אצלם כקשת הרובה בחצים, **והלשון** נמשלת **כחץ שחוט** ומשוך, שא"א עוד לעכב אותו, ומפרש כי **מרמה דבר**, מצייר את המרמה כעצם מופשט ומיחס אליו את הדבור, המרמה הוא העצם המדבר וכבר דבר ושחט ומשך את החץ שהוא לשונם, ואין בידם לעכב את הלשון עוד, ר"ל שכבר שב אצלם דבור המרמה כטבע שני עד שאין בכחם להרגיל א"ע לדבר אמת, כי הגם **שבפיו שלום את רעהו ידבר בקרבו ישים ארבו** בקרב הדבור האורב יושב בחדר לארוב על רעהו ולהרע לו:

פסוק ח

העל אלה, וא"כ ראוי שאפקוד בין מצד המעשים עצמם, שעז"א העל אלה לא אפקד, בין מצד הנקמה על תכונת רוע נפש הפועל כזאת ורוע טבעו, ועז"א **אם בגוי אשר כזה** וכנ"ל:

פסוק ט

על ההרים, ר"ל על הפורענות שבאה עליהם לא אבכה כי בהפך בם תתנקם נפשי, וכגמול ידם יעשה להם, רק **על ההרים** שהם לא חטאו, **עליהם אשא בכי ונהי**, והמאמר מקביל **על ההרים אשא בכי כי נצתו מבלי איש עובר**, שדרך הוא שיעברו אנשים על

ההרים לטייל שם, **ועל נאות מדבר** [אשא] **קינה כי לא שמעו קול מקנה**, כי בנאות מדבר שם מרעה עדרים תמיד, ועתה **מעוף השמים** וכו', **נדדו הלכו**:

פסוק י

ונתתי ר"ל רק על ההרים ועל נאות מדבר אשא קינה, לא על ירושלים וערי יהודה שאתן אותם בעצמי שממה, כמ"ש אם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי:

פסוק יא

מי האיש החכם, שיודע חקי החכמה **ויבן את זאת** בתבונתו, או **אשר דבר פי ה'** אליו בנבואה, **ויגידה**, כי הנביא הוא שליח להגיד דברי ה' אל העם, **על מה אבדה הארץ**, השאלה הוא על אבדת הארץ ושממותה עד שדומה שאבדה מן הישוב לגמרי, כי הגם שענש ה' את ישראל בעבור עונותיהם, לא היה ראוי שתאבד הארץ לגמרי עד שלא תהיה ראויה לישוב כלל, שזה מורה שקצף עליהם קצף עולם ואין להם תקוה עוד לשוב אל ארצם כשייטיבו מעשיהם, וכמ"ש וראו את מכות הארץ וכו' גפרית ומלח שריפה כל ארצה וכו' ואמרו על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, וז"ש ע"מ נצתה כמדבר עד שאינה ראויה לישוב כלל? **ויאמר ה'** ובאה התשובה ע"ז מאת ה', שהסבה לזה כי **עזבו את תורתי**, ר"ל כי בשמירת התורה יש ג' מדרגות זו למטה מזו, א. אשר דבק בתורת ה' באהבה וחשק נפלא, ונגד זה אמר **שעזבו תורתי אשר נתתי לפניהם**, שתהיה לפניהם לשעשועים ואהבת נפש, ב. למטה מזה אשר ישמור המצות מצד שה' צוה עליהם ויירא מפחד ענשו מצד מורא המצוה, ונגד זה אמר **לא שמעו בקולי**, כשומע לקול פקודת האדון המצוה, ג. למטה מזה, מי שעושה עכ"פ מצד המנהג וההרגל מצות אנשים מלומדה, לנגד זה אמר **ולא הלכו בה**, מצד ההילוך וההרגל ונגד זה בחרו באלהים אחרים בכל ענינים אלה, נגד האהבה והחשק אל הדבר, אמר **וילכו אחרי שרירות לבם הרע**, שעבדו הע"א מצד שרירות לבם וחפץ הלב, ונגד המנהג וההרגל, אמר **וילכו אחרי הבעלים אשר למדום אבותם**, ולפ"ז בין שכלם בין הרגל מעשיהם הטה אותם מתורת ה' אל עבודת נכר ואין להם עוד תקנה:

פסוק יד

לכן, **הנני מאכילם לענה**, כמו שזנו את נפשם במאכלים מרים ואמונות ארסיות המשחיתים אותה:

פסוק טו

והפצותים בגוים אשר לא ידעו המה ואבותם כמו שעבדו אלהים לא ידעום ולא שערום אבותם:

פסוק טז

כה אמר ה' **התבוננו**, ר"ל ההרג והאבדון אשר השיגם עתה, אינו דומה כמו בעתים אחרים שהנשארים נשארו בארצם ולא היה להם רק לשאת קינה ולבכות על אלה שנהרגו לבד, כי עתה עקר הקינה והבכי הוא על הנשארים שהם עתידים לרעות רבות וצרות, לכן **התבוננו** היטב על מעשיכם, לחשוב מחשבות לרפא את המחלה אשר חלו בה אלה אשר הם חיים עודנה, לא לבכות על המתים שכבר מתו, ובעת אשר **תקראו למקוננות ותבאנה** לקונן על המתים, **שלחו ג"כ אל החכמות ותבאנה**, אשר הם יתיעצו בחכמתן מה לעשות להחיות את החיים בל ימותו ובל יאבדו ברעה המוצאת אותם:

פסוק יז

ותמהרנה ותשאנה עלינו נהי, ועת יתיעצו המקוננות עם החכמות אז לא ישאו נהי על המתים, רק **עלינו** על החיים, וגם לא יאחרו הדבר רק **ימהרו** לעשות זאת, כמו שממהרים לעסוק ברפואות החולה אשר עוד רוח חיים בו ואשר הוא מסוכן מאד, **ותרדנה** וכו' (העפעפים יציינו העינים הסגורות ע"י העפעף), עת נפקח עינינו להביט על החללים השוכבים לפנינו **תרדנה עינינו דמעה**, אבל עת נשמש **בעפעפינו** שהוא שנעצים את עינינו ולא נביט על אשר לפנינו רק לעיין במחשבותינו על אחריתנו, אז **יזלו מים** בשפע רב, לא דמעות לבד, כי אז נראה בעין השכל כי נבחר מות מחיי הבוז והקלון האלה:

פסוק יח

כי קול נהי מבאר מדוע ישלחו אחרי החכמות, מפני **שקול הנהי אשר נשמע מציון**, היה מה שאמרו **איך שודדנו**, שנשאו נהי על השוד והשבר שקרה להם בעבר, וזה אינו עקר הנהי שצריכים לקונן כי עקר הנהי צריך להיות על החיים עודנה, **כי בושנו מאד כי עזבנו ארץ** לצאת בגולה, ולא למקום קרוב, **כי השליכו משכנותינו** לשכון במקום רחוק כמ"ש וישליכם אל ארץ אחרת, והבושה והרע שישיג את החיים עליו צריך לספוד ולבכות:

פסוק יט

כי שמענה חוץ מזה **שמענה** אתן **נשים** המקוננות **דבר ה'**, שהוא ילמד אתכם איך לקונן ולשאת נהי, וע"פ מה שתשמעו דבר ה' **למדנה בנותיכם נהי** למדו אתהן אופן הנהי והקינה, כי אתן תולים את הדבר במקרה וכשתשמעו דבר ה' תדעו לקונן על שהיה הדבר בהשגחה:

פסוק כ

כי, ר"ל המורגל בפיכן בקינתכם הוא לאמר **שעלה המות בחלונינו**, ר"ל אתם מציירים כאילו המות עלה מעצמו וכאילו בא כגנב הבא בהצנע דרך החלון, ואתם מקוננות שעלה אל החלונות ומשם **בא אל הארמונות להכרית עולל ובחורים**:

פסוק כא

דבר כה נאום ה', ר"ל ואני מצוכם בשם ה' לא כן תדברו בקינתכם, אל תאמרו שהמות עשה זאת, ושבא דרך חלון כגנב, רק **דבר** ואמור בקינה, **שכה נאום ה'**, ה' דבר כה, והוא שלח את המשחית ולא בא מעצמו, ולא בא דרך חלונות רק ה' דבר **שתפול נבלת האדם על פני השדה, כדומן וכעמיר**, ר"ל העמיר נופל ע"י הקוצר ולעומת זה מאספים אותו הביתה, והדומן נופל מעצמו ואין מאסף אותו, ונבלתם תפול כעמיר שיהיה ע"י הקוצר שהוא האויב, ועכ"ז ואין מאסף כי יהיה כדומן על פני השדה:

פסוק כב

כה אמר ה', מוסב למעלה שא"ל שידברו כה נאום ה' שהדבר נעשה ע"י פקודת ה', באר הטעם שכה אמר ה' **שאל יתהלל חכם בחכמתו** שידעו שאין חכמה ואין עצה ואין גבורה לנגד ה', ומה שהאדם חושב להנצל ע"י חכמתו ותחבולותיו או ע"י עשרו שיפדה א"ע בממון או ע"י גבורתו כ"ז לא יועיל אם ה' יעץ עליהם רעה, **כי אם בזאת יתהלל המתהלל**, אולם יש מציאות שיוכל האדם להתהלל בחכמה וגבורה ועושר, אם ישתמש בהם לתכלית מועיל, ואם יהיו אצלו ככלים ואמצעיים להשיג על ידם שלמותו, שהוא אם ישתמש בחכמתו **להשכיל וידוע אותי כי אני ה'**, שע"י שיודע חקי החכמה ישיג לדעת את ה', ובגבורתו ועשרו הוא **עושה חסד משפט וצדקה בארץ** שע"י גבורתו יעשה משפט לעשוקים, וע"י עשרו יעשה חסד וצדקה, **כי באלה חפצתי** והוא התכלית המבוקש אצלי, (ויש להוסיף בדרך הדרוש, כי המתהלל בחכמה גבורה ועושר הוא מתהלל בדבר שלא קנאו ע"י בחירתו, כי זה ישיג מאת ה', שהכין טבע מוחו מוכן אל החכמה, וטבע גופו מוכן אל הגבורה, ומזלו מוכן אל העושר, והוא דומה כמי שי"ל פקדון מאת אחרים ומתהלל בו, שההילול אינו של המתהלל, רק עקר ההילול ראוי לבעל הפקדון לא להנפקד, אבל אם משתמש בג' מתנות אלה לדעת את ה' ולעשות חסד משפט וצדקה, שזה תלוי בבחירתו כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ההילול הוא שלו, וז"ש **כי אם בזאת יתהלל המתהלל**, שאז ראוי ההילול להמתהלל בעצמו, ועז"א **כי באלה חפצתי**, כי אצל ה' לא יצדק לאמר שחפץ בדבר, כי חפצו יוציא תיכף הדבר

אל הפועל ומי יעכב בידו, ע"ד ונפשו אותה ויעש אולם יצויר אצלו חפץ שהאדם יהיה ירא ה' שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ובזה שייך לאמר כי חפצתי:

פסוק כד

הנה וכו' **ופקדתי על כל מול בערלה** ר"ל שיפקוד על המולים ועל הערלים יחדיו, ומפרש. **על מצרים** שהם ערלים, ועל יהודה שהם מולים, **ועל אדום עמון ומואב** שהם ערלים, **ועל כל קצוצי פאה** היינו בני קטורה בני ישמעאל, **כי כל הגוים ערלים**, שאף מילת בני ישמעאל וקטורה לערלה תחשב כמ"ש חז"ל נדרים (דף ל"א), **וכל ישראל** אף שהם מולים בבשר ערלתם הם **ערלים ערלת הלב**, ומן סמיכות הענין שהזהירם בל יחתו מאותות השמים נראה שהאצטגנינים היו אומרים שנבוכדנצר ימשול על הערלים לא על המולים, לעומת זה א"ל בשם ה' כי הוא יפקוד על שניהם מולים וערלים, כי גם ישראל ערלי לב, ולכן יזהיר אותם בל יאמינו בדרכי האצטגנינים כי ישראל הם תחת השגחת ה':

פרק י

פסוק ב

אל דרך, אם לא תלמדו אל דרך הגוים ללכת בדרכיהם, אז **מאותות השמים לא תחתו ע"י שיחתו הגוים מהמה**, כי אתם נתונים תחת השגחת ה' לא תחת המערכה רק בעת שתלמדו דרך הגוים אז תצאו מן הנהגת ההשגחה, וכן אל תחשבו כי הפסילים מועילים להפיק רצון מן הכוכבים:

פסוק ג

כי חקות העמים לעשות פסילים וכונים למלכת השמים, **הבל הוא**, כי עץ הוא ובלתי פועל על העליונים, **כי עץ** יספר גנאי הפסל מצד החומר והצורה והפועל והתכלית, נגד החומר, אומר **כי עץ** שהוא חומר של עץ, ואינו איזה עץ מיוחד, רק **עץ מיער** ככל העצים, ונגד הפועל, אומר **מעשה ידי חרש**, ולא ע"י כלי מיוחד רק **במעצד**:

פסוק ד

בכסף, נגד הצורה החיצונית, אומר **בכסף ובזהב** רק **ייפהו** מלמעלה לנוי ואין הכסף מגופו רק **במסמרות יחזקום שלא יפיק** מן העץ:

פסוק ה

כתומר, ונגד הצורה הפנימית, אומר שאין בו צורת הנפש המדברת כי הם **כתומר מקשה ולא ידברו**, ולא צורת הנפש החיונית שהיא התנועה, **כי נשוא ינשוא ולא יצעדו** מעצמם ונגד התכלית שתחשוב שיש בידה להרע או להיטיב, אמר אל תחשוב שירעו בבחירתם

ולכן תירא מהם, **אל תיראו כי לא ירעו**, וגם לא תחשוב שיושג על ידם איזה טוב והצלחה מצד הסגולה ככל דברים הסגוליים, כי **גם היטיב אין אותם**:

פסוק ו

מאין כמוך ה', ר"ל אבל אתה ה' כולל כל השלמיות עד שלא נמצא שלם כמוך, **כי גדול אתה**, הגדול הוא מאמר המצטרף, שהוא גדול נגד הקטן ממנו ויצוייר ג"כ גדול ממנו, אבל אתה **גדול אתה** בעצמך לא בערך מצטרף, וכן רק **אתה גדול**, מצד שאתה ראשית הסבות ואחרית המסובבים, **וגדול שמך בגבורה**, ר"ל יש מי שהוא גדול בעצמו אבל אין פעולות יוצאות ממנו לחוץ, כמו חכם גדול המשיג כל הדברים אבל אין לו יכולת להמציאם, ויש שגדול שמו ואינו גדול בעצמו, כמו גבור גדול ששמו גדול ע"י גבורתו ויכלתו עם היותו בלתי גדול בעצמו כי אינו משכיל על הדברים כמו שהם, אבל אתה גדול מצד עצמך וחכמתך שאתה מקור החכמה, וגדול שמך ע"י הגבורה והיכולת, (ור"ל כי יש שהיו מציירים את ה' כחכם אשר סדר את כל הדברים בחכמתו, אבל לא יחסו לו היכולת להוציא הדברים אל הפועל, ולכן יחסו לו עוזרים רבים בהנהגה, ובחרו אלהות הרבה שהם לדעתם הפועלים והמנהיגים לפי החכמה שיסד הוא, עד שה' הוא כחכם המסדר ופוקד הכל והם הגבורים המביאים הכל אל הפועל, ויש שאמרו בהפך שלו הגבורה ולא החכמה ר"ל שלו היכולת להוציא הכל אבל הוא צריך ליועצים, ושאותות השמים הם מורים על העצות והגזרות שיוצאות מאת יועציו, ומצד שני הפנים האלה היו מתיראים מאותות השמים ועובדים אלהים אחרים, אם בחשבם שלהם הכח לגמר ההנהגה, אם בחשבם שלהם עצת ההנהגה בעצמה, נגד זה אמר כי **גדול אתה** בחכמת סידור כל הדברים וגם **גדול שמך בגבורה** להוציא את הכל ולהנהיג את הכל לבדך ואין עוזר לך לא בעצה ולא בגבורה), וא"כ **מי לא יראך מלך הגוים**, אחר שהכל יוצא מאתך א"כ היראה רק **לך יאתה** כי בין לענין החכמה ובין לענין הגבורה והיכולת יודעים זאת **בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם שאין כמוך**, החכמים משיגים חכמתך, והמלכים יכלתך:

פסוק ח

ובאחת יבערו ויכסלו, מה שהם עובדים פסל העץ, אינו מצד שמכחישים חכמתך ויכלתך, שכולם יודעים זאת, כמ"ש כי בכ"מ מוקטר מוגש לשמי ושמי נורא בגוים, רק עושים זה מצד סכלות אחת מה שהם אומרים, כי **מוסר הבלים עץ הוא**, ר"ל שהגם שהנהגה המוסריית הכללית יוצאת מאת המנהיג העליון וחכמתו הבלתי ב"ת, בכ"ז ההנהגה המוסריית של העולם השפל הזה שהוא עולם ההבלים עולם השינוי והתמורה

והבליה וההפסד, והנהגה המוסריית שבה א"א שתהיה שלמה אחר שהעולם הזה בלתי מוכן לקבל שלימות, א"א לומר שהמוסר שלה ר"ל הנהגה המוסריית יוצאת מאת השלם בתכלית, ולכן יחסו אותה למנהיגים גרועים ופחותים, כמו שההנהגה שבה מתנהגים צאצאי עולם השפל הם הבלים ואין בם ממש, ולכן אמרו שמוסר של דברים ההבלים הוא פסל העץ ואליו יתיחס, כי אין העה"ז ראוי למוסר יותר שלם:

פסוק ט

כסף מרוקע, משיב להם, איך תאמרו שהפסל מעץ הוא יהיה למוסר והנהגה, הלא גם מה שהם רוקעים על העץ בכסף אין בו חשיבות **כי יובא מתרשיש**, **והזהב המאופז** על הכסף הוא **מעשה חרש**, ואין לו מעלה לא מצד מקומו ולא מצד הפועל, וגם **תכלת וארגמן של לבושם הם מעשה חכמים**, מעשה בני אדם, ואין להם שום מעלת אלהות, אבל **וה' אלהים אמת**, גדר האמת הוא הסכמת הנאמר על הדבר אל מציאת הדבר עצמו בפועל, ור"ל האלילים הם שקר, כי התוארים שיחסו להם אינם מסכימים אל המציאות, אבל התהלות הנאמרים על ה' הם מסכימים אל מציאותו, ומפרש **הוא אלהים חיים ומלך עולם**, ר"ל מצד עצמו אינו כאלהי הגוים שהם פגרים מתים כי הוא מקור החיים, ומצד ההנהגה היוצאת ממנו הוא מלך עולם, כי הוא מנהיג ושולט על הכל **מקצפו**, כפי הנראה פתרו הוברי שמים את האותות שנראו בעת ההיא (כמ"ש מאותות השמים אל תחתו) על רעש הארץ שהיה אז בכמה ארצות, ועז"א הנביא דעו כי לא בכח האותות העליונות תרעש הארץ רק **מקצפו תרעש הארץ**:

פסוק יא

כדנה תאמרון להום, אחר שהם מודים שה' הוא ברא את השמים ואת הארץ א"כ איך תכנו את האלילים בשם אלהים, אחר שלא בראו דבר ?, ואף אם תאמרו שבראו עולמות אחרים, מ"מ אחר **ששמיא וארקא לא עבדו**, ר"ל השמים והארץ שאנו בם, א"כ **יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה**, ר"ל מה להם בשמים וארץ אלה שלא בראו, ישכנו בשמים וארץ האחרים שבראו אותם, לא במקום שאינו שלהם?:

פסוק יב

עושה, אבל ה' הוא עשה ארץ ושמים אלה, **הארץ** בכלל **עשה בכחו** וגבורתו, **והתבל** שהוא חלק הארץ המיושב **הכין בחכמתו** שיהיה ראוי לישוב בני אדם, ושכולם ימצאו בם כל צרכיהם, ואת **השמים נטה** עליהם כאהל **בתבונתו**, (ואמר עושה ארץ בלשון הווה כי הוא עושה ומכין תמיד ומחדש בכל יום מעשי בראשית על ידי השגחתו התמידית):

פסוק יג

לקול, וביחוד התבאר חכמתו והשגחתו הפרטיית מן ירידת הגשם והתהוות העננים, (כמו שבאר באורך באיוב סי' ל"ו ל"ז) **מן הקול** הקורא ומפרסם השגחתו, **מה שיתן המון מים בשמים**, שהוא באויר הנשימה, שהוא מקום עליית האדים (שנקרא רקיע ושמים במעשה בראשית כמש"ש), **ויעלה נשיאים מקצה הארץ** שהם האדים המתנשאים מן הארץ ומתקבצים במקום סגריר העננים, ואשר האדים האלה וטפות מים העולים מלאים רוח ואויר שעל ידם הם מסוגרים ומתעלמים והאויר זך וצלול ע"י העלעקטרי ויסוד האש אשר יפוצץ האדים על כנפי רוח, והיה מחכמת ה' כי **ברקים למטר עשה**, בעת ירצה שירד המטר יפרד מהם יסוד האש והעלעקטרי ויתהוה הברק, ועי"ז **מוצא רוח מאוצרותיו**, יוציא יסוד הרוח האצור באדים, ועי"כ יתהוה המטר כנודע בחכמת הטבע:

פסוק יד

נבער, וכל חוקרי הטבע הם **נבערים מלדעת** איך ערך את החקים האלה שיהיו מתמידים וערוכים בערך משוער שעי"כ ירד תמיד הגשם בעתו לפי צורך הארץ במדה במשקל, והנה כשהיו מעיינים על תהלוכות הטבע, אז החוקרים השתדלו לתת על כל דבר חק טבעיי, ואלה שלא השיגו לתת חקים טבעיים תלו הדברים בדברים נעלמים וכחות עליונים, והגיעו מזה אל עבודת הפסילים, אבל כשיראו חכמת ה' ויכלתו בענינים הכוללים ומתמידים כמו התהוות המטר והרעמים והברקים שם **נבער כל אדם מלדעת** זאת ע"פ החקירה, וגם המהבילים לא יוכלו לתלות זאת בפסיליהם, כי הגשם ירד תמיד בעתו, אבל **הוביש כל צורף מפסל**, שאם יתפלל אליו על הגשמים אז ידע כי **שקר נסכו** ר"ל שיראה בו ג' חסרונות, א. שאין לו לצפות שימלא תפלתו כי מה שיבטיחו נביאי הבעל בשמו הוא שקר, ב. שאין בו אף איזה רוח חכמה או חיים שישפט עי"ז שיש בו כח אלהות, כי **אין רוח בם**, ג. שלא ימצא בו אף איזה כח טבעיי סגולייי כמו שנמצא בכמה דברים כחות סגוליים כמו באבן המאגנעט וכדומה, כי **הבל המה מעשה תעתועים**, וחוץ מזה **בעת פקודתם יאבדו** ואז יתברר שאינם כלום, (וזה מקביל, נגד מ"ש וה' אלהים אמת, אמר כי שקר נסכו נגד אלהים חיים, אמר ולא רוח בם. נגד מלך עולם, אמר הבל המה. נגד מקצפו תרעש הארץ, אמר בעת פקודתם יאבדו):

פסוק טז

לא כאלה, שב למ"ש בתחלת הענין אל דרך הגוים אל תלמדו, כי חלק יעקב אינו דומה לאלה, הם גם לדעת עובדיהם אינם יוצר, וה' הוא **היוצר**, הם גם לדעת עובדיהם אין ממונים רק על דבר אחד פרטי, **וה' יוצר הכל**, וכן אין לירא מפניהם מפני שנחשב

שה' מסר אותנו תחת רשותם והשגחתם, כי **ישראל שבט נחלתו**, שאין נתונים תחת המערכה, **ושמו ה' צבאות** שהוא מושל על כל הצבאות לעשות בהם כחפצו, ולכן **אספי מארץ כנעתך**, ר"ל למה תכנע לעמים אחרים, ואל צבא השמים, אספי ההכנעה שלך מן הארץ את בת יהודה **היושבת במצור**:

פסוק יח

כי כה אמר ה', מה שבא עליך רעה אינו מן המערכה רק מה', הוא אמר **הנני קולע** אזרוק אותם בכף הקלע חוץ מגבולם, ושם **אציר להם**, **למען ימצאו** את ה' בבקשתם אותו, כמ"ש והפיץ ה' אתכם בעמים וכו' ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת:

פסוק יט

אוי לי, עפ"ז יצעק הנביא על שבר עמו, אחר שהוא השגחיי ע"י ה' וע"י שסרו מאתו, **אוי לי על שברי**, ר"ל שיש להשבר שלי שני חסרונות, א. השבר החיצון, ב. מה **שנחלה מכתי** שנלוה אליה מכה פנימית והיא נחלה מאד **ואני אמרתי אך זה חלי** ר"ל אני חשבתי שאין לי רק חלי זה לבד, ר"ל חולי אחת פרטיית, **ואוכל לישא** ולסבול **אותו**, אבל ראיתי כי יש לי חליים רבים ונאמנים כי **אהלי שודד**, וגם אם ארצה לטעת אהל אחר **כל מיתרי נתקו** המיתרים הקושרים את האהל, ואם אמצא גם מיתרים, הלא **בני יצאו ממני ואינם** עוד במציאות עד **שאין נוטה עוד אהלי**, כ"ז מפרש השבר החיצון עתה מפרש מ"ש נחלה מכתי, שהסבה לזה היא מכה פנימית:

פסוק כא

כי נבערו הרועים ולא דרשו את ה', וזה הסבה **שלא השכילו** את מעשיהם לשמור האהל והצאן וע"כ **מרעיתם נפוצה**, (ויען דמה אותם לצאן ורועים תפס לשון אהל שנופל על אהל רועי):

פסוק כב

קול שמועה, מבואר ביחזקאל (כ"א כ"ד) כי נבוכדנצר יצא מארצו ועמד על אם הדרך לקסום קסם ולהפיל גורל אם ילך על בני עמון או ירושלים, ונפל הקסם על ירושלים, זאת רואה הנביא בחזיונו ומתפלל אל ה' שישים פניו אל בני עמון לא אל ירושלים, וז"ש **הנה באה קול שמועה** שנ"נ יצא ממקומו, ואח"כ בא **רעש גדול** שמגמת מהלכתו הוא **לשום** את **ערי יהודה שממה**, והלא **ידעתי ה'**, **כי לא לאדם דרכו**, ר"ל בין בחירת הדרך לאיזה דרך ילך אינו לאדם רק לה', וגם אם יבחר בדרך, **לא איש הולך והכין את צעדו**, גם ההליכה והצעד הוא מה', וא"כ תוכל לעכבהו שלא יבחר דרכו לירושלים רק לרבת בני עמון, ואף שבחר כבר בדרך זה תוכל לעכב צעדיו שלא יוכל ללכת, וא"כ אבקש **יסרני**

ה' אך במשפט, אחר שאתה רוצה ליסר אותנו על עוננו יהיה היסור רק כפי המשפט וכמדת החטא, **ולא באפך**, כי האף אינו מבחין בין טוב לרע, ותחת שילך לירושלים ילך לרבת בני עמון, ושם **שפך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך** שהם רבת בני עמון, וגם **על משפחות** הפרטיים שנמצאו בהם שידעו שיש אלהים, מ"מ **בשמך לא קראו**, כי יקראו בשם הבעל **כי אכל את יעקב** פעם אחר פעם, **אכל** ושוב **אכלוהו** שנית, ואחר שאכלו להנאתו **כלה אותו** לגמרי **והשים את נוהו**, ויל"פ זה על רבת בני עמון שהיו ג"כ מצוררי יהודה, או על נ"נ שבא ג"פ על ירושלים כמ"ש גלו בשבעה גלו בשמונה גלו בעשר, ולכן שלש דבריו ג"פ:

פרק יא

פסוק ב

שמעו את דברי הברית הוא כלל דברי התורה שכרת עליו ברית כמ"ש לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו, **שמעו** תחלה תזכירם שישמעו מעצמם מאהבה, **ודברתם** אתה וכל השומעים מאהבה ידברו ליתר העם ויפחידום בפחד העונש לבלתי שומע:

פסוק ג

ואמרת, תודיע העונש, כי **ארור האיש** שהוא ארור מעצמו, כי בעזבו דברי הברית יעזוב ה' אותו:

פסוק ד

אשר, יבאר ארבעה טעמים על חיוב שמירת הברית, א. **אשר צויתי את אבותיכם** הבנים מחויבים לשמור מצות שקבלו אבותם עליהם ועל זרעם אחריהם, ב. שהיה הצוי **ביום הוציאי אותם מארץ מצרים** ומצד זה נתחייבו לשמור פקודתי כי כשהוצאתים מבית עבדים הם עבדים לי וע"מ זה הוצאתים, ג. שתליתי בזה התנאי שעל ידי **שתשמעו בקולי והייתם לי לעם** ומבואר שבעוזבם הברית לא עמי אתם ואיני אלהיכם:

פסוק ה

ד. **למען הקים את השבועה וכו' לתת להם ארץ זבת חלב ודבש** ששבועת הארץ היה בתנאי אם ישמרו את דברי הברית, ואם לא תשמרו תגלו מן הארץ בהכרח **ואען ואומר אמן ה'**, הנביא ענה אמן כמקבל ע"ע לקיים את דברי הברית, ור"ל שאף שאם ישראל יעזבו בריתך אנכי אקיימהו וא"כ לא נתבטלה השבועה להיות לנו לאלהים ולתת לנו את הארץ כל עוד שנמצא אחד מבני אבותיהם שאינו מפיר את הברית ומקיימו:

פסוק ו
ויאמר ה' עתה עשאהו שליח לקרוא זאת בחוצות ירושלים בפרהסיא כקורא ומזהיר על העונש המיועד:

פסוק ז
כי העד, כי כבר **העדתי באבותיכם** והתראה זאת היתה תיכף **ביום העלותי** ונמשכה **עד היום הזה**, ולא תאמר שהיה לפרקים רק **השכם והעד**, ובכ"ז **ולא שמעו** לא קבלו הדברים, וגם **לא הטו את אזנם**, **ואביא עליהם** וכו' בא להודיע ההבדל בין מרי הראשונים ובין מרי הדור הזה והבדל ענשם, כי הדור שלפניו היה מרים שבטלו את התורה בשב ואל תעשה, ר"ל שלא רצו לשמוע אל דברי התורה ולא רצו לקיים מצותיה, והיה ענשם על **שאני צויתי לעשות והם לא עשו**, ולא קיימו מצות התורה, ובזה גרוע עון הדור של ירמיה כמו שיבאר:

פסוק ט
ויאמר ה' אלי, הראה לו ה' כי הדור הזה גרוע יותר, כי **נמצא בם קשר**, שהם לא לבד כי **שבו על עונות אבותם הראשונים אשר מאנו לשמוע את דברי**, הם מוסיפים עליהם שהראשונים חטאו רק בשב ואל תעשה, **והמה הלכו אחרי אלהים אחרים לעבדם**, שזה בקום ועשה, ושחוץ מה שלא חגו חגי ה' ולא נתנו מעשרותיו הם עושים חגים לע"א ונותנים תרומות ומעשרות לכהני האליל, ובזה **הפרו את בריתי** שלא לבד שלא קיימוהו עוד הפרוהו ובטלוהו לגמרי אחר שבחרו להם אלהים אחרים:

פסוק יא
לכן, **הנני מביא אליהם רעה אשר לא יוכלו לצאת ממנה**, ר"ל כי ה' מקדים תמיד רפואה למכה, כי תכלית המכה אינה למען הכות רק להשיבם בתשובה ובשובם ירפא להם, וזה רק במי שחוטא מצד התאוה, לא כן הם יביא עליהם מכה שאין לה רפואה, מפני שהם עשו קשר ובחרו אלהים אחרים שהם לא ישובו בתשובה, כי אם יביא עליהם יסורין יתלו שזה בא מפני שלא עבדו את הע"א, כמ"ש **שאם יזעקו אלי ולא אשמע אליהם** יתלו שהעבודת אלילים הענישה אותם על שלא עבדוה כראוי וילכו לזעוק אל הע"א:

פסוק יב
והלכו ערי יהודה כל עיר ועיר שביהודה תלך לזעוק אל הע"א שלה, **וישבי ירושלם** כל שכונה ושכונה מירושלים בפ"ע ילכו לזעוק אל הע"א המיוחדת להם, ועז"א **וזעקו אל האלהים אשר המה מקטרים להם**, ואז יראו **כי לא יושיעו להם** הגם שזעקו לכולם:

פסוק יג
כי מספר, מבאר הטעם מדוע ילכו כל ערי יהודה, כי כל עיר יש לו ע"א אחרת, **ומספר חוצות** זה טעם למה ילכו יושבי ירושלים **מזבחות לבושת**, היה להם שני מיני ע"א, הבעל היה בדמות זכר והבושת היה דמות נקבה, והיה בשתה וערותה מגולה שכן היה עבודתה:

פסוק יד
ואתה, ה' אומר לירמיה תפלתם לא אקבל, **ואתה** שתפלתך מקובלת לפני אצוך **אל תתפלל** בעד הדור, **ואל תשא בעדם**, כש"ץ המתפלל ונושא **רנה ותפלה** עם הציבור והם עונים אחריו, אחר **שאינני שומע בעת קראם אלי** איני רוצה שאתה תמליץ בעדם:

פסוק טו
מה לידידי בביתי, ה' אמר אל ירמיה אל תתפלל בעד העם הזה ומה אתה עושה בביתי למה באת להתפלל בעדם, ולהקריב בעדם קרבנות כי ירמיה היה כהן עובד עבודה **עשותה המזמתה הרבים ובשר קדש יעברו מעליך** הלא הכנסיה תעשה מזימה הרבה ותועבות גדולות ואיך תתפלל בעדם ומסב פניו אל הכנסיה, וכי בשר קדש יעברו מעליך! וכי במה שתביא בשר קדש שהוא הקרבנות עי"כ יעברו המזימות והתועבות מעליך.? וכי בזאת תנקה מן המזימה, הלא אין אתה חוזר בתשובה בעת הבאת בשר קדש, **כי רעתכי אז תעלזי**, לא תשמחי על הקרבן שתביא, רק על הרעה שתעשי, ואחר הקרבן תשמחי שנית לעשות הרעה בשמחה:

פסוק טז
זית רענן, בעת נטע ה' אותך, אז **קרא שמך** שאתה **זית רענן יפה פרי תאר**, שהוא ג' מעלות, הגבוהים שאמר עליו יפה תואר, ששברו את העם עצמו והוליכום לגולה:

פסוק יז
וה' צבאות הנוטע אותך דבר עליך רעה, והרעה הזאת שגזרו עליך בקול המולה גדולה, דבר עליך ה' צבאות, הוא גזר להצית בך אש, ולא מצד שנשתנה מחשבתו עליך בעת הצית אש מבעת שנטע אותך, כי מה שדבר עליך רעה היה מצד שנטע אותך, כי תכלית הנטיעה היה שתעשה פרי קדש הלולים ואתה עשית פרי מות ומשכלת, וז"ש **בגלל רעת בית ישראל**, כמו שיעקור בעל הגן נטיעה אשר נטע אם יראה כי יעש באושים **אשר עשו להם**, ר"ל תחלה עשו הרעה להם להנאתם, ואח"כ עשו **להכעיסני**, ואח"כ עשו **לקטר לבעל**, שאח"ז דבקו בבעל והאמינו בו:

פסוק יח
וה' הודיעני, שעורו וה' דבר עליך רעה **וה' הודיעני**, שבעת דבר עליך רעה הוא ג"כ הודיעני את הגזרה **ואדעה**, **ואז** ג"כ **הראיתני מעלליהם**, וראיתי שראוים הם לגזרה זאת כפי מדת מעלליהם הרעים, וגם אז הראני מה שרוצים לעשות לי, שאז ראיתי **שאני ככבש אלוף**, שתחת שאני השתדלתי להתפלל בעדם רצו הם להרגני, והייתי דומה לכבש המלומד ללכת אחרי בעליו שבעת **יובל לטבוח** הולך מעצמו בלא דעת כי רגיל ללכת אחרי בעליו ואינו נזהר ממנו, כן **לא ידעתי כי עלי חשבו מחשבות** להרגני, ורצו להרגני באופן שלא יודע כלל שנהרגתי על ידם, **כי אמרו נשחיתה עץ בלחמו** ניתן בלחמו עץ משחית ר"ל סם המות, ובזה **נכריתנו מארץ חיים ושמו לא יזכר עוד**, כי הנביא הנהרג ע"י חרב, שמו נזכר בכל דור שנהרג על קידוש השם אבל הוא יומת באופן שלא יודע לאיש:

פסוק כ
וה' צבאות שאתה שופט צדק ובוחן כליות ולב, ר"ל א"א שיצא מאתך דין מעוקל מצד הטיית הדין עצמו כי אתה שופט צדק, ולא מצד שלא תדע אמתת הדבר ע"י שהיה זה רק במחשבתם, כי אתה בוחן כליות, אבקש מאתך **אראה נקמתך מהם**, איני מבקש נקמתי רק נקמתך, כי **אליך גליתי את ריבי**, כי ריבי היה אליך ובעבורך, וכן מה שרצו להרגני בריבי היה בעבור שנבאתי בשמך וא"כ בזה תנקום מהם את נקמתך:

פסוק כא
לכן כה אמר ה' על אנשי ענתות המבקשים את נפשך ולא בעבור שיש להם דו"ד עמך רק בעבור **שאמרו לא תנבא בשם ה'**:

פסוק כב
לכן הנני פוקד עליהם כי הוא ריב ה', **הבחורים** היוצאים להלחם **בניהם** שישארו בעיר ימותו ברעב המצור:

פסוק כג
ושארית לא תהיה, להזקנים **כי אביא עליהם רעה** מיוחדת בעת החורבן:

פרק יב

פסוק א
צדיק (אחר ששמע שאמר ה' שיביא עליהם רעה שנת פקודתם, דהיינו שיביא עליהם רעה בזמן החורבן שהוא שנת הפקודה, התפלל שיקדים ה' את עונשם, אחר שה' הראהו

מעלליהם שבעבורם (בעבור מה שרוצים להמיתו) יוחרב הבית) **צדיק אתה ה' כי אריב אליך**, ר"ל אם אריב אליך ואטעון עבורי מדוע דרכי אינה צלחה, בזה תצדק אתה, שעל השאלה של צדיק ורע לו יש תשובה מי יודע שהוא צדיק באמת, ומי יודע אם עשה כל המוטל עליו (כי העבודה לה' אין לה שיעור אם נחשוב כפי ערך מעלת הנעבד וכפי החוב המוטל עלינו לעומת טובותיו הכוללים והמיוחדים), **אך משפטים אדבר אותך מדוע דרך רשעים צלחה**, שעל שאלת רשע וטוב לו אין לך שום תשובה שהלא הרשע רשעתו גלויה, וא"ת כדעת המשיבים ע"ז, ששלות הרשע אינה שלוה פנימית כי לבו מלא פחד וקול פחדים באזניו, וכמו שכן היה שטת אליפז בזה, ע"ז משיב **הלא שלו כל בוגדי בגד** שי"ל גם שלוה פנימית בלב, שגדר השלוה הוא בלב, וא"ת כי סוף הרשע לאבדון ולא יאריך ימים בהצלחתו ע"ז משיב הלא **נטעתם גם שורשו**, וא"ת שבניו יכרתו (כמו שהיה דעת בלדד וצופר) ע"ז משיב **הלא ילכו גם יעשו פרי** שזרעם מתקיים, וא"ת שהשם ממתין מלהענישם אולי ישובו בתשובה עז"א הלא **קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם**, שהרשע שמאמין בעונשי ה' ובשרשי האמונה וחוטא מפני תאותו יש תקוה שיתחרט אח"כ על מעשיו, אבל אחר שאתה רחוק מכליותיהם ואין מאמינים בך כלל אין תקוה שישובו:

פסוק ג

ואתה ה' ידעתני, ר"ל וא"כ ראוי שתקדים ענשם ע"מ שרוצים להרגני, כי **אתה ידעתני תראני ובחנת לבי אתך**, כפל דבריו לאמר שה' יודע את האדם בשני מיני ידיעות אשר לפי הבנת האדם סותרות זא"ז ובכ"ז שתיהן יצדקו בחק הבורא יתברך, והוא, א. מצד הידיעה הקדומה שיודע מראשית את כל העתיד ידיעה בלתי נתלית בזמן ובמקום ובצדדי האפשר, ועז"א ידעתני בלשון עבר, ידעתני מכבר, ב. ועם כ"ז האדם חפשי במעשיו עד שמצד החפשית הזאת תראני עתה ובחנת לבי אתך, הוקדם הראיה לראות את מעשיו עתה לפי מה שהם מקושרים בבחירה ובזמן ותראה שלבי הבוחר במעשי שלם אתך, וא"כ **התיקם כצאן לטבחה** אל תמתין עד שתתמלא סאתם רק הענישם תיכף, וקבע שני מיני עונשים, א. **כצאן לטבחה**, שבוחרים הצאן השמנים ביותר לצורך המשתה, כן תבחר גדוליהם איש איש ביחוד לטובתו, ב. ואח"כ **הקדישם** כולם **ליום הרגה** מבלי יותר מהם איש, (דרך הכובש תחלה יבחר השרים וראשי המורדים להרגם במיתות קשות ואח"כ יהרוג את כולם ביום הרגה):

פסוק ד

עד מתי תאבל הארץ, הלא בעד עונותיהם תאבל הארץ הוא חורבן הדומם **ועשב כל השדה ייבש** שהוא הצומח, וגם **ספתה בהמות ועוף** שהוא בע"ח, וכ"ז **מרעת יושבי בה, כי אמרו**, ר"ל ואל תאמר שבסבת חורבן הארץ ישובו בתשובה, **הלא יאמרו לא יראה את אחריתנו**, ר"ל שמכחישים ידיעת ה' בשפלים וכ"ש ידיעת העתיד ואומרים שאינו רואה אחריתם להכרית כלל ואין השגחה ושכר ועונש:

פסוק ה

כי, (משיב לו ה') מה שאתה חושב שרק אנשי ענתות הם הרוצים להמית אותך, ושבעבורם לבד חרבה הארץ, ושאם יסופו ישמעו ישראל אליך, הוא טעות, נהפך הוא, **שאם רצתה את רגלים וילאוך** ולא תוכל לעמוד כנגדם, **ואיך תתחרה את רוכבי הסוסים** הקלים יותר במרוצתם, ר"ל את אנשי ירושלים, **ובארץ שלום** (אשר שם), **אתה בוטח** (רצת וילאוך), **ואיך תעשה בגאון הירדן**, ששם ארץ מסוכנת, ר"ל בירושלים ששם העזות גובר יותר, ורבו עונותיה:

פסוק ו

כי גם אחיך ובית אביך שהם הכהנים בני אהרן שהם נמצאים בירושלים **גם המה בגדו בך**, ולא בסתר כי **גם הם קראו אחריך מלא** לקבץ את העם עליך להרגך, וגם **אם ידברו אליך טובות** בפיהם, **אל תאמן בם**, וא"כ לא תפעל בתוכחותיך גם בירושלים, ולכן **עזבתי את ביתי**, ואהיה מוכרח להחריב את בהמ"ק, **ואת ידידות נפשי** לא לבד שעזבתיה, כי **מסרתיה** בעצמי **בכף אויביה**, משנאתי אותה, ומבאר הטעם ששנאה תחת אשר אהבה, כי **היתה לי נחלתי כאריה ביער**, מדמה אותה במשלו כמי שגדל חיות מדבריות לעשות אותם בני תרבות והיה לו ארי בן תרבות שהיה משעשע עמו, אבל כאשר עבר עמו דרך היער נזכר את מעמדו הקודם הפראיי ונתן בקולו על אדונו, (כמ"ש בב"ק ט"ז וסנהדרין ב' שהארי אינו בן תרבות), ור"ל שבמצרים היו במעמד הפראיי רחוקים מדת ומצות, ואני עשיתים בני תרבות ובעלי דת, ובבואם ביער היינו בין האומות שבו אל טבעם הקודם ונתנו קולם על ה' ועל נביאיו להרגם, **על כן שנאתיה**, ולכן נתתי ידידות נפשי בכף אויביה:

פסוק ט

העיט צבוע נחלתי לי, וכי הם דומים כהעיט הצבוע שעשיתי בן תרבות, שהוא י"ל שתי מעלות, א. שהוא צבוע ויפה מאד בנוצותיו, ב. **העיט סביב עליה** שהוא מלומד עם אנשים עד שכולם עומדים עליה סביב להשתעשע בו ואינו מזיק, הלא הוא דומה כאריה

שאין בו שעשועים והוא מזיק, לכן **לכו אספו כל חית השדה** להלחם עם הארי הטורף הזה, ואל תחשבו כי חזק הוא רק **התיו לאכלה** אותו, כי הוא חלש כשה לאכול:

פסוק י

רועים רבים שהם מלכי האומות, **שחתו כרמי** את הגפנים שלו, ואח"כ שנעשה חלקת השדה בלא גפנים **בוססו את חלקתי** והשחיתו האדמה, ואח"כ **נתנוהו למדבר** כמ"ש גפרית ומלח שרפה כל ארצה לא תזרע ולא תצמיח (ושילש דבריו נגד ג"פ שבא נבוכדנצר על יהודה):

פסוק יא

שמה לשממה, מוסיף שהמדבר שם אותה לשממה ר"ל שהיא שממה כ"כ עד שהמדבר ייחד את החלק הזה שתהיה החלק היותר שמם שבו, כמ"ש (יחזקאל ל':ז') ונשמו בתוך ארצות נשמות, **אבלה עלי שממה**, הנה היא מתאבלת עלי כאילו אני עשיתי לה כל זאת, אבל באמת מה **שנשמה כל הארץ** לא אני גרמתי זאת רק הסבה לזה מפני **שאין איש שם על לב** לשוב בתשובה:

פסוק יב

על כל גם על **הרים הגבוהים אשר במדבר** שאין שם איש **באו שודדים** לחפש אם נסתרו הבורחים שם, **כי חרב** וכו' ולא ימצא מקום להסתתר שם, ועי"כ **אין שלום לכל בשר**, כי לא ימלט להם שריד:

פסוק יג

זרעו חטים, הנביאים זרעו חטים ר"ל דברו מוסר ותוכחה שיצמח פרי תבואה, אבל הם לא השרישו הקוצים והתאות מלבם וצמחו הקוצים (ע"ד מ"ש למעלה ד', נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים) **נחלו**, אח"כ בא עליהם חולי ויסורין להשיבם לה' ע"י יסורין, וגם בזה **לא יועילו**, ולכן **בשו מתבואתיכם**, שנהפכו לקוצים (זה נגד קוצים קצרו), **ובושו מחרון אף ה'** להכפיל יסוריהם (וזה נגד נחלו לא יועילו):

פסוק יד

כה אמר ה' על שכני הרעים, האומות שהיו שכנים לא"י **הנוגעים בנחלה** שעזרו לעשות רע לישראל, **הנני נתשם** כי אח"כ בא נבוכדנצר עליהם והגלם, **ואת בית יהודה** שאחרי שגלו התיישבו במקומות שסביב א"י **אתוש מתוכם** כי הגלו שנית עם האומות שישבו שם:

פסוק טו

והיה, ואח"כ תשוב כל אומה למקומה, כמו שנבא ירמיהו בסוף ספרו:

פסוק טז

והיה אם למד ילמדו ר"ל עקר מה שיגלה את האומות ואת ישראל בתוכם הוא כדי שילמדו מישראל אמונת האמת בהיותם גולים ונכנעים כמוהם, **ואם ילמדו להשבע בשמי** ויכירו דת האמת אז **ונבנו**, כמ"ש אשוב ורחמתים:

פסוק יז

ואם לא ישמעו אז **ונתשתי את הגוי ההוא נתוש ואבד** ר"ל לא תהיה הנתישה על מנת לטעות שנית רק ע"מ לאבד:

פרק יג

פסוק א

הלוך וקנית, ה' צוהו שבעה דברים, א. שילך בתמידות לקנות אזור פשתים למען יעשה הליכתו רושם, ב. שיקנהו בדמים, ג. שיקנהו לו מכוון למדתו, ד. שיהיה **אזור** לא חגור, שהאזור אות הגבורה והחיל, ה. שיהיה של **פשתים** שהפשתים אות הכהונה והנשיאות, ו. **שישים אותו על מתניו** שיהיה על מתניו בקביעות, ולכן לא אמר ואזרתו שא"א לחגור בחוזק תמיד, ז. **שלא יביאהו במים**, כי האזור של פשתים שהוא לבן צריך לרחצו ולכבסו תמיד כי נעשה שחור, וצוהו שלא לבד שלא יכבסנו כי גם לא יביאהו במים כלל שהוא הכנה אל הרחיצה והנמשל באר בפסוק י"א שדביקות האזור אל מתני ירמיה הוא משל אל מה שהדביק ה' את ישראל אליו, ובאו בנמשל זה כל פרטי המשל. א. שתחלה הלך כמה הליכות לקנותם והוא השליחות ששלח כ"פ לגאלם ממצרים והרבה אותות ומופתים, ב. שקנאם במחיר, ר"ל שעשה בעבורם אותות ומופתים ושינוי סדר בראשית, כאילו הוציא עבורם כספו וקנינים אחרים שי"ל שהוא הנהגת הטבע וחקיה, שהם קנין ה' בעולמו כמ"ש קונה שמים וארץ, ושינה סדריהם בעבור עמו, ג. שקנאם לו מכוון למדתו, כמ"ש והייתם קדושים כי קדוש אני, והלכת בדרכיו, כאילו יהיו הם לבוש מכוון אליו, שעל ידם יראה הנהגתו ודרכיו וחכמתו שהם נקראים בשם לבושים, ד. שנדמו בזה כאזור, וזה היה אחר הקנין שלבשם להיות לבוש אליו, ר"ל שיתגלו מעשיו על ידם, ונדמו כאזור, שכמו שהאזור דבוק על מתנים כן נדבקו בו להשגיח עליהם בהשגחה פרטית בלא אמצעי, וכמו שהאזור מצד שהוא אזור מורה על גבורה ומצד שהוא פשתים מורה על כבוד ותפארת כן הדביק אותם לתהלה ולשם ולתפארת שעל ידם יראה גבורתו בשידוד המערכה ותפארתו במעשיו ההשגחיים, וכמו שצוהו שיהיה בתמידות על מתניו כן היה הדבוק האלהי הזה בתמידות, שגם בעת שנהג בדרך הטבע ולא נאזר בגבורה

בכ"ז היה על מתניו והיה מוכן על הנהגה זו תמיד, ובכ"ז אחר שהאזור של פשתים דרכו להשחיר מצד הטבע צריך לכבס במים, כן ישראל צריכים להתכבס מרעה ע"י המים, שהם שמיעת דברי התורה והנבואה, כמ"ש כבסי מרעה לבך (למעלה ה'), והם לא לבד שלא רצו להתכבס שהוא לעשות כמצות ה', כי גם לא רצו לשומו במים, דהיינו לשמוע דברי מוסר:

פסוק ב

ואקנה את האזור כדבר ה', ר"ל כפי הפרטים שצוה ה', שילך לקנות כ"פ ושיהיה כמדתו, ושיהיה של פשתים, **ואשים** ר"ל שהיה בקביעות על מתניו:

פסוק ג

ויהי דבר ה', **קח את האזור** אחר שנתלכלך ע"י שלא בא במים ולא היה עוד לכבוד אל הנושאו, צוהו ה' **לטמנו בפרת בנקיק הסלע**, והנמשל שאחר שלא שמעו דברי ה' ותוכחותיו ומצואתם לא רחצו, ולא היה האזור ראוי שיאפד ה' בו, הלכו לפרת שדרך שם הולכים למצרים ושם טמנו א"ע בנקיק הסלע, והוא מליצה על שחפרו פניהם בטמון, כמ"ש כל הוביש על עם לא יועילו למו, והיה כאזור הנשחת, וא"ל **את האזור אשר קנית אשר על מתניך**, ר"ל שני הקשורים שי"ל עם האזור, א. מצד הקנין, ב. מצד הדבוק שהוא על מתניך, תקח ותסיר ממך, כי נגד הקנין שהיו לי לעם עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, הם הלכו פרתה ושבו להיות עבדי פרעה ונגד אשר על מתניך שלבשתים לתהלה לשם ולתפארת טמנו א"ע בנקיק הסלע:

פסוק ו

ויהי מקץ ימים רבים, זה מליצה ונמשל אל מה שספר לקמן (מ"ב, מ"ה) איך הלכו ישראל למצרים, וירמיה רצה להחזירם משם, אבל כבר נשחתו ולא רצו לשמוע לדבריו, ונ"נ בא דרך נהר פרת והכה את פרעה וישראל נאבדו עמו, ועז"א **שה' צוהו לקחת את האזור**:

פסוק ז

ואלך ואחפור, **והנה נשחת**, ר"ל שלא היה להם עוד תקנה:

פסוק ט

כה אמר ה', עתה מתחיל לבאר הנמשל, ותחלה באר הנמשל של השחתת האזור, ואח"כ (פסוק י"א) באר הנמשל של קנית האזור ולבישתו, **ככה אשחית**, ר"ל כמו שהאזור מורה על הגאון והתפארת ונשחת עתה בנהר פרת כן **גאון ירושלם** ויהודה הגם שהיה **רב** וגדול ישחת:

פסוק י
העם הזה הרע, באר עתה בפרטות שכמו שהאזור לא הובא במים ולכן נתלכלך עד שאין ראוי ללבישה, כן הם **ממאנים לשמוע את דברי** וכמו שהלכת לטמון את האזור בנהר פרת שההליכה למקום מיוחד בדרך רחוק מורה שעושה זה בדעת ובכוונה, כן הם **הולכים בשרירות לבם**, בלתי חוטאים מצד התאוה רק בזדון לב, ג. כמו שטמנתיו בנקיק הסלע כן חפרו פניהם בבושת **וילכו אחרי אלהים אחרים**, וכמו שהאזור נשחת לגמרי כן **ויהי כאזור הזה** וכו':

פסוק יא
כי כאשר, עתה באר ראשית המשל, איך נדמו תחלה לכל פרטי הדברים שנצטוה בעת קנית האזור, **כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתים אלי** לענין ארבעה דברים, א. **להיות לי לעם** שזה משל הקנין, שקנאם לו לצרכו לעם, וכמו שהאזור בלבשו יקנה שם ופרסום שהוא לבושו כן היו **לשם**, וכמו שהאזור סימן הגבורה כן היו **לתהלה**, וכמו שהפשתים סימן התפארת כן היו **לתפארת**, אבל כמו שלא הבאת את האזור במים כן **לא שמעו**:

פסוק יב
כל נבל ימלא יין, ר"ל כל נבל אין עשוי רק ליין לא לדבר זולתו, ב. שכל הנבל ימלא מן היין, שגם הכלי עצמו וחרסיו בולעים את היין ומלאים ממנו, **ואמרו אליך הידוע לא נדע**, ר"ל למה תאמר זאת בשם ה' הלא נדע זאת מעצמנו:

פסוק יג
ואמרת אליהם שכוונת ה' שמצייר לעצמו כלל האומה ואנשיה הפרטיים ככלי חרס הבלתי ראוי להתמלאות מדבר אחר רק מיין, (שהוא משל על יין תרעלה ושכרון) כי אין ראוים שיתמלאו מחכמה ודעת או מרוח ה' ושכינתו שישכן בתוכם, ועצמותם חלול עד שיבלע היין והשכרון בעצמותם, עד שלכן יצטרכו נפוץ לשבר הכלי:

פסוק יד
ונפצתים, כמנפץ הנבל לשברים קטנים, כן **ינפצו** ויתפרדו **איש מאחיו**, וגם **האבות מן הבנים**, **ולא אחמול**, עי' באה"מ:

פסוק טו
שמעו, שימסרו אל נ"נ, **ואל תגבהו** למרוד בו, **כי ה' דבר**:

פסוק טז

תנו לה' כבוד בל יעבור על מה שנבוכדנצר השביעו באלהים, **בטרם יחשיך**, א. שה' יחשיך בהשגחה, ב. שתעלו **על הרי חשך** ושם **יתנגפו רגליכם**, ר"ל במה שילכו לבקש עזר מפרעה, כי מה **שתקוו לאור יהיה חשך**, כי לא יעזור אתכם, וה' ישים תקוה זאת **לצלמות ולערפל**:

פסוק יז

ואם לא תשמעוה אז **נפשי** הרוחניית **תבכה במסתרים מפני גוה**, היינו מפני ענינים צפונים ונסתרים, ר"ל על גלות השכינה וחילול כבוד ה' שזה תרגיש הנפש, וחוץ מזה **דמוע תדמע** הנפש תדמע בפנים, **ועיני תרד דמעה** הדמעות יצאו מן העין וירדו, **על שנשבה עדר ה'**:

פסוק יח

אמור, עתה יפרש מה שצוה ה' שיאמר להם, הוא **שיאמר למלך ולגבירה שישפילו** מעלתם ויכנעו לנ"נ, **ושישבו** ולא ילחמו, **כי** כבר **ירד מראשתיכם** הדבר שעליו תניחו ראשיכם, ר"ל חלק המדינה שהיה עיקר הסמיכה שלכם עליה כבר ירדה ונחרבה, **ועטרת תפארתכם** שהם השרים והחרש והמסגר:

פסוק יט

ערי הנגב, ירושלים היתה בצפון של ארץ יהודה ומשם בא נ"נ מצפון, אולם באמצע המצור יצא חיל פרעה ממצרים לעזור ליהודה, והכשדים עלו מעל ירושלים, (כמ"ש לקמן סי' ל"ז) היינו שיצאו לקראת חיל פרעה, שפרעה בא ממצרים שהוא בדרום א"י ואז באו חיל כשדים בדרום, **וכל ערי הנגב סוגרו** אז ע"י האויב שכבשום, וכבר **הגלת יהודה כולה** שכבר כבש כל ערי מבצר, וגם **הגלת שלומים** הברית שלום שהיה לכם עם נ"נ גלה מאתכם, והנה אז כשיצא נ"נ לקראת פרעה חשב צדקיהו שלא ישוב עוד אל ירושלים, לעומת זה אמר **שאו עיניכם וראו הבאים מצפון**, הנה באו שנית **הבאים מצפון** היינו חיל נ"נ שהם מצפון לא"י, הם באו אליכם, לא חיל פרעה, הבאים מדרום **איה העדר נתן לך** הלא נ"נ יקח מאתך דין וחשבון, **איה העדר**? שהוא השארית שהשאיר אחרי הגלה את יהויקים ונתנם לך למלוך עליהם:

פסוק כא

מה תאמרי כי יפקד עליך, אם יפקד אליך וישאלך "**איה העדר נתן לך**", למה האבדת את כולם ע"י המרידה? מה תאמרי, (כמ"ש וידבר אתו משפטים), והלא **את למדת אותם**

שיהיו **אלופים עליך** כי נשבע לו שלא ימרוד בו, וקבל מלכותו עליו ומה תאמרי בפקדו משפט, **הלא חבלים יאחזוך**:

פסוק כב

וכי תאמרי בלבבך מדוע קראני אלה, את תחשב שהדבר הזה מקרה והרעה באה לך ע"י מקרי העולם, ותשאל מדוע קראך מקרים אלה ומדוע לא הצילך ה', משיב לה תחלה מדוע היה זה ומה הסבה, **ברוב עונך נגלו שוליך**, מצייר העון שבלבה כטומאת הנדה שדם הטמא שבקרבה יוצא לחוץ וטומאתה בשולי בגדיה, וכשנגלו שולי הבגדים נראה דם טומאתה, וז"ש נגלו שוליך, וגם שבלכת האשה דוה והדם זב מבשרה **נתגלו עקביה**, כי במקום שהלכה נמצאו טפי דמים, וזה ציור שע"י עונה שלא האמינה באלהים הלכו לבקש עזר ממצרים ונגלו עקבותיה ע"י זוב טומאתה:

פסוק כג

היהפוך וגם ראיתי שא"א שתשוב מדרכך הרע שנעשה לך כטבע, וכמו שא"א **שהכושי יהפך עורו** השחור ללבן, ואף למה שאומרים ששחרות הכוש סבתו הוא השמש הבוער שם בארץ אפריקא ושיצוייר שבני הכושים אם יהיו בארצות הקרות יהפך עורם, הלא א"א **שהנמר יהפך חברברותיו**, שצבע עורו הוא טבע כולל בכל המין וכל הנמרים, כן אי אפשר **שתוכלו להיטיב** אתם **למודי הרע** שכבר נעשה הרע טבעי לך, ולכן **ואפיצם כקש עובר**, אינו מקרי כמ"ש מדוע קראני אלה, כי אני אפיץ אותם, וז"ש **זה גורלך מנת מדיך מאתי**, שזה בא לך מאתי לא מן המקרה, ובא לך מדה כנגד מדה כפי עונך, **יען אשר שכחת אותי ותבטחי על שקר** כמ"ש הוי היורדים מצרים לעזרה ויבטחו על רכב וכו' ולא שעו על ה':

פסוק כו

וגם אני חשפתי שוליך על פניך הטומאה שהיתה בך בסתר בשולי הבגדים חשפתי אותם על פניך, עד **שנראה קלונך** לכל, עד שנראה לכל **נאופיך**, הנאוף עצמו, **ומצהלותיך** אל הנאוף שהוא הפרסום, של הניאוף, וגם **זמת זנותך** שהם המחשבות העמוקות שיש לך אל הזנות, המעשה והמחשבה והפרסום, אולם גם על **גבעות בשדה ראיתי שקוציך** גם אחרי שיצאת מן העיר לגולה ושכנת בשדה, לא הנחת שקוציך, ושגם שם ראיתי שקוציך על הגבעות אשר בשדה בפרהסיא, כמו שהיו מקטירים למולך במצרים, א"כ **אוי לך ירושלם לא תטהרי אחרי מתי עוד**, הלא גם אחרי החורבן לא תטהרי, ומתי תטהרי:

פרק יד

פסוק א
על דברי הבצרות, שירמיה התפלל אז על עצירת גשמים:

פסוק ב
אבלה יהודה כלל המדינה, וגם **שעריה אומללו** הם הערים הבצורות, וגם **צוחת ירושלים עלתה** שהיא עיר הממלכה שכבר נחרבו ע"י נבוכדנצר, וחוץ מזה נוסף צרת עצירת גשמים:

פסוק ג
ואדיריהם, העשירים **שלחו את** נעריהם **הצעירים** לבקש **מים**, כי לא הביאו מים למכור בכסף, וגם **באו על גבים**, החפירות ששם רגיל למצוא מים, אבל **שבו כליהם**, הצעירים לא שבו כי מתו בצמא, רק כליהם שבו **ריקם** בלא מים, עי"ז **בושו** מן הצרה, **וחפו ראשם** לאבלות על בניהם:

פסוק ד
בעבור, וגם **האכרים** עובדי האדמה **בושו וחפו ראשם בעבור שהאדמה חתה** ולא נתנה יבולה, ע"י **כי לא היה גשם בארץ**, ועי"כ עתידים לסבול גם חרפת רעב:

פסוק ה
כי גם אילת בשדה הגם **שילדה** והיא אוהבת ולדה בכ"ז **עזבה** את הולד **כי לא היה דשא**:

פסוק ו
ופראים, הגם שיתור הרים מרעיהם ואחר כל ירק ידרשו, בכ"ז **שאפו רוח כי אין** גם **עשב** אחד:

פסוק ז
אם אחרי שהציע ספור הצרה, מתחיל להתפלל אל ה', אומר **אם עונינו ענו בנו**, הגם שאנחנו מצדנו ראוים לעונש כי עונינו מעידים בנו, בכ"ז **עשה למען שמך**, מפרש דבריו (**אם עונינו ענו בנו**) **כי רבו משובותינו**, א. שמשובותינו הם רבים, ב. מצד ההשקף נגד מי היה החטא **לך חטאנו**, נגד מלך גדול רם ונשא, ומצד זה אנו ראוים לעונש, בכ"ז (עשה למען שמך) כי שמך הוא:

פסוק ח
מקוה ישראל ה' שישראל מקוים תמיד אליך ואתה **מושיע** תמיד **בעת צרה**, זה הוא שמך, וא"כ הושיענו גם עתה **למה תהיה כגר**, ר"ל כי המניעה מהושיע עתה יצוייר או

בחסרון הרצון, או בחסרון הידיעה, או חסרון היכולת נגד הרצון, אמר **למה תהיה כגר בארץ** שהגר לא יקפיד על הנעשה בארץ מצד שאינו מתושבי הארץ **וכאורח נטה ללון**, שהאורח הגם שהוא מאזרחי הארץ לא ישגיח על הנעשה בארץ מצד שאינו שוכן שם בקביעות, ור"ל שכן נדמה כאילו אין רצונך להשגיח על הארץ, או מצד שמסרת הנהגתה אל מערכת הכוכבים שהם שולטים פה בארץ ואתה כגר, או מצד שלא תעיין בהנהגתה רק לפרקים ולפי שעה:

פסוק ט

למה, ונגד חסרון הידיעה, אומר שאתה נדמה **כאיש נדהם** שבטלו חושיו והרגשותיו ואינו מרגיש מאומה, ונגד חסרון היכולת, אומר למה תהיה **כגבור לא יוכל להושיע** מן מי שהוא תקיף ממנו, **ואתה בקרבנו ה'** הוא הפך האורח נטה ללון, **ושמך עלינו נקרא** הוא הפך מן הגר, כי לא מסרת אותנו תחת המערכת רק אנו תחת השגחתך, (ונגד חסרון הידיעה והיכולת א"צ להשיב) וא"כ **אל תניחנו**:

פסוק י

כה אמר ה' (תשובת ה') מה שאתם אומרים כי רבו משובותינו הנה **כן אהבו לנוע**, עודם שובבים ינועו מדרך אל דרך אחר, ולא יצויר שתשתנה הגזרה רק או אם ישנו מעשיהם, אבל הם **רגליהם לא חשכו** ועדן הולכים תהו לא דרך, או יצויר ע"י שישתנה רצון ה' עליהם לטוב אבל **וה' לא רצם**, ולכן **יזכר עונם** וע"כ **יפקד חטאתם** להענישם:

פסוק יא

ויאמר ה', יען שירמיה רוצה להתפלל שנית, אמר לו ה' **אל תתפלל בעד העם הזה לטובה**, ר"ל כי לפעמים יעניש ה' ע"י הסתרת פנים ואז העונש בא מעצמו וכשמתפללים על זה יתפללו לטובה, ר"ל שלא יסתיר פני השגחתו רק שיטיב עמהם, ולפעמים יהיה העונש השגחיי שיעניש ה' בעצמו, ואז מתפללים שלא ירע להם, ואז אין מועיל צום וקרבן כי נחתם הגזרה וצריך תשובה גדולה, וירמיה חשב שהעונש בא ע"י הסתרת פנים כמ"ש ושמך עלינו נקרא אל תניחנו, ר"ל שלא יניח אותם תחת יד המקרה, א"ל ה' אל יתפלל לטובה, כי העונש יהיה ע"י ה' בעצמו, ולכן **כי יצומו אינני שומע אל רנתם**, לא יועיל לא צום ולא קרבן, **כי בחרב וברעב אנכי** בעצמי **מכלה אותם** לא ע"י הסתרת פנים:

פסוק יג

ואומר, ע"ז השיב ירמיה הלא עונש כזה לא יצדק רק אם הם מורדים בזדון ולהכעיס, והם מותעים ע"י נביאי השקר, שהם אומרים להם בשם ה' שלא יהיה חרב ורעב, ואם לא היו מותעים היו שומעים תוכחת נביאי האמת:

פסוק יד

ויאמר (תשובת ה'), **לא שלחתים** בשליחות אל העם, ואף **לא צויתים** שיעשו איזה דבר, ויותר מזה כי **לא דברתי אליהם** כלל אף דבור בעלמא, רק **חזון שקר** נבואה כוזבת ע"י כח המדמה, **וקסם** ע"י חזיון הכוכבים או גורלות, ויותר מזה **אליל** דבר שאין בם ממש כמו פסילים ותרפים, ויותר מזה תרמית לבם המה מתנבאים להם שבודים דברי מרמה מלבם:

פסוק טו

לכן כה אמר ה', ר"ל שמגיע להם עונש כפול, א. על שהם **נבאים בשמי ואני לא שלחתים**, שאף אם היה נבואתם לקיים דברי התורה המתנבא בשקר חייב מיתה, ב. מצד **שהם אומרים חרב ורעב לא יהיה בארץ הזאת** ומתעים את העם בל ישמעו לדברי נביאי האמת שאומרים בהפך ובל ישובו בתשובה, ולכן **בחרב וברעב יתמו**:

פסוק טז

והעם הם ג"כ יקבלו עונש על שהאמינו לדברי נביאי השקר, **והיו מושלכים מפני הרעב והחרב**, לענין מה שיתמו הקדים חרב לרעב, כי מיתת הרעב קשה ממיתת החרב כמ"ש טובים היו חללי חרב מחללי רעב), ולענין מה שיושלכו בלא קבורה הקדים רעב לחרב, שר"ל שע"י שעם הרעב יהיה חרב אויב לא יניח אותם לקבור מתיהם, **ושפכתי עליהם את רעתם**, ר"ל שכבר נתמלא המדה ואשפוך אותה על העם, שרעתם עצמם תעניש אותם:

פסוק יז

ואמרת אליהם, בכ"ז צוהו שיאמר אליהם שה' משתתף בצערן, וכאילו כביכול **תרדנה עיניו דמעה**, **כי שבר גדול נשברה** הוא השבר החיצון, ונלוה אליו **מכה נחלה מאד** בפנימותה, ומפרש השבר, כי **אם יצאתי השדה**, להנצל מן הרעב כמ"ש רעב בעיר פזר רגליך, **והנה חללי חרב**, **ואם באתי העיר** להנצל מן החרב **והנה חללי רעב**, ונוסף לזה מכה נחלה מאד בפנימית, **כי גם נביא גם כהן** שהם היו צריכים ללמד את העם תורה ונבואה הם **סחרו אל ארץ** עשו סחורה אל הארץ, כסוחר שמוכר סחורתו בעד בצע כסף, כן מכרו תורה ונבואה בעד כסף, **ולא ידעו** מה יהיה אחריתם, וזה מכה נחלה שעי"כ לא ירפאו השבר כי אין מי שילמדם ושישיבם בתשובה:

פסוק יט

המאס, (תפלה שלישית), אחרי ששמע שה' משתתף בצערן ולא מאס בהם, יטעון **וכי מאסת את יהודה** הלא עוד אהבתך אליהם, וגם אם מאסת את יהודה **האם בציון געלה**

נפשך, הלא עוד שכינתך בציון, וא"כ **מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא**, ר"ל כי השם יקדים תמיד רפואה למכה, כדרך המקיז דם שיכין תחלה התרופות לעצור את הדם אחרי ההקזה ולהשיב נפש החולה, וזה סימן שאין כוונתו לחבל בו בהקזה רק לרפאותו, וכן המכה שבאה על ישראל אם היא השגחיית עיקר המכה למען ישובו בתשובה וירפאו, לכן יקדים ויכין את הרפואה, ע"ז שואל אם המכה היא השגחיית מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא, למה לא הקדמת לה רפואה, ואם היא ע"י הטבע וע"י הסתרת פנים, הלא זה לא יצוייר רק אם הטבע תחייב זאת, ואיך היה בהפך, כי **קוה לשלום** שמצד הטבע ראוי שיהיה שלום, ולמה **ואין טוב**? וגם אחר המכה מצד הטבע היינו מקוים **לעת מרפא** ואיך **והנה בעתה**? וא"כ אין המכה טבעיית ומדוע לא הקדמת לה רפואה:

פסוק כ

ידענו ה', אומר ידענו תשובה על זאת, שהוא מצד **רשענו** שנתמלאה הסאה, ומצד **עון אבותינו** שאנו אוחזים מעשה האבות בידנו **כי חטאנו לך**, וכשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם פוקד עון אבות על בנים, וע"ז משיב **אל תנאץ**, כי אתה צריך לעשות זאת, א. **למען שמך** בל יתחלל כמ"ש ומה תעשה לשמך הגדול המשותף בשמנו, ב. **אל תנבל כסא כבודך** כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו, (וזה נגד מ"ש אם בציון געלה נפשך), ג. **אל תפר בריתך אתנו** (וזה נגד המאס מאסת את יהודה) הלא כרת אתנו ברית:

פסוק כב

היש בהבלי הגוים מגשימים, ר"ל הלא ידענו זאת כי הגשמים לא ירדו לא ע"י דברים מלאכותים ע"י הורדת כחות הרוחניות ע"י עבודת הכסילים כאשר יחשבו העכו"ם בהבליהם, ולא ע"י הטבע עצמו על ידי השמים, רק **כי אתה ה' אלהינו** שהמטר הוא השגחיי מאתך, ורק **לך נקוה כי אתה עשית את כל אלה**, ואתה עצרת את השמים עתה שלא ירד המטר, והמטר נעצר בעת יעבדו ישראל ע"א כמ"ש פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים ועצר את השמים, אבל אנחנו מאמינים בך ולך נקוה שתתן מטר על הארץ:

פרק טו

פסוק א

ויאמר ה', ה' השיב לו, שכבר נתחתם גזר דינם ולא יועיל עוד שום תפלה, אף **שיעמד משה ושמואל לפני**, שהם היו קוראים תמיד בעד ישראל והשיבו את הגזרה, זה היה

בעוד שהיה נפשי ורצוני אליהם, שהגם שפני היו פנים של זעם נפשי היה לרצון, אבל עתה נקעה נפשי מהם, לכן **שלח מעל פני ויצאו** לגולה, כבן סורר שאביו דחפו מביתו:

פסוק ב

והיה וכו' **אנה נצא**, תשיב להם שיצאו אל המון העונשים המעותדים עליהם, וחושב רעות טבעיות **מות ורעב**, רעות בחירייות הבאים ע"י בעלי בחירה **חרב ושבי**, רעות רצוניות הבאים ע"י בעלי רצון **כלבים וחיות**, כמ"ש חצי אכלה בם, מזי רעב, רשף, זוחלי עפר ובהמות, חרב, כמש"ש ומצייר כאילו בצאתם מאת פני ה' נכונו ללצים שפטים ארבעה, והיותר אחרון גרוע מן הראשון, כמ"ש והיה הנס מקול הפחד וכו' כאשר ינוס איש מפני הארי וכו':

פסוק ג

ופקדתי וכו' הכלבים גוררים הנבלה לחוץ, ועוף השמים אוכלים בשר הנבלה, ובהמה הבייתית לא תאכל בשר רק רומסת ומשחתת, וכאמרו **עוף לאכול**, **ובהמה להשחית**:

פסוק ד

ונתתים לזעוה בגלל מנשה, מאז התחילה הגזירה, ועמ"ש במלכים בזה:

פסוק ה

כי מי יחמול שלא יניח להשחית אותך, **ומי ינוד לך לנחמך** קרובים הבאים לנחם האבל, וגם אח"כ **מי יסור** עכ"פ **לשאול לשלום לך**, שזה יעשו גם הרחוקים וגם אחרי עבור ימי האבל:

פסוק ו

את, באשר אתה בעצמך הסבות עליך את הרעה במה **שנטשת אותי**, ואחר כך הוספת תמיד להתרחק ממני כי **אחור תלכי** תמיד, ולכן **ואט ידי ואשחיתך** פעם אחר פעם והגם שנחמתי תמיד על הרעה לבסוף **נלאיתי הנחם**, עד כי **ואזרם במזרה** שיצאו לגולה, וגם **שכלתי** את בניהם הקטנים, ואח"כ **אבדתי** גם את הגדולים, ובכ"ז **מדרכיהם לא שבו**:

פסוק ח

עצמו לי, מצייר במליצתו **שהאלמנות** שנשארו היו **עצומים** ורבים **מחול ימים**, לכן **הביא להם על כל אם** האלמנה הביא **בחור** שישכב עמה, והבחור הזה היה ג"כ **שודד**, שזנה עמה ושדד אותה, וזה היה **בצהרים** לעיני כל, **הפלתי עליה** על האלמנה, הפלתי פתאום **עיר** מענין גילוי ערוה, **ובהלות**, שבא עליה בהלות השודד וגלה גם ערותה, וע"י הבחור השודד הזה **אומללה ילדת השבעה** האלמנה שילדה שבעה בנים, **נפחה נפשה** הפיחה את נפשה ומתה, עד **שבאה שמשה בעוד יומם**, ר"ל ביום ההוא קודם הערב, כי הבחור

בא עליה בצהרים ובאותו היום מתה, וגם **בושה וחרפה** על ידי שגלה ערותה, **ושאריתם** שהם היתומים בני האלמנה ימית האויב בחרב, והנמשל שירושלים היתה כאלמנה, אחרי שרוב בני יהודה נהרגו בחרב אויב, ובא עליה בחור שודד שהוא נבוכדנצר וחילותיו, וגלה ערותה ושדד אותה, שהחריב בהמ"ק ויגל את מסך יהודה והחריב העיר, ועי"ז אומללה יולדת השבעה שהיא ירושלים שהעמידה ז' מלכים מן גלות מלך אשור עד גלות נ"נ, והנשארים נתנו לחרב בארצות שוביהם:

פסוק י

אוי לי אמי לפי המליצה שאמר הבאתי על אם בחור שודד, שכולל לפי המשל כל אם ואם, ולפי הנמשל עיר ואם בישראל, נזכר כי מנבא זאת על אמו היולדת אותו, ועל העיר שהיא אמו המליצית ומקונן על שילדה אותו להיות המנבא ע"ז, וכן אמר במדרש משל לכהן שהשקה את האשה מים המאררים והביט בה וראה שהיא אמו, ובאשר א"ל ה' ששאריתם לחרב יתן והוא בכללם עם אמו, יקונן על שנולד לראות עמל ויגון, **איש ריב** וכו', כי עד עתה היה לו תקוה שישיבם בתשובה ושישיב חמה, אבל עתה שלא קבל תפלתו, ושנחתם גזר דין ענינו עם העם רק לריב עמהם ולא להועיל להם, **איש ריב ואיש מדון** הריב הוא בלא ענין, והמדון הוא כשיש לו דין ודברים וטענות, ונגד איש ריב אמר **לא נשיתי** מעות לאחרים שאז הלוה יש לו ריב עם המלוה על שתובע אותו את ממונו, ונגד איש מדון אמר **ולא נשו בי** שאז היה להם מדון עמי ר"ל דין ודברים שאשלם להם את מעותם וזה מדון ודין ומשפט, ובכ"ז **כלה מקללוני**:

פסוק יא

אמר ה', השיב לו ה', **אם לא שריתך לטוב**, הגם שאמרתי ושאריתם לחרב אתן, אינו כולל אותך בגזרה זו, כי שאריתך יהיה לטוב, שאתה תנצל, והגם שעתה מקללים אותך **בעת רעה ובעת צרה אפגיע בך את האויב** שכולל מה שבעת החורבן הפגיע בו נבוזראדן שילך לשלום, שהוא האויב הכללי, ואחר כך אחרי הריגת גדליהו הפגיעו בו אויביו מישראל שיתפלל בעדם ושייעצם מה יעשו, וע"ז כפל **בעת רעה** שהוא עת החורבן **ובעת צרה** שהוא עת היה צר להם כשנהרג גדליה:

פסוק יב

הירוע ברזל, שני פסוקים הקודמים הם כמאמר מוסגר, לספר מה שאמר ירמיה באמצע נבואה זאת ומה שהשיב לו ה', ועתה שב אל הענין, מ"ש ושאריתם לחרב אתן, כי הם היו בוטחים על מצרים, בין קודם החורבן שחשבו שפרעה יעזור אותם ולא עזרם, ובין אחר החורבן שהלכו למצרים ושם השיגם חרב נ"נ, עז"א וכי ברזל פשוט שהוא פרעה ירוצץ

את נ"נ שהוא ברזל הבא מצפון (הוא המאגנעט שהוא נקרא ברזל מצפון, כי נוטה תמיד נגד ציר הצפוני והוא יש לו כח וממשלה על הברזל ומושך אותו בכחו), ועם הברזל הזה יש נחשת, שהוא העזר מהעמים העצומים ממשלת ידו שהיו תקיפים כנחשת:

פסוק יג

חילך, ונבוכדנצר יגרר עליך ויבוז חילך ואוצרותיך, **לא במחיר** לא לקחת מחיר בעבור שמסרתי בידו חילך, רק עשיתי זה בעבור **כל חטאתך** שהם **בכל גבולי ארצך**:

פסוק יד

והעברתי, וגם אח"כ שתלכו למצרים גם שם לא תנצלו, כי העברתי **את אויביך** שהם הכשדים הם יעברו למצרים ושם תשיגכם חרב נ"נ שנית, **כי אש האף והחמה לעולם תוקד** גם אחר החורבן:

פסוק טו

אתה ידעת ה', אחר ששמע מאת ה' ששאריתו יהיה לטוב בעת החורבן, בקש שיקדים ה' להעניש את הקמים עליו להרגו קודם זמן החורבן, כמו שכן התפלל (למעלה סי' י"ב) מטעם שבארתי שם, ובקש **זכרני והנקם לי** תיכף **ואל תקחני לארך אפך** הגם שאתה מאריך אף על מה שחטאו נגדך, לא תאריך אף על מה שעושים נגדי (וגם ר"ל שלא תקח היסורים שאני סובל שיהיה לכפר על עון הדור שעי"כ תאריך אפך), כי **דע שאתי עליך חרפה**, באופן שבזה הם מחרפים אותך במה שמכחישים נבואתך, ועי"כ חטאם מתרבה בכל עת, וגם שעי"כ אתה צריך להראות להם את ידך בל יחולל שמך:

פסוק טז

נמצאו דבריך, הנבואה היתה שורה על הנביא ע"י הכנתו, ובעת רצה להכין א"ע אל הנבואה היה לוקח לו מנגן לשמוח בשמחה ועי"כ נחה עליו הרוח, כמ"ש ולפניהם תוף וחליל, ועתה קחו לי מנגן, אבל ירמיה שהתנבא פורענות היה תמיד מלא עוצב ויגון, ולא היה יכול להכין א"ע אל הנבואה מעצמו, ולא באה אליו הנבואה רק בעת שהוצרך ה' לשלחו אז בא אליו דבר ה' אשר עז וחדוה במקומו ועל ידי הדבור חל עליו ששון ושמחה כשותה יין ישן המשמח, והוכן לקבל דבר ה', אבל אחר הדבור חזר להיות משתומם ונעצב על הדבור בעצמו שהיה מלא מחזות של חורבן ופורעניות, וז"ש **נמצאו דבריך** הדבור בא אלי כמוצא מציאה בהסח הדעת לא ע"י הכנתי **ואוכלם**, שאז הייתי דומה כרעב ללחם המוצא לחם ואוכלו באות נפשו, **ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי** הדבור העיר אצלי שמחה וששון שהוא תנאי אל הנבואה, **כי נקרא שמך עלי** ע"י אתערותא דלעילא, ולא קדם לי הששון קודם הנבואה, כי בהפך **לא ישבתי בסוד**

וחברת **משחקים שאעלז** ואשמח למען תחול עלי הנבואה על ידי השמחה, כי **מפני ידך** ונבואתך **בדד ישבתי** תמיד, כי **מלאת אותי** בנבואה של זעם ופורעניות, וע"ז מבקש **למה היה כאבי נצח**, מצייר את הזעם שמלא את נפשו כמכה וכאב פנימי בנפשו, כי מרגיש ומתחלחל תמיד בצרת עמו, וכבר באר הרי"א שהחלאים יש מהם חולאים נושנים כקדחת הרביעית ואלה אין בם כאבים ולא סכנה, ויש חולאים בעלי כאבים בלא סכנה ואינם נושנים ולא מתמידים כחולי השנים והאזנים, ויש חולאים שהם חדשים לא נושנים ואין בם כאבים אבל סכנתם רבה כמו הקדחת התמידית, ואומר שהחולי שהוא סובל יש בו כל הרעות, א. שהוא מכאיב, עז"א **כאבי**, ב. שהוא מתמיד, עז"א **נצח**, ג. שהוא מסוכן עז"א **מכתי אנושה**, ד. שאין לה רפואה עז"א **מאנה הרפא**, וחוץ מזה איני כשאר נביאים שנבואתם מתמדת בכל עת שמכינים א"ע, שאני איני מתנבא רק לפרקים, ואחר החורבן נפסקה נבואתו לגמרי, וז"ש שתדמה לפעמים כמו **אכזב**, כמעין הנפסק לגמרי, ולפעמים תדמה **כמים לא נאמנו** שאינם נמצאים בכל עת:

פסוק יט

לכן, השיב לו ה' **אם תשוב** את העם בתשובה **ואשיבך** אל הנבואה המתמדת **ותעמוד לפני** תמיד, **ואם** עכ"פ **תוציא יקר מזולל**, שישובו עכ"פ הנפשות היקרות ויבדלו מן הרשעים **תהיה כפי**, שכל מה שתגזר אומר יקם לך, וזה תשובה ע"מ שבקש על הנבואה ועל מה שאין תפלתו נשמעת על עצירת גשמים ונגד מה שהתרעם על הרשעים הרודפים אותו, אמר שאין לך להתירא מהם, לא שתדאג פן יכריחו אותך להסכים על מעשיהם ושלא תנבא להם, כי **הם ישובו אליך ואתה לא תשוב אליהם**, ולא שתירא פן יהרגוך, כי **ונתתיך** וכו' **ולא יוכלו לך**, **כי אתך אני להושיעך** ע"י השגחתי, וגם כשיתאספו עליך לעשות לך רעה, אז **והצלתיך** מידם, וגם אם כבר תהיה בידם ויתנוך לבית המהפכת להרגך, **ופדיתיך**, כמו שניצול ע"י עבד מלך הכושי:

פרק טז

פסוק ב

במקום הזה, בענתות, כי עליהם נגזר שלא יהיה להם שארית (למעלה י"א כ"א):

פסוק ג

על הבנים הילודים במקום הזה בעיר ענתות, **ועל אמותם** וכו' **בארץ הזאת** אף בכל הארץ, שעל האבות נגזר כליה בכל מקום שיהיו, ועל הבנים הקטנים לא נגזר רק על

אלה שנולדו בעיר ענתות לא על הנולדים בעיר אחרת, ולכן נזכר בעזרא שעלו מאנשי ענתות בחזירתם בימי עזרא שהם היו מאלה שנולדו מאנשי ענתות בערים אחרות:

פסוק ד

ממותי, תחלה **ימותו בתחלואים** עד **שלא יספדו וגם לא יקברו**, כי ייראו לגעת בם אחרי מותם, **ויהיו לדומן על פני האדמה** שלא ימצאו עדיין החיות לאכול פגריהם, ואח"כ בחרב וברעב יכלו הנשארים מן המגפה ואז ימצאו עוף וחיות לאכול בשרם:

פסוק ה

אל תבא בית מרזח, שהוא האונן בעת שנקבר המת שבאים לדרוש שלום החיים, **ואל תלך לספד** על המתים, **ואל תנוד** אל האבלים לנחמם, ומפרש נגד אל תבא בית מרזח, **כי אספתי את שלומי** עד שאין לדרוש שלום החיים, ונגד **אל תלך לספד** שהוא חסד עם המתים אמר **את החסד**, ונגד אל תנוד להם שהוא מצד הרחמים אמר **את הרחמים**:

פסוק ו

ומתו, וגם **בארץ הזאת** שהיא בכלל ארץ יהודה **ימותו גדולים וקטנים**, **לא יקברו** לא יעשה שום דבר מה שעושים אל המתים, שתחלה האבלים מתגודדים וקורחים שערם, ואח"כ סופדים ואח"כ קוברים, אומרים **לא יקברו** וגם **לא יספדו** וכו' ר"ל לא יתחילו לפנות אליהם בשום דבר:

פסוק ז

ולא, וגם לא יתעסקו בצרכי האבלים שדרך להאכילם סעודת הבראה משל אחרים, ופורסים את הלחם לשנים, **לא יפרסו**, ואף **לא ישקו אותם כוס תנחומים** לשכך צערו אף שיהיה המת אביו ואמו:

פסוק ח

ובית, וכן **לא תבא אל בית משתה** אף שלא לשמוח רק **לשבת אתם** בצוותא לכבודם, ואף לא לצרכך **לאכול ולשתות**:

פסוק ט

כי הנני משבית מן המקום הזה לעיניכם, וההשבתה תמשך ימים רבים **בימיכם** ר"ל כל ימי הדור ההוא עד שבעים שנה ששבו מן הגולה, **קול ששון** ואף **קול חתן וכלה** בלא ששון ושמחה לא ישמע:

פסוק י
ואמרו אליך, א. **על מה דבר ה' עלינו** דוקא, הלא גם דורות הקודמים חטאו כדורו של מנשה ולא הביא עליהם הרעה, ב. **ומה עוננו** שאנחנו לא חטאנו כלל, לא במזיד ולא בשוגג:

פסוק יא
ואמרת להם, שיש הבדל בינם לבין אבותיהם, שאבותיהם שכחו את התורה לגמרי ולא ידעו ממנה כלל, עד שכל מה שעשו היה מצד שלא ידעו את התורה כלל, והיו דומים כתינוק שנשבה לבין הנכרים שאינו יודע מתורת אבותיו מאומה שכל מה שעושה היא שגגה אחת, וז"ש **על אשר עזבו אבותיכם אותי** וכו' **וילכו** וכו', כ"ז היה מצד **שאותי עזבו ואת תורתי לא שמרו**, שלא שמרו התורה כלל, ועי"כ שלא ידעו את התורה עזבו את ה' ועבדו אלהים אחרים, אבל **ואתם הרעותם לעשות מאבותיכם** שאתם יודעים את התורה, רק **שהנכם הולכים איש אחר שרירות לבו הרע לבלתי שמוע אלי**, אינכם רוצים לשמוע לדברי התורה הגם שידעתם אותה, מצד שרירות לבכם, שעל כל מצוה אתם מחפשים טענות ועלילות של מינות לבל תצטרכו לשמוע אלי, לפ"ז אבותיכם מצד שלא שמעו אלי הלכו בשרירות לבם, ואתם בהפך מצד שאתם הולכים בשרירות לב עי"כ אינכם שומעים אלי, עד שרשע אבותיכם היה מצד הסכלות והטעות, ורשעכם הוא בעצת השכל והזדון, אבותיכם לא ידעו את התורה ואתם יודעים אותה ומתכונים למרוד בה:

פסוק יג
והטלתי, לכן אשליך אתכם וכו' **ועבדתם שם** כמו שעבדתם במרד בא"י להכעיס את ה' כן תעבדו שם בהכרח, מצד **שלא אתן לכם חנינה** ויכריחו אתכם לעבודת נכר:

פסוק יד
לכן הנה ימים באים, ר"ל מצד זה יהיה נס של גאולה אחרונה גדול מנס של יצ"מ, עד **שלא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה מא"מ כי אם חי ה'** וכו' וזה מג' טעמים א. ששם הייתם בארץ אחת ואז יהיה **מארץ צפון ומכל הארצות**, ב. שהחטאים שבעבורם גליתם לשעבוד מלכיות היו חטאים גדולים עד **אשר הדיחם שם** כמי שמדיח את בנו המורד ומגרשו מביתו שקשה שישיב אותו אליו, ג. שהגאולה אז תהיה חשובה בעיניהם יותר מן הגאולה הראשונה שאז עדיין לא היה א"י שלהם, ועתה כבר זכו בארץ וכבר ירשו אותה שתגדל השמחה אם ישובו לארצם, וז"ש **והשבותים על אדמתם אשר נתתי לאבותם**:

פסוק טז

הנני, עתה יבאר איך יגלם מן הארץ, **תחלה אשלח לדיגים** שהם צדים דגים רבים בפעם א' במכמורת, ואחר שלא ישארו רק מתי מספר, נחבאים במערות ועל ההרים, אשלח **ציידים רבים** שיחפשו אחריהם ויצודם מעל כל הר וכו':

פסוק יז

כי עיני על כל דרכיהם, ר"ל אני מביט בין על הדרכים שהם דרכי הנפש והמדות שמהם צומחות העונות, בין על העונות עצמם שהם המעשים הרעים, והנה דרכי הנפש כמו דרך האכזריות הגאוה הנקמה תלוים בידיעה, ועז"א **לא נסתרו מלפני** היינו מפני ידיעתי, **והעונות** עצמם שהם המעשים הרעים תלוים בראיית החוש, ועז"א **לא נצפן מנגד עיני**, ר"ל כי יש הבדל בין משפטי ה' ובין משפט בשר ודם, בשר ודם אינו משקיף רק על המעשה, וה' ישקיף גם על דרכי הנפש והמדות שמהם יצמחו המעשים כמ"ש כי פועל אדם ישלם לו וכארח איש ימציאנו (א יוב ל"ד):

פסוק יח

ושלמתי, ובכ"ז אשלם ראשונה עונם וחטאתם שעשו בפועל, לא על הדרכים והמדות הצפונים בעומק הנפש, יען כי עונם הם **משנה**, א. מה **שחללו את ארצי** שלא שמרו שמטה ומצוות התלויות בארץ, גם מה שטמאו את הארץ במעשיהם כמ"ש כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה, ב. מה שעשו נגד הבהמ"ק כי **בנבלת שקוציהם מלאו את נחלתי** כמנשה שהעמיד צלם בהיכל, וזה אשלם ראשונה, כי הדרכים והמחשבות הם דברים נסתרים שבינם ובין המקום:

פסוק יט

ה' עזי, הנביא שם פניו להתפלל על מה שא"ל ה' שיענישם בעון ע"א שעבדו, למה יענישם, הלא הוא דבר שאין בו ממש, והוא כשחוק תינוקות בעלמא, וכמו שטען משה רבינו ע"ה מי מתקנא במי כמ"ש במדרש, ואם מפני שעי"כ כחשו בה' הלא **אתה עזי ומעוזי** וכולם יודעים אלהותך, והלא לעתיד **אליך גוים יבואו מאפסי ארץ** ויכירו ששקר נחלו אבותיהם, וא"כ מה תתקנא בע"א:

פסוק כ

היעשה לו אדם אלהים והלא **המה לא אלהים** ומדוע תקנא על דברי הבל כאלה? **לכן**, ה' השיב לו, איני מקנא בע"א שאין בה ממש, רק מפני זה בעצמו שבוחרים דבר שאין בו ממש וכופרים בי אני רוצה להענישם, כדי **שידעו את ידי ואת גבורתי**, למען יכירו שאני המנהיג והמשגיח ושאני אוכל לשנות המערכה כחפצי, **ושידעו כי שמי ה'**, וכן

מפני שלעתיד כל גוים יכירו כבוד ה' אני רוצה **להודיעם בפעם הזאת**, שישראל ידעו תיכף ויכירו כח ה' ומלכותו, (וכן יל"פ שמ"ש לכן הנני מודיעם היינו לכל האומות, שע"י שיביא את נבוכדנצר על כולם יכירו כולם כח ה', ומה שאעניש את יהודה מפני שחטאת יהודה כתובה בעט ברזל כו'):

פרק יז

פסוק א

חטאת יהודה כתובה בעט ברזל שכותבת על הגליון למעלה, וגם **בצפורן שמיר** שהוא מעמיק לחרות בפנים, רצה לומר שחטאו בין במעשה הנגלה בין במצפון הלב והנפש, ומפרש נגד צפורן שמיר **חרותה על לוח לבם** בעומק, ונגד בעט ברזל **לקרנות מזבחותיכם** שהוא הפועל הנגלה, ומבאר **כזכר בניהם** כמו שיזכרו את בניהם בכל לב, כן יזכרו **מזבחותם ואשריהם**, ומפרש מזבחותם **על עץ רענן**, ואשריהם **על גבעות הגבוהות**, כי היה דרך ע"א לבנות המזבחות אצל עצים שתולים סביב, כמ"ש לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה', והאשרות היו נוטעים על גבעה גבוהה:

פסוק ג

הררי, ולכן את הר שלי העומד **בשדה**, הוא הר ציון שסביב לו נעשה כשדה שנחרבו הערים סביבו, **חילך וכו' לבז אתן**, וכן **במותיך** אתן לבז, **ע"י החטאת אשר בכל גבולך**:

פסוק ד

ושמטתה, שעורו **ושמטת וישמט בך**, ומפרש **ושמטת מנחלתך**, **וישמט בך והעבדתיך את אויביך** שע"י שהלכו למצרים אחרי מות גדליה בן אחיקם שמטו את הארץ ועזבו את נחלתם (שאם היו נשארים אז בא"י לא היתה חרבה כי השאיר מהם לכורמים וליוגבים) ועי"כ נהיה השמטה גם בם בעצמם כי יצאו מחירות לעבדות שעבדו את אויביהם בארץ מצרים, שנבוכדנצר כבש אח"כ את ארץ מצרים, **כי האש לעולם תוקד** וכדברים האלה אמר למעלה ט"ז י"ד:

פסוק ה

כה אמר ה', נגד מה שלא בטחו על ה' ובטחו על מצרים, כמ"ש הוי היורדים מצרים לעזרה ויבטחו על רכב וכו' ולא שעו אל ה' וכו' **ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו**, כי יש הבוטח באדם ובכ"ז בוטח בה', והוא אם יבטח שה' יושיעהו ע"י שר פלוני, שהגם שבוטח באדם, עיקר הזרוע והכח של הבטחון הוא בה', אבל מי שכל הבטחון

שלו הוא באדם עד שגם הזרוע (שהוא הכח המניע את היד הפועלת) ישים בשר, שבוטח רק בכח בשר, **ומן ה' יסור לבו** לגמרי זה הוא ארור:

פסוק ו

והיה ידמה כעץ העומד **ערירי בערבה** שלא ישיג שפע ממגד שמים ממעל **כי לא יראה כי יבא טוב**, ולא מסביבו ומשכניו כי **שכן** אצל קוצים **חררים** ויבשים **במדבר**, ולא משרשיו מתחת כי היא **ארץ מלחה ולא תשב**:

פסוק ז

ברוך הגבר אשר לא לבד **שיבטח בה'**, כי גם **והיה ה' מבטחו**, כי הבוטח בה' שיושיעהו ע"י אמצעיים טבעיים הגם שיבטח בה' בכ"ז המבטח שלו היינו הדבר שע"י יושג בטחונו אינו ה' רק האמצעיים הטבעיים שמקוה שעל ידם יושיעהו ה', והגם שאינו ארור אחר שבוטח בה' אינו ברוך ג"כ, רק אם יבטח בה' שיושיעהו בלא שום אמצעי כלל, עד שה' הוא גם המבטח שלו, היינו הדבר שבו יושג בטחונו:

פסוק ח

והיה, וזה דומה **כעץ השתול על מים ושולח שרשיו על יובל** מקום יבול ופרי, שזה **לא יירא** בין מרעות מתמידות **כי יבא חום** שיכמוש עלי האילן, ובין מרעות בלתי מתמידות **שבשנת בצורת** שאין שם גשמים **לא ידאג** כי גם אז יעשה פרי, ר"ל שלא יחסר לו עשרו וקניניו שהם העלים, ולא חייו ובניו שהם הפרי, (ותפס לשון לא ידאג על צד המליצה, כי האדם אסור לשמש מטתו בשני רעבון כאילו דואג אז מעשות פרי, אבל הוא לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי גם בשנת בצורת):

פסוק ט

עקב, ר"ל ואם תשאל הלא ראינו שיש בוטחים בה' ובלתי מצליחים, ע"ז משיב שתי תשובות, א. שיש בוטח בנגלה ולא במצפונו, כי צריך שיהיה הבטחון בלב שלם לא במרמה כי **הלב עקב מכל**, כל הציורים הרעים והמדות הרעות אורבים על הלב שהוא כח הממשלה אשר בנפש ומעלים אליו ציורים רעים לכל עון ולכל חטאת, **ואנוש הוא** והלב עצמו לב אנושי המוכן להתהפך בכל רגע ורגע לפי הציורים שימשלו אז בנפש, **ומי ידענו**, שאם ידמה לך מנגלהו שהוא בוטח בה' אינך יודע מחשבותיו, אבל **אני ה' חוקר לב ובוחן כליות** היועצות, **ולתת לאיש כדרכיו** ואני נותן לאיש בין כפי דרכי הנפש הפנימית, ובין **כפי פרי המעשים** היוצאים לחוץ ע"י תכונות הנפש, והגם שידמה לך למראה עיניך שמעלליו טובים אני שוקל שורש תכונות הנפש ודרכיה אם הבטחון בא מעומק הנפש והלב בלב שלם ונפש חפצה:

פסוק יא
קורא, (תנאי שני של הבטחון) שלא יהיו מעשיו סותרים את בטחונו, שמי שיאמר שהוא בוטח בה' והוא משתדל לקבץ עושר בדמים ובעולה מבואר שאינו בוטח בטחון גמור ולכן לא יתקיים עשרו בידו, וכמו שקבע ה' בטבע הבע"ח שעוף הנקרא **קורא** אשר הוא **דגר ולא ילד** שדרכו לישב על ביצים ואפרוחים של אחרים אשר לא ילדם, ואח"כ כשיגדלו יכירו שאינם בניו ויעזבוהו, כן מי **עושה** ומאסף **עושר שלא במשפט**, **בחצי ימיו יעזבנו** העושר **ובאחרית ימיו** יהיה עוד גרוע ממי שלא היה לו עושר כלל, שהגם שלא היה עשיר מימיו לא היה נבל אבל הוא **ישאר נבל**, כי ישאר בו הטבע לעשוק ולחמוס ולעשות נבלה:

פסוק יב
כסא כבוד, אחר שבאר שארור הגבר אשר יסיר בטחונו מה' אומר **מקום מקדשנו הוא כסא כבוד של מרום מראשון**, הנביא יכנה את ה' בשם **מרום מראשון** שהוא רם ונשא על העלול הראשון, ר"ל שאין למעלה ממנו, והוא ראשית כל הנאצלים והנבראים, ומפני שלא יצדק עליו גם שם ראשון כי אין לו יחוס עם הנבראים כלל, אומר שהוא מרום מראשון רוממות מעלה וחשיבות, ומקום המקדש הוא כסא כבודו, ששם השכין שכינתו ויושב ומנהיג שם הנהגה השגחיית, ומפרש מי הוא המרום מראשון? הוא **מקוה ישראל ה'** ה' אשר הוא מקוה ישראל, כסא כבודו שוכן במקדש, וא"כ **כל עזביך יבושו** אלה שעזבו את ה' השוכן ומשגיח במקדש והלכו לבקש עזרת בשר יבושו מבטחונם **וסורי**, הסרים מה' **בארץ יכתבו כי עזבו מקור מים חיים** יתפרסם שמם לקללה כאילו נכתב בספר בכל הארץ להודיע לכל שעזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים:

פסוק יד
רפאני, שב למ"ש למעלה למה היה כאבי נצח, שקרא נבואת זעם שמלאהו ה' בשם כאב וחולי, בקש שה' ירפאהו ממכתו האנושה ולא ינבא עוד פורעניות:

פסוק טו
הנה המה אומרים איה דבר ה', ועל ידי זה הם רוצים להחזיק אותי כנביא שקר שחייב מיתה:

פסוק טז
ואני, לא לבד שאיני בודה פורעניות מלבי, כי גם כשבחרתני להיות רועה ומנהיג **לא אצתי אחריך** ולא רציתי להיות נביא כמ"ש הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי, וגם אחר

ששלחתני לנבאות פורעניות **לא התאויתי שיבא יום אנוש** כדי להחזיק דברי נבואתי, וכ"ז **אתה ידעת** ולא לבד שלא התאויתי בלב כי גם **מוצא שפתי היה נכח פניך** שהתפללתי עליך להסיר פניך וכעסך, הגם שאתה צוית שלא אתפלל, וא"כ אבקש **אל תהיה לי** דבר זה שהתפללתי עליהם לעכב את הפורעניות **למחתה**, שעי"כ יבררו שאני נביא שקר והלא **מחסי אתה ביום רעה**, וא"כ **יבושו רדפי** כדי **שאל אבושה אני**, וכן **יחתו המה** כדי שתתקיים נבואתי עליהם, **ואל אחתה אני** שיאמרו שאני נביא שקר, ולכן **הביא עליהם יום רעה** המעותד עליהם ע"פ נבואתי, **ומשנה שברון שברם** שישברו בעת רעת הכלל ויוקדם להם שבר ביחוד קודם בוא עת הרעה כמ"ש למעלה התיקם כצאן לטבחה וכו':

פסוק יט

כה אמר ה' אלי, אחר שהחליט ה' גזרתו חזר מדת הרחמים ונתן להם תרופה קלה שלא תוחרב ירושלים, והוא אם ישמרו את השבת מחללו, וזה כמ"ש חז"ל שכל השומר שבת כהלכתו אפילו עע"א כדור אנוש מוחלין לו, כי שמירת השבת תעיד על אמונת החידוש וההשגחה ומכחיש את עבודת אלילים, וא"כ א"א שחטא ע"א יגרום החורבן אחר שבשמירת השבת מעיד בהפך שה' ברא העולם ומשדד את המערכה, וכבר אמרו שאם שמרו ישראל שתי שבתות מיד נגאלים (וכ"ש שיועיל זכות השבת שלא תחרב ירושלים) **אשר יבואו מלכי יהודה** להתרות בגדולים תחלה, **ואשר יצאו בו** להתרות כמה פעמים בבואם ובצאתם, **ובכל שערי ירושלים** להתרות בכל העם:

פסוק כא

השמרו בנפשותיכם כי הוא מחייבי מיתה וכרת, **ואל תשאו משא** שהיו מביאים מחוץ למכור:

פסוק כב

ולא תוציאו משא מבתיכם, פי' רד"ק חוץ לשערי העיר, ר"ל כי ירושלים דלתותיה נעולות בלילה ואין לה דין רשות הרבים, וי"ל שהזהיר גם על הכרמלית ששלמה גזר עירובין, ועז"א **וכל מלאכה לא תעשו** אף מלאכה דרבנן, **וקדשתם** בשביתה ועונג:

פסוק כג

ולא שמעו אבותיכם לא קבלו דברי, וגם **לא הטו אזנם** כלל לשמוע **ויקשו לבלתי שמוע** מצד הערת השכל, **ולבלתי קחת מוסר** מצד הערת יראת העונש:

פסוק כה
ובאו הבטיחם ד' דברים, א. שלא תתבטל מלכות ב"ד, **מלכים ושרים** ומפרש מלכים **יושבים על כסא דוד** ושרים **רוכבים ברכב ובסוסים**, ב. שלא ישלטו שם זרים, ועז"א **המה ושריהם איש יהודה**, ג. שלא תחרב העיר, עז"א **וישבה העיר**:

פסוק כו
ד. **שלא** יושבת המקדש ועבודת ה', ועז"א **ובאו** וכו' **מביאים עולה וזבח, ומביאים תודה** על הודאת הנסים:

פרק יח

פסוק ב
קום וירדת, מפני שאחר כל הגזרות שגזר עליהם אמר שאם ישמרו השבת מחללו תבוטל הגזרה א"ל שבבית היוצר אשמיעך ואבינך את דברי בחוש:

פסוק ד
ונשחת הכלי, היה בזה שני משלים, א. שהכלי הראשון נשחת ונבטל לגמרי, ב. שהשחתה זו לא היה רק לפי שעה, **כי עשה** מן החומר **כלי אחר** ולא בצורה אחרת רק **כאשר ישר בעיני היוצר לעשות** בתחלה, כי היה על האבנים ודפוס הראשון:

פסוק ו
הכיוצר הזה לא אוכל לעשות לכם בשני המשלים האלה:

פסוק ז
רגע אדבר, כמו שבמשל השני שבירת הכלי היה רק על רגע אחד, ורק כדי לתקנו מחדש, וכן רק **רגע אדבר לנתוש ולנתוץ**, כי כונת דבור הנתישה היה כדי לתקן:

פסוק ח
ושב הגוי ההוא כדי שישוב בתשובה ואז **ונחמתי על הרעה**, ואמר **ושב מרעתו אשר דברתי עליו** ר"ל הגם שישוב רק מסבת יראת העונש מפני שמתירא מן הרעה שגזרתי, בכ"ז תועיל התשובה הזאת לבטל את הגזרה:

פסוק ט
ורגע וכן לפעמים רק על **רגע אדבר לבנות ולנטוע** וזה כמשל הראשון שהכלי הראשון בטל תיכף ונשבר, וזה יהיה אם **ועשה הרע בעיני** שזה כמו במשל ונשחת הכלי, **ונחמתי על הטובה אשר אמרתי להיטיב אותו** כמ"ש במשל ושב ויעשהו כלי אחר, שאז אשברנו כדי לתקנו, והנה בהרעה אמר **אשר חשבתי להרע לו**, ובהטובה אמר **אשר אמרתי**

להיטיב, כי בענין הרע מתנחם גם על המחשבה בענין שהרעה תתבטל לגמרי, אבל בענין הטוב מתנחם רק מן האמירה לא מן המחשבה כי מחשבת ההטבה נשארה גם עתה, כי גם השבירה הוא כדי לתקן ולהיטיב וזה רמז במ"ש להיטיב אותו שהיל"ל להיטיב לו, שר"ל בכונת הנמשל שמתנחם על הטובה ותכלית ההתנחמות הוא כדי להיטיב את האיש ולהחזירו למוטב:

פסוק יא

הנני יוצר עליכם רעה, ה' מכין עליכם גזרה רעה, אולם מחשבתו אינו כדי להרע עד שגם המחשבה תסכים להרע, כי במחשבתי בעת שאני יוצר רעה **אני חושב עליכם מחשבה שובו נא איש מדרכו הרעה**, שתכלית הרעה היא כדי שתשובו בתשובה ותבטל הגזירה, ור"ל **שובו** על העבר **והיטיבו דרכיכם** בעתיד, כמשל הכלי ששברו כדי לעשותו כלי אחר כנ"ל, **והיטיבו דרכיכם** הם דרכי הנפש והמדות, **ומעלליכם** הם הפעולות היוצאות ע"י הדרכים, ר"ל תטיבו המחשבה והמעשה:

פסוק יב

ואמרו נואש, אבל הם יאמרו דברי מתיאש הבלתי חפץ בתקנה, ונגד היטיבו דרכיכם תאמרו **אחרי מחשבותינו נלך**, ונגד היטיבו מעלליכם תאמרו **איש שררות לבו הרע נעשה**:

פסוק יג

שאלו נא בגוים שגם הגוים ישמעו לנביאים המוכיחים ומזהירים מן הרע ומעשה נינוה יוכיח, וא"כ **שערורית עשתה מאד בתולת ישראל**:

פסוק יד

היעזב וכי יעזוב איש הצמא **שלג לבנון** הנובע **מצור שדי**, שהם טובים באיכותם וצלולים וקרים, ואם יעזוב את אלה מפני שאינם נובעים תמיד ואינם מרובים, **האם ינתשו מים זרים**, שזורם בריבוי, **וקרים** מן המקור, **ונוזלים** שאין טורח לשאוב אותם, שהם רבים ותמידים וישאבו בקל, ואיך א"כ **שכחוני עמי** ר"ל אותי עזבו מקור מים חיים ותחתי **לשוא יקטרו**, כמ"ש לחצב לו בארות נשברים, **ויכשלום בדרכיהם** ר"ל דרכי התורה והמצוה הם דרכים רחבים (שהדרך הוא דרך הרבים) ר"ל שהם כוללים ההנהגה הכוללת בכל מקום ובכל זמן לכל העם, והם ג"כ **שבילי עולם** (שהשביל הוא נתיב היחיד) שיש בהם שבילים ליחידים ג"כ בכל פרטי המעשים, והם נצחיים לא נשתנו בשום זמן, לכן אמר שבילי עולם, והם **יכשילום בדרכיהם** ר"ל שיניחו להם מכשולים על הדרכים האלה כאילו אינם נוחים לעבור בם מפני אבני מכשול, ותחתם יסיתו אותם **ללכת נתיבות**

דרך לא סלולה, כי הנימוסים שהם מניחים להם אינם כוללים לרבים רק נתיבות פרטים ליחידים, והדרך הכולל לכולם הוא לא סלולה, ויתעם בתהו לא דרך, ותכלית המהלך הזה היא **לשום ארצם לשמה**, ולא לפי שעה רק **שריקות עולם** לימים רבים, עד שכל עובר ישום וכו', זה יהיה עונש הארץ, ועונש העם יהיה כי **כרוח קדים** הנושב בחזקה ומפיץ הכל כן **אפיצם**, ולא תאמר שימצאו מנוחה בגלותם, כי **עורף ולא פנים אראם** שתמיד יפנו עורף לנוס, כמ"ש ובגוים ההם לא תרגיע:

פסוק יח

ויאמרו תחת שירמיה הודיע להם שמחשבת ה' עליהם לטובה הם חשבו להמיתו בכמה תחבולות, **כי לא תאבד** כי ירמיה היה בו ג' מעלות, שהיה כהן מורה הוראות, והיה חכם ליעצם עצות טובות, והיה נביא דובר בדבר ה', ע"ז אמרו הגם שלא ימצאו ג' המעלות האלה באיש אחד, נמצא תחתיו כל מעלה באיש מיוחד, **שהתורה** וההוראה **לא תאבד מכהן**, **ולעצה** ימצא **חכם** יועץ, **ולדבר ה'** ימצא **נביא** בלעדי ירמיה, **לכו ונכהו בלשון**, אחר שלא עלה בידם להמיתו ע"י סם כמ"ש נשחיתה עץ בלחמו רצו להכותו ע"י לה"ר והוצאות דבה, **ואל נקשיבה אל כל דבריו** שירצה להצדיק את עצמו, וגם ר"ל שנכהו בלשונו בעצמו ע"י לשון נבואתו נעליל עליו למסרו למלכות, והגם שאם ישמע סוף דבריו ימצא לו זכות שלבסוף התפלל על העם ועורר אותם למוסר, שישובו וישוב ה' עליהם לטובה, אנחנו לא נקשיבה אל כל דבריו, רק נספר מקצת דבריו שעפ"ז יתחייב מיתה:

פסוק יט

הקשיבה, מזמין את ה' כשופט שישמע טענותיו וטענתם ויראה מי צדיק בריבו ועפ"ז טוען **הישלם** וכי ראוי **שתחת טובה ישלם רעה** הלא כל נבואתי היה לטובתם להחזירם ולבטל הגזרה, שהלא עמדתי תמיד לפניך להתפלל בעדם להשיב חמה:

פסוק כא

לכן תן את בניהם שישארו בעיר ימותו ברעב, והם עצמם שיצאו למלחמה ימותו בחרב, ועי"כ **תהיינה נשיהם שכולות** מבניהן **ולאלמנות** מבעליהן, **ואנשיהם** שאינם בעלי מלחמה **יהיו הרוגי מות** ר"ל שיהרגו במיתות משונות, **ובחוריהם** הגבורים שיצאו למלחמה יהיו **מכי חרב במלחמה**:

פסוק כב

תשמע, בעת **שתביא עליהם גדוד פתאום** ויהיו בצרה גדולה אז יצדיקו עליהם את הדין, ואז **תשמע זעקה מבתיהם כי כרו שוחה ללכדני**, ר"ל שאז יזעקו ויתודו שעונש זה בא

להם על החטא מה שכרו שוחה ללכוד אותי, ובזה יתודע לכל שמה שכרו עלי שוחה והוציאו דבה היה בשקר:

פסוק כג

ואתה ידעת, ר"ל ואתה לא תקבל הזעקה הזאת כמודה ועוזב, **אל תכפר על עונם** ע"י הוידוי עד שלא יענשו, כי הוידוי מכפרת עון, וגם אחרי העונש **חטאתם מלפניך אל תמחי** ותהיה כתובה לפניך למזכרת נצח, וגם לא יהיה העונש ע"י הסתרת פנים רק השגחיי **שיהיו מוכשלים לפניך** בהשגחתך, **בעת אפך עשה בהם** ר"ל שלא יהיה כעונש הבא לכפר עון שזה מצד מדת הרחמים רק ע"י האף והחמה, ולא כעונש הבא מעצמו ע"י הסתרת פנים רק עשה בהם עונש השגחיי שהמעשה מתיחס אל ה':

פרק יט

פסוק א

הלוך וקנית בקבק, אחר שהורידו בית היוצר והראה לו שבעוד ישראל ביד ה' וברשותו הם דומים כחומר ביד היוצר שאם ישבר הכלי ישוב ויתקנהו ויעשהו כלי אחר, הראה לו עתה משל אחר, שבעת שישראל יצאו מיד ה' ומרשותו ע"י עבודת נכר הם דומים ככלי יוצר שכבר הוסק בכבשן ונגמר שאז אם נשבר אין לו תקנה, וצוהו לקחת בקבוק הוא כלי שנותנים לתוכו דבש ופיו צר, ואחר שנקפא הדבש בתוכו א"א להוציאו רק ע"י שבירת הכלי, וזה משל שהם מלאים עצות רעות ומחשבות מינות שא"א להוציאם מהם ע"י תוכחת הנביאים ובהכרח לשברם כתות כתות לא יחמול, להסיר עצת בליעל ולהתם חטאת **ומזקני העם** תקח אתך מזקני העם:

פסוק ב

אל גיא בן הנום ששם שרפו את בניהם לאש (כנ"ל ז' ל"א), **אשר פתח שער החרסית** שער המזרח, כי עבודת המולך היה מיוחדת לשמש כנודע, וקראו את השער שער השמש:

פסוק ד

וינכרו, יחדוהו לעבודת נכר, ולא תאמר שמעשה אבותיהם בידיהם, עז"א **אשר לא ידעום המה ואבותיהם**, **ומלאו דם נקים** מנפשות אדם שהקריבו למולך, ומפרש איך מלאו דם נקיים, כי **בנו במות התופת** שחוץ מה שהעבירו למולך, העלו ג"כ עולות שבזה שפכו דם, **אשר לא צויתי** פירשתי למעלה (ז' ל'):

פסוק ז

ובקתי, על זה מורה שם בקבוק שעשוי להריק הדבר מתוכו כן אריק עצת יהודה:

פסוק ח
ושמתי את העיר זה עונש על שנכרו את המקום הזה:

פסוק ט
והאכלתים בשר בניהם, זה מדה כנגד מדה על שהעלו את בניהם עולות לבעל:

פסוק י
ושברת, שהבקבוק בעת ירצו להריק מה שבתוכו ישברוהו:

פסוק יא
ככה אשבר, ולא כשבירת החומר ביד היוצר לעשותו כלי אחר, רק **כאשר ישבר את כלי היוצר** הכלי הנגמר, שזה **לא יכול להרפא**:

פסוק יב
כן אעשה למקום הזה, הוא טעם מה שיקברו בתופת כדי לטמא את המקום כמו שטימאוהו, ומה שישבר אותם כדי לעשות כן ליושביו **ולתת** ולא לבד שהתופת ימלא פגרי אדם כי גם כלל העיר תהיה כתופת לקברות מתים:

פסוק יג
והיו בתי ירושלם, וכל הבתים יהיו **כמקום התופת**, מפני שהבתים הם **טמאים**, ובאר מפני מה הם טמאים מפני שהבתים קטרו על גגותיהם ודינם כבמות ע"א שצריכים ניתוץ והירוס:

פסוק יד
ויבא ירמיהו מהתופת אשר שלחו ה' שם להנבא, ר"ל ה' שלחו רק שינבא בהתופת ושם היה שלוח מה', אבל מה שהלך ונבא זאת שנית בחצר בית ה' זה עשה מדעתו, וזה הוצעה למ"ש אח"ז שפשחור הכהו, שעל הנבואה שנבא במקום התופת לא היה יכול לשלוט בו כי היה שליח מה', רק ע"מ שדבר מעצמו בלא ציוי לא היה שליח ה' והיה יכול לשלוט בו:

פסוק טו
כה אמר ה' הנני מביא, כאשר צוהו ה' לעשות מעשה עם נבואתו ידע כי נחרץ הדבר מאת ה' ולא יחזור בו, כמ"ש הרמב"ן, שכל מעשה שנעשה עם הנבואה מורה שהיא נבואה קיימת בלא חזרה, ולכן הודיע להם שנגמר דינם, ועז"א **הנני מביא את כל הרעה** לא כמ"ש בנבואה הקודמת שה' חושב מחשבה שישובו, **כי הקשו את ערפם** ולא רצו לשוב ולכן נחתם גזר דינם כמ"ש לקמן (כ"א י') כי שמתי פני על העיר הזאת לרעה ולא לטובה:

פרק כ

פסוק ג
לא פשחור, ששם זה מורה על התפשטות והחירות, **כי אם מגור מסביב** שהוא ההפך שמתאסף אל עצמו מפני הפחד והמצור:

פסוק ד
נותנך למגור שישמעו מה שנעשה לך ויגורו ויפחדו, **ונפלו בחרב** בעת המלחמה, **ואת כל יהודה אתן** בעת שכבשום, **והגלם** ושם בבבל **יכם בחרב**, או ר"ל הגלה מקצתם, והכה מקצתם:

פסוק ה
ונתתי את כל חוסן הם הדברים החזקים שבעיר כמו המבצרים, **ויגיעה** כספם וזהבם ותבואותיהם, **ויקרה** דברים היקרים כמו אבנים טובות ומרגליות, **ואת כל אוצרות** שאצרו המלכים, **אתן** מפרש נגד כל חוסן אמר **אתן ביד אויביהם** שיכבשו המבצרים, ונגד יגיעה ויקרה אמר **ובזזום** שיבוזו אנשי החיל איש לו, ונגד האוצרות אמר **ולקחום** כי יוקחו לאוצר מלך בבל:

פסוק ו
ושם תקבר ר"ל לא תשוב לא בחיים ולא אחרי המות:

פסוק ז
פתיתני ה', ר"ל הנה לא רציתי להיות נביא, א. מפני שיראתי שאהיה לצחוק וללעג מצד כי נער אנכי, וע"ז **פתיתני** כמ"ש אל תאמר נער אנכי **ואפת**, ב. מפני שיראתי שאם לא אהיה לצחוק יחרה אפם עלי ויהרגוני, וע"ז **חזקתני** כמ"ש אל תירא מפניהם **ותוכל** ועתה כל אשר יגורתי בא לי, אם מה שיראתי שאהיה לשחוק **הייתי לשחוק כל היום**, ולא אצל קצת מן העם רק **כולה לועג לי**, ואם מה שיראתי שיעשו לי רעה **מדי אדבר אזעק** איני אצלם כאיש משוגע ופתי שיצחקו עליו ולא ישימו לב לדבריו, כי בכל עת שאדבר דבר נבואה י"ל לזעוק בין על **חמס** בממון, בין על **שוד** בנוף, **כי היה דבר ה' לי לחרפה** מה שאני מדבר בשם ה' הם חושבים שאני עצמי מדבר זאת וע"כ יחרפוני על דברי שאני אומר להם:

פסוק ט
ואמרתי, ועי"ז גמרתי בלבי שלא אנבא עוד, **לא אזכרנו** ר"ל שאשכח מזכרוני מה שאמר לי עד עתה, **ולא אדבר עוד בשמו** לעתיד לא אלך בשליחות מאתו, אבל (נגד לא אזכרנו)

והיה בלבי כאש בערת, (ונגד לא אדבר עוד בשמו) **ונלאיתי כלכל ולא אוכל** שלא אלך בשליחותו ולא אנבא:

פסוק י

כי שמעתי, וחוץ ממה שחרפוני ורדפוני ע"י דברי נבואתי רצו להוציא עלי דבה בעלילות שקר, ולא איש יחידי רק **דבת רבים**, וגם (**דבת**) **מגור מסביב** הוא פשחור שקראו בשם מגור מסביב, ב. שהעמידו נגדי עדי שקר להעיד שקר בפני וכ"א אומר לחברו **הגידו** אתם את הדבה ואנחנו **נגידנו** ר"ל נהיה עדים להגיד זאת בפניו לפני השופטים, ג. שגם **כל אנוש שלומי** הם **שומרי צלעי** מצפים שאהיה צולע מעט ועי"כ אפול, אומרים זה לזה, נדבר עמו שלום להתעותו שיאמין לנו, **אולי יפותה** לקבל עצתנו, ועי"כ **נוכלה לו ונקח את נקמתנו ממנו**, אבל **וה' אותי**, ה' הוא האות והנס שלי, והוא מצוייר על דגלי **כגבור עריץ** הלוחם בעדי להצילני, ע"כ **רודפי יכשלו ולא יוכלו** לעשות לי רעה, אבל **בושו** הם צריכים לבוש מאד **כי כלמת עולם** הלא **לא תשכח** שעשו נבלה כזאת להוציא דבה ולהעיד שקר:

פסוק יב

וה' צבאות אחר שאתה בוחן מי הצדיק בדינו, ואתה רואה גם מחשבת הלב, וידעת צדקתי ושכל הדבה שהוציאו עלי שקר שלא הרהרתי אף במחשבה במה שהם חושדים אותי, א"כ אבקש **אראה נקמתך מהם**, כי אינה נקמתי לכבודי רק לכבודך **כי אליך גליתי את ריבי**, שריבי גליתי אליך אחר שהוא בעבור כבודך:

פסוק יג

שירו, ועכ"פ שירו על ההצלה שהצילני מידם ולא יכלו להפיק זממם עלי:

פסוק יד

ארור, ביום שנתעברה אמו של ירמיה בירמיהו הרג מנשה את כל נביאי ה' והיה יום ארור, וז"ש **ארור היום אשר ילדתי בו** ר"ל שהוא ארור מכבר, ויום שנולד ירמיה היה תשעה באב שהיה עתיד הבית להחרב בו, ועז"א **שיום הלידה אל יהי ברוך** בעתיד:

פסוק טו

ארור האיש, וכן האיש אשר בשר את אבי היה ג"כ ארור, כי מנשה הרג אותו על **שבשר את אבי ושמח שמחהו** ולכן הרגו:

פסוק טז

והיה, האיש הזה היה דומה **כערים אשר הפך ה'** וכן נאבד הוא וכל אשר לו ע"י מנשה, **ושמע קול זעקה בבקר** אז לקחו לבית האסורים ודן אותו, **ותרועה בעת צהרים** הריעו

בשופר שיצא כרוז להמיתו, והטעם שהרג אותו מנשה היה **על אשר לא מותתני מרחם** על שידע עברוני ולא הודיע למלך למען ימיתני מרחם ע"י כוס שהיה נותן לאמי שתפיל הולד, כי מנשה לא רצה שישאר זרע לנביאי ה':

פסוק יח

למה זה, זה מסיים ירמיה, א"כ אם כבר נחתו בי חצי רוע המערכה מעת נוצרתי בבטן, **למה יצאתי מרחם**, להיות מעותד אל המון התלאות:

פרק כא

פסוק ד

הנני מסב, ר"ל שע"י הרעב יתהוה מרד בעיר כי מקצתם ירצו להמסר אל הכשדים, ויצטרכו בעלי המלחמה ללחום את העם:

פסוק ה

ונלחמתי, ותוך כך אחר שיהיה חרב ורעב אבא אני להלחם עמהם, **ביד נטויה** זו הדבר, **ובזרוע חזקה** זו החרב, והמלחמה תהיה באף ובחמה ובקצף גדול, ומפרש נגד יד נטויה **והכיתי** וכו' **בדבר גדול ימותו**, (ומה שכתוב ואת האדם היינו אף אלה שאינם מיושבי העיר):

פסוק ז

ואחרי כן ונגד זרוע חזקה זו החרב, אמר **שיתנם ביד נבוכדנצר והכם לפי חרב**, ומ"ש **ואת העם** היינו אזרחי ירושלים, **ואת הנשארים** מן האדם שאינם מיושבי ירושלים:

פסוק ט

ונפל על הכשדים, כי לא הניחו לצאת שום אדם מן העיר רק בעת שנפלו על הכשדים ללחום עמם, אז מי שרצה היה נמסר אל הכשדים ונשאר שם ולא שב לעיר לכן אמר על הכשדים, ואז השלל שישלול מן המלחמה יהיה נפשו שיציל:

פסוק י

כי שמתי פני בעיר הזאת לרעה ולא לטובה כי למעלה אמר הנני יוצר עליכם רעה וחושב עליכם מחשבה שובו נא איש מדרכו הרעה, שתכלית מה שגזר עליהם רעה היה כדי שישובו ויתן להם טובה, זה היה על ישראל עצמם, אבל על העיר כבר נגזר חורבן, ומה ששם פניו בה לרעה ולא לטובה לא היה ע"מ להיטיב, **כי ביד מלך בבל תנתן ושרפה באש** בכל אופן:

פסוק יא
ולבית מלך יהודה, באה לו נבואה שיהיה פלטה לזרע בית דוד:

פסוק יב
דינו לבקר משפט, ר"ל בעוד שהוא בקר, ר"ל טרם בוא הצרה והחשכה דינו משפט, כמ"ש ציון במשפט תפדה, כי חורבן ירושלים היה בעבור גזל ועושק וחסרון משפט (כמ"ש ועתה מרצחים, שריך סוררים), **פן תצא כאש חמתי** ולא יהיה לכם פליטה:

הנני אליך יושבת העמק, בית המלך והמצודה היה בשפוע ההר שמצד ההר היא יושבת העמק, ומצד האחר הוא **צור המישור**, שהיה מבוצר וחזק כצור, ועל צד שנגד ההר אמרה **מי יחת עלינו** ר"ל מי ירד מראש ההר לבא עלינו, ועל צד המישור אמרה **מי יבא במעונותינו**, שמבוצר במבצר חזק:

פסוק יד
ופקדתי, אבל הנני עליך ואני אפקוד על רוע מעשיכם **והצתי אש ביערה** שהיה בצד הנגב שמצד זה כבש את העיר כמ"ש והטף על יער השדה נגב (יחזקאל כ"א ב'):

פרק כב

פסוק ב
שמע דבר ה' דומה בזה כאב שגזר מיתה על בנו וחוזר ומבקש לו זכיות להצילהו, ולמעלה (סי' י"ז) נתן להם תרופה שישמרו מצות שבת, ועתה הוסיף רפואה אחרת שיעשו משפט וצדקה, וכבר באר הרמב"ם במו"נ שהתורה באה לתת שלמות בדעות ובהנהגה, והשבת יתן שלימות בדעות להאמין בבורא העולם ומחדשו ומנהיגו, והמשפט ישלים ההנהגה:

פסוק ג
והצילו גזול וגר וכו' **אל תונו**, ר"ל וממילא לא תונו גר וכ"ש **שלא תחמסו**, וכ"ש **שלא תשפכו דם נקי**, ומכלל לאו אתה שומע הן שאם לא יעשו משפט, אח"ז יונו ויחמסו וגם ישפכו דם נקי:

פסוק ו
גלעד אתה לי, גם אם תהיה לי כגלעד שהיא ארץ מושב וחמדה, **וכראש הלבנון** שמלא ארזי אל וכל עץ, וכן תהיה מלא אנשים, בכ"ז **אשיתך מדבר** הפך גלעד, **וערים לא נושבו** הפך הלבנון:

פסוק ז
וקדשתי עליך משחיתים, יען דמהו ללבנון מצייר הריגת השרים והגבורים כאילו משחיתים מבחר הארזים ביער הלבנון:

פסוק ח
(ח-ט) **ועברו**, והגם שתהיה כמדבר יעברו גוים רבים לראות ולהשתומם על שוממותה ולהכיר שהיה העונש בעבור חטאם:

פסוק י
אל תבכו למת, לדעתי שלום בן יאשיה הרביעי (דה"א ג') שלא נודע מה נעשה בו, בעת שהוליך את יהויקים בבלה ומת בשער לדעת חז"ל הגלה את שלום לבבל כדי שלא יחלוק על מלכות צדקיה, ועז"א שלא יבכו על יהויקים שמת רק על שלום ההולך עתה לגלות כי לא ישוב עוד:

פסוק יא
כי כה אמר ה' אל שלום המולך, ר"ל שהיה ראוי למלוך ובעבור זה יצא מן המקום:

פסוק יב
ואת הארץ הזאת לא יראה עוד, שלא לבד שלא ישוב אל המקום לירושלים, כי גם את הארץ לא יראה עוד, שלא יהיה לו רשות אף לשבת בעיר אחרת מערי א"י:

פסוק יג
הוי בונה ביתו, מנבא על יהויקים, שבנה לו בית מלכות ולא שלם שכר הפועלים, והנה מן הדין שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, ובעת שבנה הבית לא הוטל עליו עדיין מצד המשפט לשלם להפועלים שבנו בקבלנות, אבל היה ראוי שישלם להם תחלה מצד הצדק שהוא לפנים משורת הדין ובנה **הבית בלא צדק**, אבל בעת שבנה **העליה** שכבר נגמר הבית כבר היה מחויב מצד המשפט לשלם להפועלים וכשלא שלם **בנה בלא משפט**, **ברעהו** יש הבדל בין שכר לפעולה, שהשכר הוא לפי מה שהשוה א"ע עמו, כמו שכר שכיר, והפעולה הוא לפי מה שפעל ועשה הגם שלא השוה א"ע עמו, והוא **ברעהו יעבד חנם** ולא לבד שלא יתן שכרו כי לא השוה א"ע עמו כי גם **פועלו לא יתן לו**:

פסוק יד
האומר ולא תאמר שלא היה לו בית לשבתו, כי **אמר אבנה לי בית מדות** שהבית והעליות והחלונות כולם נעשו בהוצאה רבה ולא היה לו לגזול שכר עני ואביון:

פסוק טו
התמלוך, התחשוב כי בזה תמלוך במה שאתה מתחרה בארז, וכי זה יסוד המלכות להיות לו בית גדול וכל משכיות לבב, **אביך הלוא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה**, אביך לא נהג כן, כי גם בעת שאכל ושתה גם בעת ההיא עשה משפט וצדקה, לא אכל סעודת מלכים ולא התענג בתענוגים כי היה עוסק במשפט גם בעת האכילה **אז טוב לו**, כי אין טוב למלך לדרוש טובת גוייתו רק טובת הכלל:

פסוק טז
דן, ולא תחשוב שבטל סעודתו לשפוט ענינים גדולים, כי אז בעת שאכל ושתה דן דין עני ואביון, **אז טוב לו** לא הוטב לבו מן האכילה רק ממה שעשה משפט לעשוקים **הלא היא הדעת אותי** שזה העדות שידע אותי, וכמ"ש כי לא לאדם תשפטו כי לאלהים ועמכם בדבר המשפט, ואיך עשית אתה בהפך לגזול שכר עני ואביון:

פסוק יז
כי אין, אבל אתה אין עיניך ולבך (ראיית החושים וחמדת הלב כמ"ש לבא ועינא תרי סרסורי דחטאה אינון) **כי אם על בצעך** לא תעשה שום דבר לטובת הכלל רק לטובת עצמך לא במחשבה ולא בפועל, **ועל דם הנקי לשפוך**, שתחת שהמלך צריך להשגיח על דם הנקי שלא לשפוך רק להעניש השופך דם אתה תשגיח על דם הנקי כדי לשפוך הדם, ותשגיח **על העושק והמרוצה** לא לעכב עשייתו רק **לעשות** ור"ל שבעת יעשה משפט ברצח ועושק הוא על הכונה לרצוח ולעשוק את משפט הרוצח ולקחת ממון העושק לעצמו לא לעשות משפט:

פסוק יח
לא יספדו אחיו **הוי אחי**, ואחיותיו **הוי לאחות**, ועבדיו **הוי אדון**, ועמו לא יספדו **הוי על הודו** והדרו:

פסוק כ
(כ-כא) **עלי הלבנון** וכו' **דברתי אליך בשלותיך**, שעור הכתוב דברתי אליך בשלותיך אז בעוד היית בשלוה ולא הרגשת עדיין במפלתך, כבר הודעתיך והזהרתיך מה יהיה בסופך, אז אמרתי לך שתראה שסנחריב כבר הגלה כל השבטים סביב, ואמרתי לך **שתזעק על הלבנון והבשן ומעברים** מסביבות א"י שגלו ישראל משם, שעי"כ **נשברו כל מאהביך**, אחר שגלו רוב ישראל, והוחלש כחך וצריך אתה לדאוג שגם עליך יעבר כוס, אבל אתה **אמרת לא אשמע**, באשר זה **דרכך מנעוריך שלא לשמוע בקול ה'**, ולא רצית אז לשוב בתשובה:

פסוק כב

כל, אבל אחר שתראה אחרית דבר, **שכל רועיך** ומלכיך **תרעה רוח**, ותראה שנ"נ הגלה את יהויכין ואת החרש והמסגר ואח"כ את יהויקים, **אז תבושי מכל רעתך**, אחר שנגעה חרב עד הנפש:

פסוק כג

יושבת בלבנון, בעלי חיים היונקים ומולידים חיים הדרך לחונן אותם בעת לידתם באשר לידתן קשה כמ"ש בשבת (דף נ"ד) ואין הרחלים יוצאות חנונות בשעה שכורעת לילד טומנים לה שני עזקין של שמן וכו' משא"כ העופות המטילים ביצים לא יחוננו אותם, עפ"ז ידמה במליצתו את ירושלים כעוף, ואת כיבוש האויב את העיר תדמה המליצה כלידה וכחבלי יולדה, כמ"ש כי קול כחולה שמענו קול בת ציון תתיפח, ויאמר כי לא עשו להיולדת הזאת שום חנינה בעת באה עד משבר, באשר את **יושבת בלבנון ומקוננת בארזים** כעוף אשר ישים במרום קנו, **ומה נחנת** ר"ל מה חנינה עשו לך **בבא לך חבלים** וכונת המליצה הזאת על גלות יהויכין, שכאשר בא נבוכדנצר על העיר יצא אליו יהויכין הוא ואמו ועבדיו ויגל את יהויכין בבלה ואת אם המלך ואת נשי המלך ואת כל אנשי החיל, ואחר שדבר על כיבוש יהויקים ידבר עתה מן יהויכין שהוא יצא מעצמו אל נבוכדנצר, והיה הלידה (שהוא כיבוש העיר והוצאת הולד שהיא העם שבתוכה) בקל, כעוף המטיל ביציו בשעה קלה, ונבוכדנצר לא חנן אותו כמו שאין מחוננים את העוף בלדתו, (ר"ל שהגם שהיה ראוי שיחונן אותו ולא יגלהו אחר שיצא אליו מעצמו) בכל זה באו עליו חבלים וחיל כיולדה ומה נחנת.? איזה חנינה עשה לך:

פסוק כד

חי אני נאום ה' באר שזה היה מפני שנגזר עליו גזר דין בשבועה, **כי אם יהיה כניהו** (מפני שהוא **בן יהויקים** שלכן נגזרה עליו הגזרה ולכן הגלהו נבוכדנצר בעון אביו) **חותם על יד ימיני**, ר"ל כי בנבואת חגי (ב' כ"ג) אמר ביום ההוא אקחך זרובבל ושמתיך כחותם, שהמלך המשיח עתיד להיות כחותם על ימין ה', כמו שעל החותם יפתח שם האדון ויודיע מי הוא, כן ע"י מעשה המשיח יפתח שם ה' וידעו נפלאותיו בעולמו, עז"א הגם שלעתיד יהיה כניהו חותם על יד ימיני, כי מזרעו יצא המשיח, בכל זה עתה **משם אתקנך** אנתק החותם לעת עתה מן הימין, וגם רמז במלת אתקנך ענין תיקון, שהתיקון שיהיה כחותם יבא משם מגלות בבל, שם תצרף בכור הברזל והיסורים עד יתוקן שיצמח צמח מזרעו, להיות כחותם תכנית על ימין ה':

פסוק כה
ונתתיך ביד מבקשי נפשך, כי כפי הנראה היה כת ביהודה שרצו בצדקיהו ועי"כ הגלהו נבוכדנצר למלאת שאלת הכת הזאת והם היו מבקשי נפשו והוא היה יגור מפניהם, ויאמר כי יתנהו ביד היהודים שחלקו על מלכותו וביד נבוכדנצר והכשדים:

פסוק כז
ועל הארץ גם אחרי שמרד צדקיהו שחשב יכניה שיחזרהו למלכותו לא ישובו גם אז:

פסוק כח
העצב, שואל מדוע עשה לו כן, וכי הוא דומה **כעצב נבזה ונשבר** שאין ראוי למלכות מצד עצמו, או הכי דומה **ככלי אין חפץ בו** שגם אם הוא שלם אין בו חפץ כמו כלי חרס וכדומה, ובנמשל הכי מרד בנבוכדנצר עד שאין חפצו בו הלא יצא אליו תיכף וא"כ **מדוע הוטלו הוא וזרעו** וכו':

פסוק כט
ארץ, משיב שהוא גזרת ה' שצוה לארץ בבל, ואמר לה **כתבו את האיש הזה ערירי** שיכתבו בחקי המדינה שהאיש הזה יהיה דומה כאילו הוא ערירי ואין לו בנים, עד שבניו לא יוכלו לטעון טענת ירושה על המלכות המגיע להם בירושה מאבותם, כי הוא **גבר לא יצלח בימיו**, שכל ימי חייו לא יצלח למלוכה, **כי לא יצלח** (**בימיו**) שיהיה **מזרעו איש יושב על כסא דוד**, כן נכתב בדתי ארץ בבל לחק, שבניו אבדו את זכותם וירושתם במלכות, כל זמן שיהיה יכניה חי שעז"א בימיו, כי אחרי מותו היה זרובבל שר ומושל, כי היה החק הנכתב רק בחיי יהויכין:

פרק כג

פסוק א
הוי רועים, אחר שספר מה שנעשה ליהויקים ויהויכין, יקונן על הרועים האלה שהפיצו את הצאן **מאבדים**, ע"י מלחמה, **ומפיצים אותם** בגלות:

פסוק ב
אתם הפיצותם את צאני שעל ידכם נפוצו איש מאחיו, **ותדיחום** ממקומם ללכת בגולה, **ולא פקדתם אותם** שלא יחסרו ע"י חיות רעות, ר"ל ע"י נחלקו לכתות ואח"כ יצאו לגולה, ונהרגו במלחמות, **הנני פוקד עליכם** לכן הענשתי אתכם ע"י רוע מעלליכם:

פסוק ג
ואני אקבץ, הפך מה שהפיצותם אותם, **והשיבותי אתהן על נויהן** הפך מ"ש ותדיחום, **ופרו ורבו** הפך מ"ש ולא פקדתם אותם:

פסוק ד
והקימותי עליהם רועים בבית שני, שלא היו מלכים רק רועים, **ולא ייראו עוד** וגם **לא יחתו** שחתת קטן מיראה, **ולא יפקדו** שלא יחסר מנינם:

פסוק ה
הנה ימים באים יען אמר שני יעודים שנתקיימו בבית שני, שהוא חזרת העם וחזרת הרועים (נגד הרועים) אומר כי עוד יבוא עת שיתקיימו יעודים האלה בתכלית האושר וההצלחה, כי ימים באים ואז לא יקרא בשם רועה רק **והקימותי לדוד צמח צדיק**, שיצמח חוטר משרשו כמ"ש ויצא חוטר מגזע ישי, וז"ש **צמח**, ויהיה ע"פ צדקתו כמ"ש והיה צדק אזור מתניו, וז"ש **צדיק**, **ומלך מלך** לא יהיה רועה רק מלך גדול, **והשכיל** כמ"ש הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד, **ועשה משפט וצדקה בכל הארץ**, כמ"ש לא ישא גוי אל גוי חרב:

פסוק ו
בימיו, (ונגד העם) אומר, שבימי המשיח תושע יהודה, כי בימי בית שני לא נושעו כי היו תחת מלכי פרס יון ורומי, וישראל שהם עשרת השבטים ישכן לבטח, כי בימי בית שני לא שבו העשרת השבטים, ושמו אשר יקראו לישראל יקרא אז בשם ה' צדקנו, שצדקנו הוא ה' כמו אלהי צדקי, שצדקי יהיה מה', וכמו שהוא קיים כן יהיה ישראל צדיק ונושע בה', ונבואה זאת נכפלה לקמן (ל"ג ט"ו) ושם יש שנוים, אצמיח לדוד צמח צדקה, ולא נזכר ומלך מלך והשכיל, ושם כתוב בימים ההם תושע יהודה וירושלים תשכן לבטח וזה אשר יקרא לה ה' צדקנו, כי יש שני אופנים אל הגאולה זכו אחישנה לא זכו בעתה, ואמרו עוד זכו וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה, לא זכו עני ורוכב על החמור, ופה מדבר על הצד שיזכו ועז"א והקימותי לדוד צמח צדיק שיהיה צדיק מצד הזכות, ושם מדבר על הצד שלא יזכו לכן אמר שם בימים ההם ובעת ההיא אצמיח לדוד צמח צדקה, שהצדקה העליונה לא תשקיף על מעשה הצדק והזכות רק תעשה מצד החסד ומצד אתערותא דלעילא כמ"ש בפי' ישעיה (סי' נ"ט) ולכן לא אמר והקימותי לדוד רק אצמיח לדוד, כי יהיה צמח חדש, משא"כ בצד הזכות אמר והקמותי, כי כבר יהיה הצמח מעצמו בזכות מעשיו רק ה' יקימהו ממפלתו, והוסיף שם בימים ההם ובעת ההיא כי אם לא יזכו צריך להמתין על העת המיועד, משא"כ בכאן לא אמר בעת ההיא כי זכו אחישנה,

ולכן לא אמר שם ומלך מלך והשכיל, כי אם לא יזכו לא ימלוך תיכף כי יהיה עני ורוכב על החמור, ולכן לא אמר שם וישראל ישכן לבטח, כי אם לא יזכו לא יתקבצו השבטים תיכף רק שבט יהודה לבדו וירושלים יושעו, והקיבוץ יתאחר עד תבנה ירושלים תחלה, ולא אמר שם וזה שמה, כי לא יהיה לה שם זה מכבר כי לא זכו, רק כן יקרא לירושלים מעתה, (שמש"ש אשר יקרא לה ר"ל לירושלים) אבל פה שמדבר מצד הזכות אמר וזה שמו כי כבר יקנה שם זה מכבר ע"פ זכות:

פסוק ז

(ז-ח) **לכן הנה ימים באים**, שנס של גאולה האחרונה יגדל יותר מנסי יציאת מצרים, וכבר פירשתי פסוקים אלה (למעלה ט"ז י"ד) עיי"ש, **אשר העלה** שעורו אשר העלה מארץ צפון ואשר הביא מכל הארצות, כי בבל עמוקה מכולם, **אשר הביא את זרע בית ישראל**, כי ממצרים הוציא את בני ישראל בעצמם ולעתיד יביא את זרעם שהוא זרע בית ישראל:

פסוק ט

לנביאים, ר"ל נבואה זאת נבא על נביאי השקר, שאחר שנבא על הרועים ינבא על הנביאים ששניהם התעו את הצאן, **נשבר לבי בקרבי** מפני הפורענות שאני רואה, וגם **עצמותי נתפרדו** מקשורם, מרוב החרדה **הייתי כאיש שכור** בעת הנבואה כאילו שתה יין החמה, ואחר הנבואה הייתי **כגבר עברו יין** שעבר בגופו יין כבר, שהוא מבולבל גם אח"ז, ומפרש הייתי כשכור **מפני ה'** בעת שראה את ה' ושמע נבואתו, והייתי כגבר עברו יין **מפני דברי קדשו**, מפני הדבור ששמעתי כבר:

פסוק י

כי, ר"ל שבנבואה ראיתי, א. את חטאתיהם, **שהארץ מלאה מנאפים**, ב. את פורענותם, **כי מפני אלה אבלה הארץ**, **ותהי**, כמו שהם **רצים לעשות רעה**, כן גם **גבורתם לא כן**, לא יוכלו להתגבר נגד האויב:

פסוק יא

כי, ואין מי שיורם הדרך הטוב, לא הנביא ע"פ הנבואה, ולא הכהן ע"פ התורה, **כי גם נביא גם כהן חנפו**, ולא שהם עצמם יפחדו מה' השוכן אתם בבית הנבחר כי **גם בביתי מצאתי רעתם**:

פסוק יב

לכן יהיה דרכם להם כחלקלקות באפלה, כי ההולך בדרך חלק ביום יוכל להשמר מליפול, אבל אם ילך באפלה אז **ידחו ונפלו בה** בהחלקלקות, כן אם היה הנביא והכהן

מראים להם הדרך היו נשמרים, אבל הם לא האירו אור ונשארו באפלה מנודח, ומפרש שידחו ונפלו בדרכם הרע **כי אביא עליהם רעה**, כי נתמלאה סאתם:

פסוק יג

ובנביאי שמרון וכו' **ובנביאי ירושלים** וכו', אומר שראה כי נביאי ירושלים גרועים מנביאי שומרון, כי **בנביאי שומרון ראיתי תפלה** שהם לא חטאו בזדון ובמרמה רק מפני שלא היה בהם טעם ודעת ותעו בבעל שחשבו שהבעל מנבא אותם ושיש בו ממש וע"כ **הנבאו בבעל** ובזה **התעו את ישראל**, אבל **ובנביאי ירושלים ראיתי שערורה** דבר מגונה מאד, כי הם לא תעו בבעל כלל, רק ע"י **שנאפו** ורצו למלאות תאות לבם לכן **הלכו בשקר** שהם בעצמם ידעו שהוא שקר, גם לא התעו העם בנבואת הבעל רק **חזקו ידי מרעים לבלתי שבו איש מרעתו**, עד שהנביאים והעם לא היו מותעים רק בודים שקרים למלאות תאותם, ובזה **היו לי כולם כסדום והעם היו כעמורה** שהיה להם חקים לא טובים למלא תאותם:

פסוק טו

לכן, **הנני מאכיל אותם לענה** ויקבלו ענשם, **כי מאת נביאי ירושלים יצאה חנופה** שהוא זיוף שאומר בפיו הפך מה שבלבו:

פסוק טז

אל תשמעו מזהיר את העם בל ישמעו להם כי **מהבילים המה אתכם** שאומרים דברי הבל שאין בם ממש, ומה שאומרים בשם ה' הוא שקר כי **חזון לבם ידברו**, שלפעמים יאמרו שקר בשם ה' אבל הדבר אינו הבל ויש בו תועלת, אבל דברים שהם אומרים הם שקר וגם הבל:

פסוק יז

אומרים אמור למנאצי, מראה שקרותם איך הסיתו לכל אחד בפנים אחרות ואיך הם סותרים א"ע, שאם דברו עם אלה שהאמינו בנבואה שה' ינבא את האדם רק שהם מנאצים ומבזים את ה' ואין שומעים לתוכחתו, להם היו אומרים, **דבר ה' שלום יהיה לכם**, אמרו להם שה' דבר שיהיה להם שלום, אבל **לכל הולך בשרירות לבו אמרו**, אם דברו את המכחישים בנבואה ואין מאמינים בה לפי שרירות לבם במינות, היו אומרים להם **לא תבא עליכם רעה כי מי עמד בסוד ה'**, היו אומרים שמה שנבאו הנביאים בשם ה' שתבא רעה הוא שקר כי א"א שה' ידבר עם האדם ושהאדם יעמוד בסוד ה':

פסוק יח
כי מי עמד בסוד ה', אמרו, שהנבואה בכללה בלתי אפשרית, א. כי א"א שהאדם יעמוד לדעת סוד ה', ב. **וירא וישמע את דברו** איך אפשר שיראה האדם מראה בנבואה ושישמע את דברו, וה' לא יושג בעין בשר, ואזן לא תשמע דברו שהם ענינים גשמיים א"א ליחס אל הבורא, ג. **מי הקשיב דברו וישמע**, שאף שיקשיב מרחוק כמו בת קול או קול רוחני שעי"כ ישמע ויבין הוא דבר בלתי אפשר בחק האדם, ואיך ישיג שוכן בית חומר עניני האלהות שהוא בב"ת ובלתי בעל חומר, כ"ז טענו אם דברו עם המכחישים, הגם שאם דברו עם המאמינים בנבואה אמרו להם נבואה בשקר בשם ה':

פסוק יט
הנה, נגד מה שאמרו לשני הכתות שיהיה שלום ושלא תבא רעה, אמר **הנה סערת ה' חמה יצאה**, החמה של ה' כבר יצאה והיא סערת ה', אשר נעשה ממנו **סער מתחולל** וסובב סביב, **ויחול על ראש רשעים**:

פסוק כ
לא, **ואף ה' לא ישוב עד שיעשה מזימות לבו** להנקם בם, **ובאחרית הימים יתבוננו** שה' העניש אותם על שפשעו בו:

פסוק כא
לא שלחתי, ונגד מה שאמרו למנאצי ה' שה' דבר שלום, ושיש אתם ע"ז נבואה מאת ה', אומר **לא שלחתי את הנביאים**, ולא לבד שלא שלחם בשליחות אל העם, כי גם **לא דברתי אליהם כלל**:

פסוק כב
ואם עמדו בסודי, מביא ראיה שלא דבר עמם כלל, כי אם עמדו בסודי כדבריהם שגליתי להם סודי, הלא היה ראוי **שישמיעו דברי את עמי וישיבום מדרכם הרע**, ולא להחזיק ידי עושי רשעה ולפתותם שלא ישובו, שה' לא ישלח את הנביא שידבר להם שיהיה להם שלום ושא"צ לעשות תשובה:

פסוק כג
האלהי, ונגד מה שאמרו אל כל הולך בשרירות לבו שהם המכחישים, שכלל הנבואה היא בלתי אפשריית ע"ז משיב להם, שאם תאמרו שה' נעלה מאד מהעולם השפל ומשינבא את השוכנים בעולם השפל שהיא רחוקה משכינת עוזו, **האלהי מקרוב אני ולא אלהי מרחוק**, וכי אני אלהים לעולם העליון שהוא קרוב ולא לעולם התחתון שהוא רחוק, וכי יש אצלי רחוק וקרוב, והלא שכינתי בכל מקום, ואם תאמרו שאין ה' רואה

ומשגיח על מעשה ב"א, ע"ז משיב **אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו** שאין מפסיק בפני ריחוק מקום או מחיצה מבדלת, הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ואין מקום ריק מכבודי והשגחתי ואין נעלם ונסתר ממני:

פסוק כה

שמעתי אחר שדבר על הבודים שקר לאמר שה' שלחם לנבאות, ידבר על כת אחרת שחלמו חלומות ויספרו אותם כאילו הם חלום נבואיי, וז"ש **שמעתי את אשר אמרו חלמתי חלמתי**:

פסוק כו

עד מתי יחליפו חלום בנבואה, וכבר באר המורה שהנביא היה מכיר בין החלום הפשוט שבא ע"י כח המדמה ובין החלום הנבואיי שבא מאת ה', וז"ש **היש בלב הנביאים** וכי מדמים כן בלבבם שהוא חלום נבואיי, הלא בחלום הנבואיי לא היה בלב הנביא שום ספק והיה יודע בבירור שהוא אמת וקיים, והם או בודים לעצמם שקר, או שלבם מרמה אותם:

פסוק כח

הנביא, ר"ל הלא הנביא יודע ההבדל האמתי בין החלום ובין הנבואה, ואם יודע **שיש אתו חלום יספר שהוא חלום** לא שהוא נבואה, ואם יודע **שדברי אתו** ושהוא נבואה **ידבר דברי אמת** ולא יערב בו חלומות והבלים, ובאר כי יש שלשה היכרים להכיר בין החלום ובין הנבואה, (בחינה א') שהחלום הנבואיי לא נמצא מעורב בו שום תבן ופסולת ושום דבר בדוי רק בר נקי ודברים אמתים, וא"כ **מה לתבן את הבר**:

פסוק כט

הלא (בחינה ב') **דברי דומים כאש**, כמו שהאש בוערת ומפיצה אור במחשך, כן דבר הנבואה תשליך רשפי אש שלהבת יה בכח הנפש ותאיר אור הנפש וקרנים מידה לה, (בחינת ג') שהוא **כפטיש יפוצץ סלע** לחתיכות כן תפוצץ את הגוף ויתבטלו כחותיו וארכבותיו דא לדא נקשן:

פסוק ל

לכן הנני על הנביאים להענישם, וחושב בהם ג' כתות, א. נביאי שקר שהיו גונבי נוסח הנבואה מנביאי האמת ומתנבאים בסגנון ההוא, ועז"א **מגנבי דברי איש מאת רעהו**, ב. שבדו מדעתם סגנון הנבואה שזה קל יותר שהיה רק שקר אחד שהיא נבואת שקר, ולא גניבה מדברי רעהו, ועז"א **הנני** וכו' **הלוקחים ולומדים לשונם וינאמו נאום** מדעת עצמם, ג. על אלה שספרו חלומות שקר שהוא קל יותר, ועז"א **הנני על נביאי חלומות**

שקר ויתעו את עמי בהם, וכל אלה הנ' כתות **לא שלחתים** בתורת שליחות אל העם, ואף **לא צויתים** דבור לעצמם, וחוץ ממה שינבאו שקר **הועיל לא יועילו לעם הזה**, לא ישתדלו עכ"פ לאמר להם דבר של תועלת רק להפך שמתעים אותם מדרך ה':

פסוק לג

וכי ישאלך, הנבואות הנקראות בשם משא, היה נביא נושא דבריו במשלים ומליצות, ובימי ירמיה היו מתלוצצים על דברי הנבואה ואמרו הלא ממשל משלים הוא, וירמיה לא נבא שום נבואה בשם משא, ולא השתמש בסגנון זה כי כל נבואותיו היו על החרבן ובזה לא נשא משא ומליצה, והדור ההוא כשבאו אל הנביא שאלוהו בדרך ליצנות **מה משא ה'**, וכן כשספרו את דברי הנביא איש לחברו, הפכו את סגנון לשונו ועשו ממנו משא ומליצה, ועל שניהם הזהיר אותם, א. **כי ישאלך מה משא**, שזה אצלם לשון ליצנות, וכוונו בליצנותם גם כונה שניה, כי הדבור הוא למשא אל ה', ותשיב להם **את מה משא ונטשתי אתכם** אני אטוש אתכם מעל פני ולא תהיו עוד עלי למשא:

פסוק לד

והנביא, וכן אם יספרו איש לרעהו דברי הנביא ויאמרו בלשון משא ה' כי יעשו ממנו משל ומליצה ופקדתי על האיש ההוא:

פסוק לה

כה תאמרון, בעת שתספרו דברי הנביא איש אל רעהו תאמרו, **מה ענה ה'** על שאלת הנביא, **ומה דבר ה'** בעת שה' התחיל הדבור:

פסוק לו

ומשא ה' לא תזכרו עוד שלא תשנו את דברי הנביא לעשות מדבריו משא ומליצה, **כי המשא יהיה לאיש דברו** האיש כשידבר דברו דברי חול יוכל לדבר לשון משא ומליצה אבל איך **תהפכו את דברי אלהים חיים** לשנות אותם ולעשות מהם משל ומליצה:

פסוק לז

כה תאמר אל הנביא וכן כשתדברו אל הנביא לא תזכירו לשון משא:

פסוק לח

ואם משא ה' תאמרו הגם שבזה אינכם משנים דברי הנביא, בכ"ז תענשו **יען אמרכם את הדבר הזה משא ה' ואשלח אליכם לאמר לא תאמרו משא ה'**, שאחר שהזהרתי אתכם ע"ז, לא היה לכם לאמר לשון משא שזה מורה שתרצו להתלוצץ על הנביא, ולכוון ג"כ הכונה הלציית שהדבור הוא למשא אל ה':

פסוק לט
לכן הנני ונשיתי אתכם נשא, אשכח אתכם ואטוש אתכם בל תהיו עלי למשא:

פסוק מ
ונתתי עליכם חרפת עולם, כמו שהתכוונתם לתת חרפה אל דברי הנבואה:

פרק כד

פסוק ב
הדוד אחד תאנים טובות מאד, התאנה אם אין לוקטין אותה תיכף כשנתבכרה היא מותלעת מהשמש כמ"ש חז"ל במדרש, וע"ז המשיל את גלות יהויכין שנלקטו תחלה מארץ ישראל **לתאני הבכורות** שנלקטו ראשונה:

פסוק ג
התאנים הטובות טובות מאד, ר"ל כי יש טוב ורע יחוסיי שהדבר טוב בערך דבר אחר גרוע ממנו, ובכ"ז אינו טוב מאד מצד עצמו, ועז"א שהטובות והרעות שראה הם החלטיים מצד עצמם בלא יחוס אל אחרים גרועים או טובים מהם, ועז"א שהטובות טובות מאד, וכן ר"ל שהטובות נתוספו בטוב ונעשו טובות מאד ע"י שנתלקטו תיכף כמ"ש כתאני הבכורות, והרעות נתוספו ברע ע"י שלא נתלקטו עד **שהרעות** נעשו **רעות מאד עד אשר לא תאכלנה מרוע**:

פסוק ה
כתאנים הטובות האלה, ר"ל שנלקטו בזמנם **כן אכיר את גלות יהודה** שנלקטו בזמנם ונעשו טובות מאד עד שמה **ששלחתים מן המקום הזה** הוא **לטובה**, א. שע"י ששלחתים **ושמתי עיני עליהם לטובה** שתהיה השגחתי עליהם בגלותם, ב. **והשיבותים על הארץ הזאת**, בימי כורש, ואז **ובניתים** במלכות ולא **אהרוס**, **ונטעתים** בישוב הארץ ולא אגלם, ג. שלא ימצא עוד סבה לחורבן וגלות, כי **ונתתי להם לב לדעת אותי** ועי"כ **והיו לי לעם**, כי ע"י הגלות ישובו אלי בכל לבם:

פסוק ח
וכתאנים הרעות שלא נלקטו, **אשר לא תאכלנה מרוע כי כה אמר ה'**, ר"ל כי מ"ש ירמיה (בפסוק ג') והרעות רעות מאד אשר לא תאכלנה מרוע, י"ל שזה אמר מדעת עצמו, והודיע לו ה' שמ"ש אשר לא תאכלנה מרוע לא אמר מדעת עצמו רק כה אמר ה', וה' שם בפיו הדברים האלה, ודרך נבואה עתידה **כי כן אתן את צדקיהו** וכו', ר"ל כל אלה שלא נלקטו לבבל:

פסוק ט
ונתתים לזעוה לכל ממלכות הארץ, שע"י שנגזר שנ"נ ירדוף אחריהם ירע על ידם ויזוע כל הממלכות שהם ביניהם, וגם יהיו לחרפה בכל המקומות אף במקום שלא תגיע יד נבוכדנצר שם:

פסוק י
ושלחתי בם את החרב על אלה שירצו לשוב לא"י:

פרק כה

פסוק ג
מן שלש עשרה שנה, הנה מצד השולח **היה דבר ה' אלי**, ומצד השליח **ואדבר אליכם** ולא פעם אחד רק **השכם ודבר**, ולא אותי לבד שלח, כי **ושלח ה' את כל עבדיו** ולא בפעם אחד רק **השכם ושלוח**, ובכ"ז **לא שמעתם** וקבלתם וגם **לא הטיתם אזניכם** כלל, והשליחות היתה לטובתם **לאמר שובו איש מדרכו הרעה ושבו על האדמה**, והנה אמרו להם שאם ישובו מכל הדרכים הרעים תהיה השגחת ה' עליהם לטובה שישבו על האדמה עד עולם, וגם אם לא תשובו מיתר עברות עכ"פ **אל תלכו אחרי אלהים אחרים ולא תכעיסו אותי**, ותרויחו **שלא ארע לכם** בפועל, שהגם שלא אשוב להיטיב אתכם אחר שלא תשובו מיתר עברות לא ארע לכם בפועל ותהיו תחת הטבע, כי אם תעבדו ע"ז ארע לכם בהשגחה:

פסוק ז
ולא שמעתם למען הכעיסני במעשה ידיכם לרע לכם ר"ל שהכעסתם אותי גם בזה במה שע"י מעשה ידיכם הוצרכתי להרע לכם, כי אין ה' חפץ להרע לבריותיו וכשגרמתם שארע לכם בזה עצמו הכעסתם אותי כי זה נגד רצוני:

פסוק ט
ועל כל הגוים שע"י שאעניש אתכם אעניש גם כל הגוים ואין פורעניות באה לעולם אלא בשביל ישראל, וגם שהמערכה היתה מחייבת אז שנבוכדנצר ימשול על העולם ויחריב ממלכות, והמערכה תורה על האומות ועל ישראל בשוה, רק בעת שישראל זכאים יבטל את המערכה והיה משפיל את נבוכדנצר וממילא גם האומות היו נצלים, אבל ע"י שלא שמעו, תתקיים הוראת המערכת על כל הגוים, ולכן אמרו שיעבדו שבעים שנה כמ"ש הרי"א שיש לכל אחד מז' הכוכבים מנין מיוחד מהשנים להשפעותיהם וסכום כולם

שבעים שנה, ובזה הראה שכל ז' הכוכבים היו מורים על ממשלת נבוכדנצר, עד עבור סבוב כל השבעה ואז תבוטל מלכותו:

פסוק י

והאבדתי מהם קול ששון שזה יהיה בשעת הטוב וההצלחה וגם **קול חתן וכלה** שזה יהיה גם שלא בשעת הצלחה כל שיש ישוב בארץ יתהוו זווגים, וגם **קול רחים ואור נר**, שזה יהיה גם בשהארץ חרבה ואנשים מעט בתוכה לכורמים וליוגבים יצטרכו רחים לתיקון המזון ונר לתיקון המעון, כי תהיה הארץ שממה לגמרי:

פסוק יא

והיתה כל הארץ הזאת לחרבה, חוץ ממה שתהיה חרבה עם כל העמים תהיה היא חרבה ושממה ביחוד כי היא תמרוד בנבוכדנצר ויותר העמים לא ימרודו, כי **הגוים יעבדו את בבל שבעים שנה**:

פסוק יב

והיה במלאות וכו' **אפקד על מלך בבל ועל הגוי ההוא** גוי בבל עיר המלוכה, **את עונם**, מה שהחריבו ארצות, **ועל ארץ כשדים** בכללה:

פסוק יג

והבאתי על הארץ ההיא את כל דברי אשר דברתי עליה, היא הנבואה שנבא ירמיה על בבל ביחוד בסוף הספר, **את כל הכתוב בספר על כל הגוים** שגם הנבואות שנבא ירמיה מן סימן מ"ו ואילך שמתחיל אשר היה דבר ה' אל ירמיה על כל הגוים יביא ג"כ על בבל, ר"ל שחוץ מן הפורענות שנבא על בבל ביחוד יביא עליה גם פורעניות שנבא על יתר הגוים:

פסוק יד

כי עבדו בם גם המה גוים רבים, שכל הגוים שעד עתה הרעה בבל להם יעבדו בבבל וישיבו להם כל הרעות שעשו להם, ובזה **ושלמתי להם כפעלם**, שיקבלו בחזרה את הרע עצמו שפעלו לאחרים:

פסוק טו

קח כוס היין החמה, היא מליצה על שיתהוה ביניהם מרדים ומהומות רבות, ועי"כ **ושתו והתגעשו**, כי תהיה חרב גוי בגוי ואיש ברעהו:

פסוק יח

(יח-כ) **את ירושלים**, ירושלים נחרבה תחלה ואח"כ מצרים, **את כל הערב** תערובות אומות ולא היה להם מלך לכן לא אמר מלכי הערב, ואשקלון ועזה ועקרון היו לפלשתים

והיו לכ"א מלך מיוחד, ואשדוד כבר נכבשה מפרעה (לקמן מ"ח) אמר את שארית אשדוד:

פסוק כג

את דדן ואת תימא, מבני ישמעאל ובני קטורה, **ואת כל קצוצי**, יתר בני ישמעאל ובני קטורה שקצצו ערלת בשרם (כנ"ל ט' כ"ה):

פסוק כז

שתו ושכרו וקיו יש שותה ולא משתכר אמר **ושכרו**, ויש בלתי מקיא מחוזק האצטומכא אמר **וקיו**, ויש שבכ"ז יקום על רגליו אמר **ונפלו**, והמליצה כמו שהשכור עת יקיא ייעף ויפול כן עת ירצו לפרוק עול בבל ולהקיאו יחריבם לגמרי, וזה יהיה מפני שישלח בם חרב עם בעם, שעי"כ יפלו כולם תחת רגליו:

פסוק כח

והיה כי ימאנו, הנמשל שמי שירצה להלחם נגד נבוכדנצר בכ"ז ישתה כי ה' יסבב הדבר:

פסוק כט

כי הנה בעיר וכו' **אנכי מחל להרע**, כי ישראל הם תחת השגחת ה' לז"א **אשר נקרא שמי עליה**, ובכ"ז מזלו של נבוכדנצר ישלוט עליהם, וכ"ש אתם שאתם תחת המערכה, ואמר אשר אנכי מחל להרע, כי לפעמים הכרית ה' גוים כדי שישראל יקחו מוסר, כמ"ש הכרתי גוים נשמו פנותם אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר, ואז יתחיל להרע אל הגוים בתחלה ויש תקוה שאם ישובו ישראל בתשובה תבוטל הגזרה, לא כן עתה שתחלה ההרעה היה בישראל וא"כ לא בא ע"ד זה שתבוטל הגזרה ואיך תנקו אתם:

פסוק ל

ה' ממרום ישאג, השאגה גדולה מנתינת קול, ומרום מציין הנהגת המערכת שהוא בשמים, **ומעון קדשו** מציין הנהגה ההשגחיית שהוא למעלה מן המערכת, במרום נותן קול תמיד כי יתמיד להנהיג הנהגה המערכיית ועתה ישאג בקול עוז ותעצומות, וזה ע"י שיתן קולו ממעון קדשו בהנהגה ההשגחיית שקולה לא נשמע תמיד, כי הנהגה זו נסתרת ועתה תתעורר הנהגה זו ותתן קולה קול עז, ומשם תצא קול שאגתו על נוהו שהוא הבהמ"ק להחריבו **הידד כדורכים יענה**, כמו שלקול הראשון של הדורך עונים כולם הידד, כן יענו כל טורפי טרף לעומת קול הארי השואג:

פסוק לא
בא שאון והמיית קול שאגת ה' בא עד קצה הארץ, **כי ריב לה' בגוים**, ה' י"ל ריב עם כל הגוים בכלל, **ומשפט** החלטי **לכל בשר** שחטאו נגדו, שע"י הריב יהיו כולם בסכנה וע"י המשפט יבוררו **הרשעים** החייבים מיתה ע"פ המשפט, **ונתנם לחרב**:

פסוק לב
הנה רעה תחלה תצא הרעה **מגוי אל גוי** שילחמו גוי בגוי, ואח"כ **יעור סער גדול מירכתי ארץ** יתעורר נבוכדנצר לבא עליהם להחריבם:

פסוק לד
הילילו הרועים הם המלכים, **והתפלשו אדירי הצאן** השרים, **כי מלאו ימיכם** שבא הזמן **לטבוח**, (**ומלאו ימי**) **תפוצותיכם** שתפוצו לגולה, **ונפלתם ככלי חמדה** כלי זכוכית יקרה שבעודה שלמה היא חמודה ובעת שתשבר אין השברים ראוים לכלום, כן אחר שתשברו ותפוצו לחתיכות דקות בגולה לא תחשבו למאומה:

פסוק לה
ואבד מנוס בעת הטביחה לא ימצאו מקום לנוס:

פסוק לו
קול, והרועים והשרים ישאגו בקול שה' שודד את מרעיתם שיכירו כולם שהוא עונש השגחיי מה':

פסוק לז
ונדמו נאות השלום מקום שרעו הצאן שהיה שם שלום נכרתו **מפני חרון אף ה'**:

פסוק לח
עזב ככפיר סוכו, מוסב על חרון אף ה' שחרון אפו נדמה לכפיר טורף טרף, ועד עתה ישב החרון בסוכו עתה עזב האף את סוכו, ר"ל שאף ה' יצא ממקומו להעניש, ומפרש כי היתה ארצם לשמה **מפני חרון היונה** שהוא נ"נ שהיה דגלו צורת יונה (שזה היה דגל מלכות אשור ובבל על שם מלכה קדומה שנקראת כן), **ומפני חרון אף ה'** שנבוכדנצר היה שבט אפו:

פרק כו

פסוק ג
אולי ישובו ונחמתי אל הרעה אחר שמה **שאנכי חושב לעשות להם הרעה** הוא **מפני רוע מעלליהם**, וממילא כשישובו ממעשיהם הרעים אנחם על הרעה:

פסוק ד
(ד-ה) **ללכת בתורתי** התנה שישמעו לדברי התורה ושישמעו לדברי הנביאים ואם לאו יחרב הבית:

פסוק ח
השאלות: תחלה אמרו כל העם מות תמות ויקהלו עליו, ואח"ז אמרו כל העם אין משפט מות לאיש הזה?, תחלה תפשוהו העם להמיתו ובבוא השרים נעשו כשופטים עם השרים, כמ"ש ויאמרו הכהנים והנביאים אל השרים ואל כל העם? אחר שהחליטו השרים והעם שאין לו משפט מות מה רצו האנשים מזקני העם בספור של מיכה המורשתי שהיה למותר אחרי שיצא זכאי בדינו? ואיך אמר תכף ספור הסותר לזה מאוריה שנהרג?, ואיך סיים שאך יד אחיקם בן שפן וכו' לבלתי תת אותו ביד העם להמיתו, שמשמע שהעם רצו להמיתו, וזה סותר להנאמר למעלה שהעם המליצו בעדו?: **ויתפשו אותו הכהנים והנביאים וכל העם**, תחלה השתתפו גם העם עם הכהנים להמיתו, ולא בעבור שחשבו שהוא נביא שקר ושבדה הנבואה מלבו, כי באמת האמינו שה' שלחו וא"כ אין לו משפט מות כפי הדין, רק שרצו להמיתו שלא ע"פ הדין כדי שלא ימצא מוכיח להוכיחם ולהודיעם דברי ה', שאחר שלא רצו לשמוע לדברי ה' רצו שלא ימצא נביא שלוח אליהם ומתרה בם, וז"ש **מות תמות**:

פסוק ט
מדוע נבאת בשם ה', שהגם שהנבואה אמת לא היה לך לנבאות נגד רצוננו, כי אין אנו רוצים בנבואה כזאת הגם שהיא מאת ה':

פסוק י
וישמעו שרי יהודה, אמנם השרים באו לבחון הדבר אם הוא חייב מיתה ע"פ הדין, כי להשרים לא יאות להמית נקי חנם, ואז נסתלקו העם, כי העם האמינו שהוא שליח מאת ה', וא"א להמיתו ע"פ המשפט והדין:

פסוק יא
ויאמרו הכהנים והנביאים אל השרים ואל כל העם, אמנם הכהנים והנביאים לא האמינו בנבואתו ורצו להרגו מצד שמנבא שקר בשם ה' (כי נביאי השקר היו מכחישים נבואתו והיו מנבאים בהפך), וע"כ טענו הם אל השרים ואל העם ואמרו **משפט מות לאיש הזה** היינו שיש להמיתו ע"פ המשפט והדין, **כי נבא על העיר הזאת כאשר שמעתם באזניכם** והיא נבואת שקר כי לא שלחו ה', ובפרט זה לא הסכימו העם לפ"ז הנביאים רצו להרגו כפי המשפט מצד שהוא נביא שקר, ורצו שהשרים ידונו אותו בדין, והעם לא הסכימו

על פרט זה ובכל זה רצו להרגו אף שהוא נביא אמת כדי לסלק הנזק שיש להם מנבואתו שמנבא פורעניות:

פסוק יב

ויאמר ירמיהו אל כל השרים ואל כל העם, ירמיה השיב לשני הצדדים, בין להשרים שרוצים לדונו משפט מות ע"פ הדין, בין להעם שרוצים להמיתו לסלק הנזק שמגיע להם מנבואתו, על הצד שרצו להרגו במשפט מצד שהוא נביא שקר, השיב **ה' שלחני להנבא על הבית הזה** והוא נבואת אמת, ועל הצד שהעם רוצים להרגו לסלק הנזק, אמר, **ועתה היטיבו דרכיכם ומעלליכם**, אדרבה בזה ששלחני ה' להודיעכם זאת הוא סימן שרוצה שתיטיבו דרכיכם **ושאז ינחם אל הרעה אשר דבר עליכם**, וא"כ לא יגיע לכם נזק מנבואתי:

פסוק יד

ואני הנני בידכם אם תרצו להמית אותי, **עשו לי כטוב וכישר בעיניכם**, ר"ל בין על הצד שתחשבו שמגיע לי משפט מות ע"פ הדין והוא דבר טוב בעיניכם, ובין על הצד שאתם רוצים להמית אותי שלא ע"פ דין רק לסלק נזק שזה אינו דבר טוב רק שכן ישר בעיניכם, בכל אופן הנני בידכם:

פסוק טו

אך ידוע תדעו שבזה לא תסלקו היזק מעליכם, **כי דם נקי אתם נותנים עליכם ועל העיר הזאת** ותוסיפו חרון אף ה' עליכם, וכן אינו דבר טוב ע"פ הדין **כי באמת שלחני ה' עליכם לדבר באזניכם** וכו':

פסוק טז

ויאמרו השרים וכל העם אל הכהנים, אז הסכימו השרים עם העם נגד טענת הכהנים והנביאים, ויאמרו **אין משפט מות לאיש הזה** ר"ל שא"א להמיתו במשפט ובדין, **כי בשם ה' אלהינו דבר** ונבואתו אמת אולם בכל זה עדיין היה דעת העם להמית אותו שלא במשפט כדי לסלק ההיזק שמגיע להם לפי דעתם מנבואתו:

פסוק יז

ויקמו, אז **קמו אנשים מזקני העם** להשתיק את העם ולברר שאין להרגו בשביל יראת נזק שיגיע מנבואותיו, כי הלא (יח-יט) **מיכה המורשתי היה נבא בימי חזקיהו** ג"כ כדברים האלה **ההמת המיתוהו**, הלא לא המיתוהו, כי ע"י שחלו את פני ה' נחם ה' על הרעה ונתבטלה הגזירה ע"י תשובה ותפלה ולא הגיעו נזק מנבואתו, ובהפך **אנחנו עושים רעה גדולה על נפשותינו**, ובזה לא נסלק הנזק כי תגדל הרעה ע"י חטא הריגתו:

פסוק כ
(כ-כא) **וגם**, עתה מודיע כותב הספר שטענת זקני העם לא היתה מועילה להציל את ירמיה ממות, כי בזמן ההוא בעצמו התנבא אוריה ג"כ כדברי ירמיה, וגם הוא נבא בשם ה', ובכ"ז נהרג ע"י המלך, ולא תאמר שהיה הדבר פתאום בלא ישוב הדעת כי הלא ברח למצרים:

פסוק כב
(כב-כג) **וישלח המלך ויבאהו ממצרים**, והלא היה לו עת לחשוב על הדבר, ולא תאמר שנהרג ע"פ ב"ד כי החזיקוהו לנביא שקר, כי הלא **הכהו בחרב** ומיתת נביא שקר הוא בחנק, והלא **השליך את נבלתו אל קברי בני העם** והנהרג בדין נקבר בבית הקברות המיוחד לחייבי מיתה, וכן היה עולה לירמיהו:

פסוק כד
אך יד אחיקם בן שפן הוא לבדו הצילו מיד העם וההמון, שלולא שעמד למגן בעדו היו העם ממיתים אותו בחמתם:

פרק כז

פסוק ג
ביד מלאכים הבאים אל צדקיהו, מהכרח הכתוב לפי פשוטו מבואר, שאחרי מלך נבוכדנצר בשנת ד' ליהויקים המליך גם את צדקיהו להיות שני למלך יהויקים ובזה יצוייר שאז באו מלאכי גוי אל צדקיהו, שעסק ג"כ בעניני המלוכה וקראו לו מלך יהודה, והם רצו להתחבר עמו למרוד במלכות בבל וזה היה ביאת המלאכים, וצוה לירמיה שיזהירם בל ימרדו:

פסוק ה
אנכי עשיתי את הארץ ויש לי קנין בין בגוף הארץ בין באדם ובבהמה אשר עליה, **בכחי הגדול ובזרועי הנטויה**, הבריאה היתה בכחי, וקיום הבריאה שגם היא כבריאה תמידית היא ע"י זרועי הנטויה תמיד לפעול ולעשות, **ונתתיה לאשר ישר בעיני**, שמניתי מלכים המתנשאים לכל לראש והם אדוני הארץ:

פסוק ו
ועתה אנכי נתתי מניתי מלך אחד על כל הארצות, **וגם את חית** שהיה משתמש בחיות רעות במלחמה כפילים ואריות שהיו משתמשים בהם במלחמות בימי קדם:

פסוק ח
אשר לא יעבדו אותו וכו' **ואת אשר לא יתן**, באמת נמצאו בעת ההיא ממלכות גדולות שלא היו תחת יד נבוכדנצר כנודע בקורות ימי קדם, רק שהממלכות הקטנות היו מוכרחות אז להחסות תחת צל ממלכה גדולה, והגוי אשר לא עבדו את נבוכדנצר היו מוכרחים לעבוד מלכות אחרת גדולה שהוא יגן עליה מחמת נבוכדנצר באופן שהיו מוכרחים לעבוד או את מלך בבל או לעבוד את (המלך) אשר לא יתן צוארו בעול מלך בבל והוא הגין עליה **אבל הגוי והממלכה שלא יעבדו לא אותו** שהוא **את מלך בבל** בעצמו **ולא את** (המלך) **אשר לא יתן את צוארו בעול של מלך בבל**, **בחרב וברעב ובדבר אפקד על הגוי ההוא**:

פסוק יב
השאלות: למה יספר להמלאכים מה שדבר אל צדקיה?:
ואל צדקיהו, ר"ל וא"כ מה יועיל לכם מה שתתקשרו עם צדקיהו כי הוא לא יוכל להגן עליכם, באשר גם הוא מחויב להביא צוארו בעול מלך בבל:

פסוק יד
ואל תשמעו, זה אזהרה לצדקיהו ושריו:

פסוק טז
ואל הכהנים, הוא אזהרה אל הכהנים והעם, שע"י שנבאו להם נביאי השקר שיושבו הכלים החליטו שיצא חפשי מעול מלך בבל:

פסוק יח
ואם נביאים הם, ר"ל אחר שלירמיה נאמר בנבואה שגם הכלים הנותרים יובאו לבבל א"כ א"א שיושבו הראשונים, **ואם יש דבר ה' אתם** בודאי נאמר להם בהפך שכלים הנותרים יובאו לבבל, וא"כ **יפגעו נא בה' לבלתי בוא הכלים הנותרים**, ר"ל כי נבואה שנאמר לנביא שלא בדרך שליחות רק בדרך הודעה לו לבדו בודאי הודיעו לו זה כדי שיתפלל ויבטל הגזרה (כי מה שנאמר לו בתורת שליחות אל העם הוא כדי שישובו בתשובה ואין תפלתו מועלת), וז"ש אם יש דבר ה' אתם דרך גילוי דעת א"כ יפגעו בה' כי בזה מועיל תפלה:

פסוק יט
(יט-כב) **כי כה אמר ה'**, **אל העומדים** וכו' **כי כה אמר ה' על הכלים** וכו', מפני שהיו שתי אמירות, א. שיתר הכלים יובאו בבלה, ב. שביום הפקודה יושבו מבבל לא"י, והאמירה הראשונה נתקיימה בכל הכלים שכולם לוקחו לבבל כמ"ש בסוף הספר, אבל

האמירה השניה שאח"ז יושבו לא"י, לא נתקיימה רק בכלי שרת של זהב וכסף שלקחו לשם, שהם הושבו בימי כורש הראשון ונתנו חמשת אלפים וד' מאות כלים ביד ששבצר הנשיא, ככתוב בעזרא א', אבל העמודים והים והמכונות לא הושבו, וכן כלי נחושת שלקח משם, וע"כ כפל דבריו **כי כה אמר ה'** (דבור א') **אל העמודים ועל הים** וכו' שעליהם אמר **בבלה יובאו**, ועוד **כה אמר ה' על הכלים הנותרים** שהם כלי זהב וכסף, עליהם אמר **בבלה יובאו והעליתים והשיבותים אל המקום הזה**, ולכן בדבור הראשון אמר כה אמר ה' צבאות, ובשני אמר ה' צבאות אלהי ישראל, כי שיוקחו בבלה אמר מצד שהוא אלהי צבאות ומושל כחפצו, ושיושבו אח"ז אמר מצד שהוא אלהי ישראל ומשגיח עליהם באהבתו:

פרק כח

פסוק א

השאלות: איך אמר ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיה והלא למעלה אמר שאז היה ראשית ממלכת יהויקים?:

ויהי בשנה ההיא, כבר כתבתי בראש סימן הקודם, כי מהכרח הכתובים נראה שבשנת ד' ליהויקים שמלך נבוכדנצר, המליך גם את צדקיהו שיהיה שני ליהויקים ושהוא ימלוך אחריו אחר מותו, ואז באו המלאכים אל צדקיהו שהיה ג"כ עוסק במלוכה, וגם נראה שהפקיד אז את מלכי גוים האלה אדום מואב בני עמון צור צדון תחת משמעת צדקיהו, ולכן שלחו המלאכים אליו, והגם שממלכת צדקיהו לא נחשבה רק מעת שמת יהויקים, שמאז מלך לבדו, בכ"ז נקרא מלך מעת ההיא (ובזה נדע מדוע יצא הקצף על יכניה להגלותו, כי נ"נ כבר יעד את צדקיהו להיות יורש עצר והיה זה מרידה נגדו), ועז"א (לקמן ל"ז) וימלך מלך צדקיהו, שכבר היה מלך קודם שמלך מלכות לבדו, ומ"ש פה בשנה הרביעית, היינו למלכות יהויקים, ובשנה ההיא נבא נבואה שבסי' הקודם שלא ישובו הכלים, וז"ש **ויהי בשנה ההיא** ואז אמר אליו חנניה בן עזור:

פסוק ב

(ב-ד) **כה אמר ה' שברתי את עול מלך בבל**, הפך מירמיהו שעשה אז מוסרות ומוטות, אמר הוא בשם ה' שכבר שבר עתה עול בבל מארץ יהודה, **ובעוד שנתים אני משיב** וכו' **כי אשבור את עול מלך בבל** גם מבני הגולה אשר בבבל:

פסוק ה

(ה-ו) **השאלות**: למה אמר ב"פ ויאמר ירמיה הנביא, ואיך אמר אמן על נבואת נביא שקר?: (ה-ו) **ויאמר ירמיהו הנביא לעיני הכהנים** וכו', **ויאמר ירמיהו הנביא** כי מה שאמר יושבו הכלים אל המקום הזה זה היה אמת, כי גם ירמיה נבא שבעוד שבעים שנה יושבו הכלים רק מה שאמר שבעוד שנתים יושבו, זה היה שקר, כי הזמן היה לסוף ע' שנה, וע"כ השיב אליו ירמיה **אמן כן יעשה ה' יקם ה' את דבריך** שהוא מלתא דמשתמע לתרי אפי, בצד א' משמע שעונה אמן על דבריו ורוצה בקיומם, ובצד אחר היה כונתו לאמר אמת הדבר וה' יקם את דברך להשיב כלי בית ה' וכל הגולה כי כן יהיה באמת שיושבו, רק לא כמו שאמרת שיהיה בעוד שנתים כי זה יהיה אחר שבעים שנה, ומפני שהכהנים והעם הבינו בדבריו הפי' הראשון, שעונה אמן על דבריו, וירמיה בפ"ע כיון ללעוג עליו, לאמר שכדבריו יקם ה' רק לא עתה בזמן שגבל הוא, לכן אמר **ויאמר ויאמר**, אמירה אחת היה לעיני הכהנים שהם הבינו כפשוטו שמסכים עמו, אבל **ויאמר ירמיה הנביא** הוא בפ"ע אמר אמירה אחרת לסתור דבריו:

פסוק ז

(ז-ח) **אך שמע נא** וכו' **הנביאים** וכו' הנה רוב הנביאים נבאו נבואת פורעניות, כי תכלית שליחת הנביא הוא להודיע את העם הרעה שעתידה לבא עליהם כדי שישובו בתשובה, ולבעבור זה היה ה' שולח נביא, אבל לא לבשר טובות העתידות לבא בזמן קרוב, שלמה יודיעם זאת ע"י נביא, ולא יצוייר שישלח את הנביא להודיע יעוד של טובה רק אם נצרך לזה כדי להחזיק את הנביא, שהנביא יוחזק לנביא אמת אם יתקיימו יעודיו אשר יעד, כמ"ש וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ה', הדבר אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדבר וכו' הוא הדבר אשר לא דברו ה', וזה דוקא אם נבא יעוד טוב, משא"כ ביעודים הרעים כשלא יבואו לא יכזב הנביא, כי יוכל להיות שתשתנה הגזרה אם ישובו בתשובה, כמ"ש בירושלמי פ' הנחנקין, ורמב"ם ה' דעות, וא"כ צריך שיודיע את הנביא יעודים טובים כדי שבם יבחן הנביא ויוחזק, וז"ש **הנביאים אשר היו לפני ולפניך וינבאו על ארצות רבות** וכו' היה כל נבואתם תמיד **למלחמה ולרעה ולדבר**, ר"ל לא נבאו טובות ונחמות רק פורעניות, כי על יעודים טובים לא ישלח ה' נביא להודיעם:

פסוק ט

השאלות: יפלא למה הכה השמונים איש שהלכו לדרכם ומה חטאו, ולמה עשה עצמו כבוכה, ולמה החיה האנשים שאמרו שי"ל מטמונים, והלא הוא היה דעתו לצאת מן

הארץ, ומה ז"ש אשר הכה ישמעאל ביד גדליה וכי גדליה הרגם הלא ישמעאל הרגם כמו שהתפלאו חז"ל ע"ז:

הנביא אשר ינבא לשלום, ר"ל אם תראה שנביא ינבא לפעמים נבואה טובה, זה הוא רק על התכלית כדי **שבבא דבר הנביא יודע הנביא**, הוא לצורך הנביא עצמו להחזיק אותו לנביא אמת שיודע **כי שלחו ה' באמת**, ר"ל וא"כ אתה שבאת לבשר בשורה טובה, אם שלחך ה' לזאת ע"כ הוא כדי שבבוא הבשורה תודע לנביא אמת וא"כ צריך אתה להמתין עד שיהיה כדבריך כי אז יודע שאתה נביא, ועתה עדיין אין נבואתך מוחזקת:

פסוק י

ויקח חנניה, מבואר אצלנו כ"פ שאם יעשה הנביא איזה פעולה עם נבואתו, גם נבואה לרע היתה מתקיימת בכל אופן, ויען שירמיהו עשה פעולה מוסרות ומוטות שא"א שלא תתקיים נבואה זאת שהיה בה מעשה, לקח חנניה המוט וישברהו לבטל המעשה ע"י מעשה אחרת:

פסוק יג

מוטות עץ שברת ר"ל שע"י שירצו לשבור המוט ולמרוד ישים עול ברזל תחתיו וישעבדם עוד יותר:

פרק כט

פסוק ה

ונטעו גנות, אע"ג שנטיעת גנות מורה יותר על העכבה במקום מבנין בית, כמ"ש לא יבנו ואחר ישב (ומוסיף שאף) לא יטעו ואחר יאכל (ישעיה ס"ה כ"ב):

פסוק ו

קחו נשים ואל יחדלו מלפרות ולרבות שם, **וקחו לבניכם נשים** לבל תחשבו כי בניכם ישובו וישאו נשים בא"י, **ואת בנותיכם תנו לאנשים** לבל ישלחו אותם לא"י להנשא שם כי בני א"י יהרגו:

פסוק ז

ודרשו את שלום העיר כי תקבלו השפע ע"י בבל והם יקבלו ראשונה, וז"ש **כי בשלומה יהיה לכם שלום**:

פסוק ח

אשר אתם מחלמים, ר"ל אתם מסבבים החלומות ע"י רעיונות היום כמעשה דקיסר וריב"ח (בפרק הרואה) הרהר ביה כולא יומא ולאורתא חזא:

פסוק י
כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה, זה נחשב מיום שמלך נבוכדנצר עד כורש שאז בטלה מלכות בבל והיה פקודה, וז"ש **אפקד אתכם**, אבל בנין הבית לא היה עד שבעים מהחורבן שהוא י"ט שנה אח"ז **והקימותי עליכם את דברי הטוב** ר"ל כי ה' גבל הגאולה וקצב הזמן (לא כמו בגלות אדום שלא נתגלה קצם וזכו אחישנה) וע"כ שראה בחכמתו שצריכים להיות זמן הזה בגלות לטובתם:

פסוק יא
כי אנכי ידעתי מחשבות שלום ולא לרעה, כי לפעמים יחשב מחשבות שלום לרעה, כמו שגלות צדקיהו נתאחרה והיה לרעה, כמ"ש במשל השני דודאי תאנים (למעלה כ"ד), אבל עליכם אני חושב מחשבות שלום שאינם לרעה ולזה יאריך שבעים שנה כדי **לתת לכם אחרית** שתתקיימו בארץ, ועד הזמן הזה יהיה לכם **תקוה**:

פסוק יב
וקראתם אותי, והגם שלא תהיו בירושלים להקריב קרבנות תקראו אותי לבא אליכם ע"י **שתלכו ותתפללו אלי** ותפלה תעמוד במקום קרבן:

פסוק יג
ובקשתם כמבקש את הנאבד, **ומצאתם** שתשוב השגחתי עליכם:

פסוק יד
ונמצאתי ואח"כ אמצא לכם בעצמי בבוא הזמן המיועד, **ושבתי** הוא השבת המדרגה שתשובו למעלתכם, **וקבצתי** קיבוץ גליות, **והשבותי אתכם** הוא השבת הגליות למקומם:

פסוק טו
(**כי אמרתם הקים לנו ה' נביאים** הוא מאמר מוסגר) ומלת **בבלה** שב למעלה, ושעורו **והשבותי אתכם אל המקום אשר הגליתי אתכם משם בבלה**, (**כי אמרתם הקים לנו ה' נביאים**) שבעבור זה הגליתי אתכם, יען שאמרתם שה' הקים לכם נביאים, היינו יען שהאמנתם לנביאי השקר, וסדר הכתובים, **אל ישיאו לכם נביאיכם כי** הגאולה תלויה רק בזמן בתפלה, שאז תהיה גאולה שלימה מן הגלות שהגלה אתכם בסבת שהאמנתם לנביאי השקר שהתעו אתכם מני דרך:

פסוק טז
(טז-יז) **כי כה אמר ה'** שלא לבד שלא ישובו בני הגולה כי גם אלה שלא הגלו עדיין יגלו וילקטו **כתאנים השוערים** כמשל הנ"ל סי' כ"ד:

פסוק יח
ורדפתי אחריהם אח"כ בצאתם למצרים, **ונתתים לזעוה** כנ"ל כ"ד ט':

פסוק יט
אשר לא שמעו וכו' **ולא שמעתם**, ר"ל לא הם ולא אתם גולי בבל, ולכן **ואתם שמעו** מכאן ולהבא, אחר שכבר קבלתם ענשכם:

פסוק כג
ואנכי היודע ועד היודע שהם נביאי שקר, **ועד** על הניאוף:

פסוק כט
ויקרא צפניה הוא כמאמר מוסגר שבעת קרא צפניה את האגרת באזני ירמיה אז נאמרה לו נבואה זו מן פסוק כ"ה יען אשר אתה שלחת בשמך ספרים ואמר לו ה' יען ששלח ספרים והם עשו פרי עזות עד שקרא את הספרים באזני ירמיה לכן כה אמר ה' אל שמעיה, **יען אשר נבא לכם שמעיה**, כי ממה שנקראו הספרים בפרהסיא נראה שהיו מחזיקים דבריו בנבואה בשם ה' ולכן יקבל ענשו, אם על העזות נגד ירמיה, אם על נבואת שקר:

פרק ל

פסוק ב
כתב לך ר"ל כי נבואות האלה לא שלחו בשליחות פרטית לנבא אותם אל העם, רק הודיעם לירמיה בדרך הודעה, וצוהו שיכתוב אותם על ספר למזכרת לדור אחרון, כי הם דברי תנחומים, וכמו שיתקיימו היעודים הרעים כן יתקיימו הטובים:

פסוק ג
כי הנה ימים באים, ולכן יכתוב אותם שידעו דור אחרון הבא, **ושבתי** למעלתם, **והשיבותים** לארצם:

פסוק ה
קול חרדה שמענו, בעת מפלת בבל חרדו ישראל מאד, וגם אח"כ **פחדו פחד** מחרב אויב, **כי לא היה שלום** בארץ אז:

פסוק ו
שאלו נא וראו אם יולד זכר, יאמר להם למה תפחדו אתם, והמליצה תמליץ מדינה הנכבשת מני צר כאשה הרה שבאו לה חבלי יולדה, כי כן תפלט האם, שהיא העיר, את בניה מבטנה, ותפתח את מקור דמיה, אולם הזכר שהוא גרם ההריון שע"י באו לה

חבלי יולדה הוא לא יחיל ויכאב בעת הולדת, וכן ימשיל שישראל הם גרמו החבלים לבבל והם כדוגמת הזכר שהוא גורם החבלים ואין להם לחיל ולזעוק בחבליהם ועז"א וכי הזכר יוליד ויבא עד משבר בחבלי יולדה, וא"כ **מדוע ראיתי כל גבר** מישראל **ידיו על חלציו כיולדה**, ולמה יחרדו מן החבלים שבאו על בבל:

פסוק ז

הוי, ר"ל כי גבר ידיו על חלציו צועק **הוי כי גדול היום ההוא** וגם הזמן שאחריו **עת צרה היא ליעקב**, משיב להם הנביא הלא **ממנה יושע**, כי **והיה ביום ההוא אשבור עלו מעל צוארך**, שמאז נשבר עול גלות בבל, והעול הוא כובד המס והעבודה, ולפעמים ישבר העול ועדיין אסורים במוסרות השיעבוד, שהם תחת ממשלתו, כמו שהיו תחת מוסרות כורש בלא עול כבד, אומר שאח"כ גם **מוסרותיך אנתק כי לא יעבדו בו עוד זרים**:

פסוק ט

ועבדו, **ואם יעבדו את ה' אלהיהם** אז יעבדו **את דוד מלכם** ויהיה להם מלך מבית דוד, כי כבר בארתי בכ"מ שאם היו ישראל עובדים את ה' בבית שני, היתה אז הגאולה העתידה, וע"י העונות נתעכב הדבר עד עת קץ:

פסוק י

ואתה מסיים דבריו שאמר קול חרדה שמענו, והלא ממנה יושע, ולכן **אתה עבדי יעקב אל תירא** בעת שיבאו מהומות בבל, **ואל תחת ישראל**, היראה הוא ענין גופני ומיוחס ליעקב שהם ההמון, והחתת הוא ענין נפשי ומיוחס לישראל שהם הגדולים שבאומה, לכן אמר אל תחת השפלה נפשיית, **כי הנני מושיעך מרחוק**, שבשעת חורבן בבל היה פקידה ע"י כורש, ואח"כ אושיע **את זרעך מארץ שבים**, שהוא הדור שאחריו בימי דריוש ואחריו ששבו מן הגולה שהם זרע הדור הקודם, **ושב יעקב** לארצו, **ושקט** מרגש פנימי, **ושאנן** ממחריד מבחוץ, כי **אין מחריד** שלא יהיה מחריד במציאות כלל, ומפרש **כי אעשה כלה בכל הגוים** בכשדים ואשור **שהיית מודח שם** בגולה, ולכן אין מחריד במציאות כי יכלו כולם, **ואותך לא אעשה כלה**, כי הגם **שאיסר אותך** ביסורים, זה יהיה רק **למשפט** על עונך כדי **נקה לא אנקך** שע"י היסורים יתכפרו עונך ולא אעשה אותך כלה, כמ"ש רק אתכם ידעתי וכו' ע"כ אפקד עליכם את כל עונתיכם, משא"כ יתר העמים שלא נפרע מהם תיכף נתמלא סאתם ויאבדו:

פסוק יב

אנוש לשברך, השבר החיצוני אנוש ומסוכן מאד, וגם **מכתך** הפנימית **נחלה** מאד, וכשיש שבר ומכה ביחד קשה לרפואתם, והנמשל שאתה חולה חולי הגוף בעניך וחולי

הנפש בעונך, וגם א"א לרפא החולי ע"י רופא, כי **אין דן דינך למזור** בשביל **שרפואת תעלה אין לך** שלא נמצא שיקוי עצמות וכח הטבעי שיסבול הרפואה עד שהטבע יתגבר על החולי, והנמשל א"א שתתרפא ע"י הנביאים והמורים כי לא הקבעו בלבך יסודות האמונה והיראה והמוסר שעל ידם תשמעו לקול מורה:

פסוק יד

כל מאהביך, וגם היית כחולה שהכל מתיאשים ממנו **שכל מאהביך שכחוך**, וגם כשיבואו לראותך, **אותך לא ידרשו**, לשאול אם הוקל החולי, כי נדמית כחולה שאינו מקוה עוד לחיות, כי מה **שהכיתיך מכת אויב היה על רוב עונך**, האויב ממית ואינו מיסר ביסורין, ואם הוא אכזרי מוסיף ליסר את המוכה ביסורים קשים ואני הכיתיך מכת אויב מכת מות, וגם ביסורים גדולים, כי מה שעשיתי אלה לך היה **על רוב עונך** בכמות ועל **שחטאתיך עצמו** באיכות, וא"כ, **מה תזעק על שברך** הלא **על רוב עונך עשיתי אלה לך**, ויש לך לזעוק על עונך שהם גרמו זאת, בשגם שאחר שעשיתי זאת בסבת עונך הלא אם תשוב בתשובה יחדלו המכות והיסורין:

פסוק טז

לכן, שעורו **לכן כל אוכליך יאכלו** וכו' **כי אעלה ארוכה לך**, ר"ל אחר שהמכות היו רק בשביל עונך, לא יתקיימו המכים רק בעוד שלא נתכפרו עונך, אבל בעת שאעלה ארוכה לך, אעניש את המכים אותך כמו שיפרש אח"כ והנה יש מהם שהרעו לישראל בגוף, ויש שהרעו להם בממון, וכל אחד יקבל ענשו מדה כנגד מדה, אלה שהרעו להם בגופם היה או שהמיתו אותם או שלקחו אותם לשבי ועבדות, נגד אלה שהמיתו אותם אומר **כל אוכליך יאכלו** ונגד אלה שהצרו להם בשבי, **כל צריך בשבי ילכו**, ואלה שהרעו להם בממון היו מהם שהשחיתו את ממונם ע"ד להשחית, אומר **והיו שאסיך למשסה** (שהשוסס הוא להשחית), ומהם שבזזו את ממונם להנאתם לא על כוונה להשחית אומר **וכל בזזיך אתן לבז**:

פסוק יז

כי אעלה ארוכה לך שיתרפא השבר שמבחוץ, **וממכותיך** הפנימית **ארפאך**, בענין שיתרפא בין השבר בין המכה, **כי נדחה קראו לך** עתה באר הטעם מדוע יענשו אלה שהרעו לך והלא היו שלוחי ה' להעניש אותך, כי הם **קראו לך** בשם **נדחה ציון היא**, שאמרו שציון היא נדחה, ר"ל שהם לא זכרו שאתה דומה כבן שחטא לאביו ומסרו לאיש ליסר אותו כדי שישוב מדרכו הרעה, שצריך האיש לזהר לבל יאבד אותו לגמרי, רק ייסרהו כפי הצורך להשיבו למוטב ובחמלה רבה, אבל הם אמרו שציון היא נדחה שה'

הדיח אותה מפניו, ולא ישיב אותה עוד, ולכן **דורש אין לה** לריב ריבה ואין מי שיבקש דמה מידיהם, ולכן עשו בם כלה ונחרצה:

פסוק יח

כה אמר ה', אינה נדחה, כי הנני שב שבות אהלי יעקב, ואח"כ ישכנו במשכנות קבועים ומשכנותיו ארחם, ואח"כ ונבנתה עיר על תלה, ר"ל תחלה ישבו שם באהלים, ואח"כ יבנו משכנות, ואח"כ תבנה ציון כמו שהיתה לפנים, ואח"כ יבנה המקדש ובית המלך וארמון על משפטו ישב כפי משפטיו וחקתיו כי בנין המקדש צריך להיות כפי אשר בכתב מיד ה' השכיל. **ויצא מהם תודה** הודאה על הנסים שנעשו להם **וקול משחקים** מרוב טוב, **והרבתים** ברוב עם, **והכבדתים** בכבוד ומשרה:

פסוק כ

והיו בניו כקדם בני אל חי, **ועדתו** הכללית וסנהדריהם **לפני תכון** שאשכון בתוכם, ולא יהיו כמו בתחלה שעזבו אותו ונתנם ביד האומות, כי עתה **ופקדתי על כל לוחציו**:

פסוק כא

והיה אדירו ממנו, האדיר יהיה מקרב העם לא בן נכר, ולא יהיה כמו בבית שני שנבחרו אדיריהם ע"י העמים המושלים עליהם, כי **מושלו מקרבו יצא** מבחירת העם, **והקרבתיו** אני אקרב אותו שיהיה מקרובי ה' העומדים בהיכלו, כמ"ש אשרי תבחר ותקרב, כי הבדיל ה' אתכם מעדת ישראל להקריב אתכם אליו, שזה יהיה ע"י רצון ה' שבוחר באיש אחד להיות לו סגולה כמו שבט לוי וזרע אהרן ודוד, וע"י שאקרב אותו **יגש אלי**, **כי מי זה ערב לבו לגשת אלי** מעצמו, שזה לא יהיה רק ברצון ה':

פסוק כב

והייתם, אולם כלל האומה **יהיו לי לעם** תחלה ע"י צדקתם ומעשיהם, ועי"כ **אנכי אהיה לכם לאלהים**, שעל ידי אתערותא דלתתא יתער אתערותא דלעילא לפי מעשיהם:

פסוק כג

הנה, ר"ל כ"ז יהיה תחלה קודם שיגיע התקון הגמור, אבל עוד יבא יום ה' שהוא יום הדין הגדול, שאז **סערת ה' חמה יצאה** החמה העצורה בלבו על מעשה הרשעים תהיה לסערה והסער הזה **יתגורר ויחול על ראש רשעים** להענישם, ואז **לא ישוב חרון אף ה' עד עשותו מזמות לבו** לעשות משפט ברשעים, כמ"ש הנה היום בא בוער כתנור וכו' ועסותם רשעים וכו' וזה יהיה **באחרית הימים שאז תתבוננו בה**, ותכירו יד ה' ומעשהו, ואז לא יהיה כמו מקודם שהייתם לי לעם תחלה והיה צריך אתערותא דלתתא, כי **בעת ההיא אהיה לאלהים** תחלה ואח"כ **והמה יהיו לי לעם**, כי אז יהיה דבקות אלהים בהם

ע"י החסד הבלתי מביט על הכנת המקבל אם ראוי אליה או לא וחסד זה הוא דבר הקיים לעולם אחר שאינו תלוי במעשה האדם והתערותו, וכמ"ש זה בארך בפי' תהלות סי' פ"ו עיי"ש, ותקדים השראות האלהית תחלה וע"י דבקות ה' בם יהיו לו לעם, וזה לא יובטל בשום פעם:

פרק לא

פסוק ב

כה אמר ה' מצא חן במדבר, עתה יספר איך יהיה החסד הזה שיתעורר אז להקדים אלהותו עליהם מצד החסד מבלי השקף על הכנתם, והדברים מגבילים, נגד מ"ש למעלה (סי' ב') זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולתיך לכתך אחרי במדבר, שישראל הקדימו לה' תחלה חסד במה שהכירו אלהותו בעוד לא קבלו טובה מאתו, ואח"ז אהבת כלולים בעת שנתקשרו עמו בברית כלולות ועשה להם טובות ונפלאות, ואח"ז הלכו אחריו אל המדבר בגודל בטחונם, וה' ישיב להם גמולם ג"כ, אבל בהפך הסדר מלמעלה למטה, תחלה **מצא עם שרידי חרב חן במדבר**, שהנביאים המליצו את הגלות בשם מדבר, כמ"ש והוצאת אותם אל מדבר העמים (יחזקאל סי' כ') והולכתיה המדבר (הושע ב') ושם אחרי שנשארו מהם שרידי חרב, אחרי ההרג והשמדות שיעשו בהם לבסוף ימצא חן במדבר ויוקל הגלות מעליהם, וה' **הלוך להרגיעו**, ילך אליהם אל המדבר להמציא להם מרגוע, וזה נגד מ"ש לכתך אחרי במדבר, וכן ילך ה' אליהם אל המדבר, שהוא הגלות שהוא מדבר העמים:

פסוק ג

מרחוק ה' נראה לי ואז יראה להם מרחוק, שהגם שיעמוד עוד מרחוק וההשגחה תהיה מעוטפת בנסים נסתרים, כבר יראוהו מרחוק ויכירו כי משגיח עליהם, ע"י שיקל מעליהם עול הגלות וימצאו מרגוע, ואז יאמר ה' עליהם **אהבת עולם אהבתיך**, כי תתעורר אהבת כלולות שהיו ביניהם מעולם, וע"י האהבה הזאת **משכתיך** מן הגלות במדת **החסד**, וזה נגד אהבת כלולתיך וחסד נעוריך, שהחסד יבא לבסוף ע"י אהבת עולם, והאהבה תבא ע"י מציאת חן במדבר, שימצאו חן בעיניו ע"י אורך הגלות וע"י מה שסבלו על דבר כבוד שמו, ויגאלם ויהיה להם לאלהים בחסדו:

פסוק ד

עוד אבנך, בנין המלוכה ובנין הבית, **עוד תעדי תופיך** על הנסים שאעשה לך תצאי בתוף ובמחולות כמו שיצאו הנשים אחרי מרים בתופים ובמחולות על נס קריעת ים סוף:

פסוק ה
עוד תטעי כרמים, תחת ששומרון היתה לעי השדה למטעי כרם (מיכה א' ו') שנטעו שם הכותים שהושיב סנחריב, תטעי אתה כרמים במקום אשר **נטעו נוטעים וחללו** שהשמרונים נטעו שם כרמים והוציאום לחולין שלא הוליכו את הפירות לירושלים לאכלם שם:

פסוק ו
כי יש יום, שתחת שתחלה היו מעמידים שומרים בהר אפרים בל יעלו ישראל לירושלים, יבא יום שיעמדו **נוצרים** ושומרים **ויקראו קומו ונעלה ציון**, וישמרו בהפך שכל אחד יעלה פירות נטע רבעי לירושלים לאכלם שם:

פסוק ז
רנו ליעקב שמחה תחלה ירונו על השמחה שיהיה ליעקב, ומה יהיה השמחה **וצהלו בראש הגוים** שבאחרית ימי גלותם יוסר מעליהם השעבוד, ויצהלו כי יהיו בראש הגוים, שהגוים יתנו להם כבוד ויהיו בראשם, תחת שהיו תחלה נבזים ושפלים ביניהם, והנה יעקב הם המון עם והפחותים שבהם, וישראל הם הגדולים, והשמחה הזאת שיצהלו בראש הגוים יהיה רק ליעקב לא לישראל שהם ירצו שישיב שכינתו לציון, אבל אז בעת ההיא **השמיעו** והכריזו בפרסום **והללו** את ה' ע"י מה **שתאמרו הושע ה' את עמך** הצדיקים **את שארית ישראל**, שהם רוצים בתשועה האמתיית מקיבוץ גלויות ושיבתם לציון, וכן יהיה אז כי ה' ישיב להם:

פסוק ח
הנני מביא אותם מארץ צפון, ששם הם ביחד ואין חסרים רק שיביאם למקומם, **וקבצתים מירכתי ארץ** שהם מפוזרים שם בין העמים אקבצם, **בם עור ופסח** ר"ל אף במקומות בירכתי ארץ שלא ימצא בם רק עור א' ופסח א', רק שני אנשים מישראל והם בעלי מום, ר"ל הגם שיהיו מעטים, וחסרי כח, בכ"ז אעשה נס כי **הרה ויולדת יחדו** שהאומה תהר ותיכף תלד **קהל גדול** ר"ל שפתאום יולדו קהל גדול כאילו נולדו ביום אחד עד **שקהל גדול ישובו הנה**, והיא מליצה נפלאה שגם ממקומות שידמה שלא נמצא שם מבני ישראל רק מעטים וגם אלה א"א בדרך הטבע שילכו בדרך כמו עור ופסח, בכ"ז יתרבו פתאום ע"י רבים שילוו עליהם וישובו משם קהל גדול:

פסוק ט
בבכי יבאו, יהיו דומים כבן הבוכה לפני אביו ומתחנן לפניו שיוליך אותו לבית אביו, (אחר שנגרש מביתו על חטאו), ואני אמלא בקשתם כי **אוליכם אל נחלי מים**, כמ"ש

כי מרחמם ינהגם ועל מבועי מים ינהלם, **ובדרך ישר** כמש"ש ושמתי כל הרי לדרך, **כי הייתי לישראל לאב** וארחם עליהם, גם הם יהיו כבן לנהוג בי כיבוד אב, ועז"א **ואפרים בכורי הוא שמעו** וכו' **והגידו**, כי הוא דבר חידוש מאד כי **מזרה ישראל יקבצנו**, ה' בעצמו אשר זרה את ישראל הוא עצמו יקבצנו, וכמו שהזריה היתה חוץ לטבע כן יהיה הקיבוץ ענין נסיי, וגם שהזריה עצמה היתה תכליתה לצורך הקיבוץ, כמ"ש על וזרעתיה לי בארץ, שהזריעה היא לתכלית הקצירה **ושמרו כרועה עדרו** כרועה השומר את העדר שהוא שלו לא עדר של אחרים, שישגיח על כל אחד מן הצאן בל יפקד:

פסוק יא

כי פדה ה' את **יעקב** שיפדנו מצרותיו, **וגאלו** מצד הקורבה שי"ל עמהם, הגם שהאויב אשר יחזיק בם יהיה **חזק מהם**:

פסוק יב

על טוב ה' הרוחני, וגם על הצלחה הגשמיית **על דגן** וכו', ומצד שינהרו על טוב ה' **תהיה נפשם** הרוחניות **כגן רוה** שבעה מטוב ה', ומצד ההצלחה הגשמיית **לא יוסיפו לדאבה עוד** מני עוני ומחסור, כמ"ש עיני דאבה מני עוני:

פסוק יג

אז, **ובחורים וזקנים** ישמחו **יחדו** בשוה לא כמו בבנין בית שני שהזקנים בכו בכי גדול כי נזכרו בכבוד הבית הראשון, **והפכתי אבלם** החיצוני **לששון** שגדר הששון הם הסימנים שנעשו להוראת השמחה כמו לבישת בגדי יו"ט ודומיה וזה הפך האבל החיצוני שילבוש בגדי אבל, וגם **ונחמתים** על הצרות שסבלו בעבר, **ושמחתים** שמחת הלב **מיגונם** שהיה להם בעבר, שכל שיזכרו היגון העבר תגדל השמחה עתה:

פסוק יד

ורויתי נפש הכהנים דשן, שהכהנים העוסקים בעבודה תרוה נפשם הרוחנית מדשן השפעת הקרבנות, ועי"כ **עמי את טובי ישבעו** שיהיה להם כל טוב לשובע:

פסוק טו

קול ברמה נשמע היא עיר בארץ בנימין, **רחל מבכה על בניה**, מצייר כי רחל אם הבנים צועקת בקול על שני בניה שגלו שהם בני יוסף ובני בינימין והנה בני בנימין שגלו עם יהודה לבבל עתידים לחזור בימי כורש, והיא מבכה על בניה שהלכו בגלות עתה אבל בני יוסף שגלו לחלח וחבור, ואין עתידים לחזור, עליהם **מאנה להנחם** שהגם שתקבל תנחומים על בני בנימין בשובם בבית שני, לא תנחם **על בניה אשר איננו** שהוא על בני יוסף:

פסוק טז

כה אמר ה' **מנעי קולך מבכי** על בני בנימין **ועיניך מדמעה** על בני יוסף, ונגד בני בנימין אמר **כי יש שכר לפעולתך** מה שאת מתפללת בעדם יש בזה שכר כי **ישובו מארץ אויב** מגלות בבל ונגד בני יוסף שהם לא ישובו, בכ"ז **יש תקוה לאחריתך** יש תקוה על אחרית הימים בעת קץ שאז **ושבו בנים לגבולם**, ר"ל הגם שהם עצמם לא ישובו, הבנים שלהם שהם הדור האחרון, ישובו לגבולם, (ובזה לא אמר ושבו מארץ אויב כי עשרת השבטים אינם בארץ אויב כי שוכנים לעצמם בארץ רחוקה מגבולם, וישובו באחרית לגבולם):

פסוק יח

שמוע שמעתי אפרים מתנודד, אפרים יתאונן ויתוכח עם ה', **יסרתני** וכו', ר"ל כי יש שני דרכים להשיב את העם בתשובה, א. ע"י יסורים שאז ישובו מיראה, ב. ע"י שיגלה להם אלהותו בנסים ונפלאותיו עד שיכירו השגחתו ועי"ז ישובו אל ה' מאהבה, והנה ה' רצה להשיב את אפרים ע"י יסורים שהביא עליו, והוא מתאונן ע"ז שזה לא הועיל, כי **יסרתני ואוסר** במה שהבאת עלי יסורים לא פעלת מאומה רק ואוסר שנתיסרתי ביסורים אבל לא הועלת שאשוב עי"כ בתשובה, כי אני דומה **כעגל לא לומד**, שהשור המלומד לחרישה כשיטה מן התלם ויכהו ישוב אל תלם המחרישה, אבל העגל שאינו מלומד כשיכהו יעות דרכו עוד יותר, וכן ע"י היסורים סרתי עוד יותר מן הדרך, ולכן אני מבקש **השיבני ואשובה** ע"י מה שתראני **כי אתה ה' אלהי** ע"י שתראה לי השגחתך המיוחדת ואלהותך, עד שאשוב בתשובה מאהבה ומדעת אלהים:

פסוק יט

כי אחרי שובי נחמתי כי עתה שאתה משתדל להשיבני ע"י יסורים גם בעת אשוב לפעמים מתוך היסורים, אתנחם אח"כ על התשובה ואשוב שנית לדרכי הרעה, **ואחרי הודעי**, ואחר שתיסרני שנית, **ספקתי על ירך** ואקונן שנית על עונותי, ובכ"ז **בושתי וגם נכלמתי כי** עדיין **נשאתי חרפת נעורי** שהעבירות שעשיתי בימי נעורי עדיין אני נושא חרפתם, כי לא שבתי עליהם בתשובה שלמה, וא"כ אחר שהיסורים אינם מועילים טוב יותר שתשיבני ע"י שתראני אלהותך כמו שעשית בימי קדם:

פסוק כ

הבן יקיר, משיב להם ה' כי יש הבדל בין דורות ראשונים שהשיבם אליו ע"י שהראם אלהותו ועזוזו ונפלאותיו, ובין עתה, ויש הבדל בין בן יקיר ובין ילד שעשועים, ילד שעשועים הוא הילד הקטן שהגם שיחטא לפני אביו בכ"ז יאהבנו מפני שהוא ילד קטן שהוא משתעשע בו, והבן יקיר הוא הבן הגדול שי"ל מעלות רבות והוא יקר מצד

מעלותיו, והוא אם יחטא בכ"ז יאהבנו כי יזכור מעלותיו ויקרו, והנה במצרים הגם שלא היה לישראל אז שום מעלה ושלמות, היו דומים בעיניו כילד שעשועים, כמ"ש כי נער ישראל ואוהבהו, ובהיותם במדבר ובא"י בימי קדם, היו כבן יקיר, כי היו ביניהם נביאים ושרי קדש וחכמים, ואז אם חטאו זכר את הצדיקים שביניהם, ונשא עונם, אבל עתה **הבן יקיר לי אפרים** הלא אין בו שום יקר וחשיבות, וכן **האם הוא ילד שעשועים**, הלא אינו ילד כי כבר זקן בא בימים, והמאמרים מקבילים **הבן יקיר לי אפרים כי מדי דברי בו זכר אזכרנו עוד**, (כל דבור שאחריו ב', הוא לגנאי) שגם בעת שאדבר בו איזה גנות זכור אזכר עוד מעלותיו מצד שהוא יקר, **אם ילד שעשועים על כן המו מעי לו** שיהמו מעי עליו **ורחם ארחמנו** מצד שהוא ילד קטן שאשתעשע בו, וא"כ איך תבקש שאעשה לך עתה נפלאות ואאהב אותך כמו בימי קדם:

פסוק כא

הציבי לך ציונים כשמתקנים דרך הרבים מציבים ציונים שבכל פרשת דרכים מציבים ציון עליו להיכן הדרך הולך, וכשהדרך מתוקן יותר נוטעים תמרורים שהם עצי תמרים מצידי הדרך מכאן ומכאן שאז יודע כי בין התמרים הוא הדרך, וכשהוא מתוקן עוד יותר סוללים מסלה, מרימים וכובשים את הדרך באבנים שיהיה דרך ישר, ועז"א לבני ישראל שמבקשים הדרך לארץ ישראל, הלא תמצאוהו ע"י הציונים, ויותר מזה ע"י התמרורים, ויותר מזה אם **תשית לבך למסלה** של אבנים שכל אלה נמצאים על **דרך אשר הלכת**, וע"י תדע את הדרך, א"כ **שובי בתולת ישראל**, מן הגולה, ומוסיף **שובי אל עריך אלה** הנה עריך עומדים לפניך למראה עיניך שובי אליהם:

פסוק כב

עד מתי תתחמקין הבת השובבה אומר אל ארץ ישראל עד מתי תסתתר מבני הגולה, **כי ברא ה' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר**, המליצה תצייר את המדינה כנקבה, ואת העם היושב עליה כזכר הבועל אותה, כמ"ש כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך, וכמו שמנהג העולם שהאיש יחזור ויסובב לבקש את האשה ולא בהפך, כן ישתדלו העם לכבוש את הארץ שירצו לשבת עליה ע"י כיבוש ומלחמה, אולם בימי בית שני ששבו לארצם בלא כיבוש ומלחמה, וכאילו הארץ תבקש אותם ותכין את עצמה לקראת הגבר שיבא אליה, אמר **כי בארץ ברא ה' חדשה**, שהגם שנקבה אחרת תבוקש ותסובב מן הגבר, **הנקבה הזאת** שהיא הארץ ברא לה ה' טבע חדשה שהיא **תסובב את הגבר** ותבקש אותו שיבא אליה והוא לא יבקש אותה ע"י השתדלות של כיבוש ומלחמה:

פסוק כג
עוד יאמרו בשובי את שבותם ר"ל שבות של הערים, כשישובו הערים למעלתם הראשונה, **יברכך ה' נוה צדק**, שלכן יברכך ה' מפני שאתה נוה צדק, מציין כאילו הצדק נטע נוהו ומשכנו בערים האלה והם נוהו והר ציון יקרא הר הקדש, ששם יגור בקדש וישכן שם:

פסוק כד
וישבו בה, בהצדק ונוהו, ישבו **יהודה וכל עריו**, ימליץ כאילו הערים והאנשים כולם ישבו בנוה צדק, ר"ל יהיו מלאי צדק, וגם **האכרים** עובדי האדמה, ואף גם אלה אשר **נסעו** תמיד **בעדר** ממקום למקום שסתם רועים גזלנים שרועים בשדות אחרים, עתה לא יסעו ממקום למקום רק ישבו בקביעות בנוה צדק:

פסוק כה
כי הרויתי נפש עיפה מי שהיה עיף מרוב עבודה, **ונפש דאבה** מאשר חסר לו צרכיו, **מלאתי** כל צרכיו, ולכן לא יצטרכו אז לחמוס ולגזול וידורו במכון הצדק:

פסוק כו
על זאת הקיצותי ואראה, שירמיה לא היה יכול לראות נבואתו בהקיץ כי מרוב צערו שראה תמיד פורעניות לא חל עליו הרוח בהקיץ רק בחלום, שאז הראהו נבואותיו ונטרד שנתו תמיד ונבעת מחזיונות מבהילות, אבל **על נבואה זאת** שהיא בשורות טובות **הקיצותי וארא**ה ראיתי אותה בעת היקיצה, (שנבואה בהקיץ גדלה מעלתה מנבואה בחלום), **ושנתי ערבה לי** כי לא נגזלה שנתי:

פסוק כז
הנה ימים באים וזרעתי את בית ישראל, ר"ל שידמו בגלותם כמו הזרע שטרם שיתחיל לצמוח יפסד ויעדר תחלה, וההעדר הזה הוא לצורך הצמיחה ועל ידו יפרה יבול ותבואה, כן ישראל הגם שזרעתים והפיצותים בארץ עד שנעדר ישותם ונתבטלו מהיות עם, בכ"ז יהיה זה לצורך שיצמחו ויפרו ויהיו לגוי גדול, וזה יהיה **בין בזרע אדם בין בזרע בהמה**, ר"ל בין בהחשובים שבהם ובין בהפחותים שנדמו כבהמה, ומפרש כי **והיה כאשר שקדתי עליהם לנתוש ולנתוץ** וכו' **כן אשקד עליהם לבנות ולנטוע**, כי הנתישה היא לצורך הנטיעה, והנתיצה לצורך הבנין, עד ששניהם מיוחסים לי ושקדתי עליהם בשקידה רבה ששקדתי לנתוש ולנתוץ כדי שאוכל לשקוד לבנות ולנטוע, כמו שישקוד הזורע שתרקב הזרע בארץ כדי שתצמח ותפרה, בשקידתו:

פסוק כט

בימים ההם, ר"ל ואז לא יפחדו עוד שאעניש אותם בעון אבותיהם כמו שהיה מקדם, כי אז איש בעונו ימות ולא יענשו בנים בעון אבות, ודבר זה התבאר אצלי ביחזקאל סימן י"ח טעם הדבר עיין שם, זאת שנית לא יפחדו שיחטאו בעצמם ואעניש אותם, כי **הנה ימים באים וכרתי ברית חדשה** כי הברית הקודם היה על תנאי שלא יחטאו שאז יופר הברית, כי בזמן העבר היה אפשריות לחטא, אבל לעתיד לא יהיה אפשר כלל שיחטאו, כמו שיבאר:

פסוק לב

לא כברית אשר כרתי את אבותם שאז לא היו עדיין מוכנים אל השלמות והתקון, כי זה היה **ביום החזיקי בידים להוציאם מארץ מצרים** שהחזקתים בידם בחוזק רב ובכח להוציאם קודם הזמן, כי לא היו ראוים אז רק שהוצרכתי להוציאם כדי שלא יתקלקלו לגמרי, **אשר המה הפרו את בריתי** שאחר שהיה טבעם עוד מוכן אל הרע והיתה הבחירה בידם והיה הברית על תנאי המה הפרו אותו בשבטלו את התנאי, **ואנכי בעלתי בם** בעל כרחם:

פסוק לג

כי זאת הברית וכו' **נתתי את תורתי בקרבם**, שיקיימו תורתי מצד הערת השכל עד שתהיה כדבר טבעי להם הנמצא בקרבם, **ועל לבם אכתבנה** שלא תצטרך להכתב על הספר ובדיו כי תהיה כתובה על לבם, שהלב מצייר כח הבחירה והממשלה אשר בנפש שלא תתעורר אצלם בחירה הפך התורה, כי לבם יהיה מלא מחקי התורה הטבועה בלבם, **והייתי להם לאלהים** תחלה ואח"כ **והמה יהיו לי לעם** שדבקות האלהות עמהם לא תהיה נתלה עוד ממעשיהם ע"י אתערותא דלמטה, אחר שלא יצוייר כלל שיבחרו ברע, רק תתעורר מלמעלה מצד חסדי ה' אשר לא יופסק בשום אופן, ג. לא יצוייר שיתעו מני דרך מחסרון המורים והמלמדים, או מורים מתעים, כי **לא ילמדו עוד איש את רעהו לאמר דעו את ה'**, ולא יצטרכו למלמד דעת, ד. בל יפחדו שאשמור להם עונותיהם הקודמים, **כי אסלח לעונם** שעשו במזיד, **ולחטאתם** השוגגים **לא אזכר עוד**, עד שעל השוגגים לא יצטרכו סליחה כלל:

פסוק לה

כה אמר ה' מבאר בפרטות שני דברים אלה, א. שאז לא יהיה להם אפשרות לעשות רע כלל, וכמו שחקי הטבע קבועים בלתי משתנים כן מעשי ישראל לא ישתנו, כאילו

מעשיהם טבעיים מוכרחים לעשות טוב לא בחיריים, וז"ש כמו שמה **שנותן שמש לאור יומם וחקות ירח** וכו' שכל אלה חקים טבעיים:

פסוק לו

אם ימשו החקים האלה מלפני שהם טבעיים קבועים לנצח, **כן גם זרע ישראל לא ישבתו מהיות גוי לפני** שלא תשתנה בחירתם מלהיות גוי קדוש עומד לפני:

פסוק לז

כה אמר ה' (ענין ב') כמו שהם לא ישתנו במעשיהם, כן אני לא אשתנה למאס אותם ע"י עונותיהם הקודמים, כי אהבתי אותם אין לה תכלית בכמות **כמו שלא ימדו שמים מלמעלה** מצד שאין להם שיעור, וכן אין לה חקר להשיג אותה ע"פ החקירה מדוע אני אוהב אותם כמו **שלא יחקרו מוסדי ארץ למטה**, שהם הגם שימדו בכמות לא יושג ענינים ודבר שאין לו תכלית בכמות לא יבוטל מפני עונות שי"ל תכלית, וכן דבר שאין לו חקר וטעם כדבר סגולי"א שיבטל, כי דבר שי"ל טעם יבטל עת יבטל הטעם והסבה שגורם את הדבר, לא כן דבר סגולי", וא"כ א"א שאמאס אותם על עונותיהם הקודמים, וז"ש כן **גם אני אמאס** וכו' **על כל אשר עשו**:

פסוק לח

ונבנתה העיר לה' שלא תהיה עוד לחלק יהודה ובנימין רק לה' כמ"ש ביחזקאל שתהיה תרומת ה' מן הארץ, ותהיה קדש לה':

פרק לב

פסוק א

הדבר, טרם יספר מה שצוהו ה' לעשות מעשה בפועל, (ע"י קנית שדה חנמאל) להיות לאות כי עוד יקנו בתים ושדות בארץ הזאת, הקדים כי בעת ההיא היה חורבן הארץ גלוי בלי ספק, א. שהיה **בשנת שמונה עשרה לנבוכדנצר**:

פסוק ב

ואז חיל מלך בבל צרים על ירושלים, ב. **שירמיה היה כלוא** אז:

פסוק ג

אשר כלאו צדקיהו בעבור זה שנבא על חורבן הארץ, ונבואתו בארה כל הפרטים, א. שנבא על חורבן העיר **הנני נותן את העיר הזאת**, ב. שצדקיהו ירצה להמלט בגמר המצור ויתפשוהו הכשדים, וז"ש **וצדקיהו לא ימלט מיד הכשדים**, ג. שהכשדים לא יהרגוהו רק ימסרוהו ביד מלך בבל שונאו, וז"ש **כי הנתן ינתן** וכו', ד. **ודבר פיו עם פיו** שידבר

אתו משפטים על שעבר על השבועה וזה קשה ממות, ה. **ועיניו את עיניו תראינה** בזה רמז לו שינקרו את עיניו, שלא יראה את ארץ בבל רק את עיני נבוכדנצר:

פסוק ה

ו. **ובבל יוליך** שיוליכהו לבבל לגולה, **ושם יהיה עד יום פקדי אותו** שהוא יום מותו, ז. שלא יחשוב שיצליח אם ילחם נגדו, ועז"א **כי תלחמו לא תצליחו**:

פסוק ו

ויאמר ירמיה, אחר כל זה היה דבר ה' אלי ציווי הסותרת לכל הנבואות האלה:

פסוק ח

ויבא אלי כדבר ה' וכו' **ואדע כי דבר ה' הוא**, אין הפי' שירמיה היה מסתפק בנבואתו עד עתה, ולא ידע שהוא דבר ה' עד שראה שבא אליו חנמאל, כי הנביאים לא היה אצלם שום ספק בעת הנבואה וידעו בבירור שה' מדבר עמם, וזה עיקר גדול בנבואה, רק שירמיה היה עד עתה מסתפק בפירוש דברי ה' מ"ש אליו הנה חנמאל וכו' ויאמר לך קנה לך את שדי אשר בענתות כי לך משפט הגאולה, אם זה כולו ספור דברי חנמאל, שה' הודיע לו שחנמאל יאמר לו בלשון הזה קנה וכו' כי לך משפט הגאולה לקנות, ולפ"ז לא צוהו ה' שיקנה את השדה, רק ספר לו שחנמאל יבקש זאת ויאמר לו כן, והברירה בידו לקנות או שלא לקנות, או י"ל שמ"ש כי לך משפט הגאולה לקנות, אינו מספור דברי חנמאל, רק הוא דבר ה', שה' אמר לו אחר שחנמאל יאמר לך קנה לך את שדי אשר בענתות, אני אומר לך שתקנהו מפני שלך משפט הגאולה לקנותו, ולפ"ז הוא מצוה לקנותו, והבחינה לזה היה לירמיה מדקדוק דברי חנמאל, שאם מ"ש כי לך משפט הגאולה אינו דבר ה' לירמיה רק ספור דברי חנמאל, היה ראוי שחנמאל יאמר לו כלשון שאמר לו ה', **כי לך משפט הגאולה לקנות**, בלא שום שינוי, אבל הוא לא אמר בלשון זה רק בלשון אחר **כי לך משפט הגאולה ולך הירושה קנה לך** ובזה נודע לו שמ"ש ה' כי לך משפט הגאולה לקנות אינו ספור דברי חנמאל רק **כי דבר ה' הוא**, שה' צוהו לקנות מפני שלו משפט הגאולה, וז"ש **ויבא אלי חנמאל כדבר ה'**, ר"ל ביאתו היה כדבר ה', אבל **ויאמר אלי** לא כדבר ה' רק בלשון אחר **קנה לך** וכו' **כי לך משפט הגאולה ולך הירושה קנה לך**, ששינה בלשונו, א. במה שהוסיף ולך הירושה, ב. לא אמר לך משפט הגאולה לקנות רק קנה לך **ואדע כי** מה שסיים כי לך משפט הגאולה לקנות **דבר ה' הוא**, כי ה' אמר שמחויב לקנותו מצד שלו משפט הגאולה ומצוה עליו כמ"ש ובא גואלו וגאל את ממכר אחיו, וחנמאל א"ל שיקנהו מצד הריוח, כי איש אחר לא ירצה לקנותו מצד ב' דברים, א. מצד שתשוב ביובל אל היורשים אבל אתה לך משפט הירושה וישאר שלך לעולם,

ב. איש אחר יתירא מלקנותו פן יבא גואלו ויגאלהו אבל אתה לך משפט הגאולה, ולכן קנה לך כי תרויח בזה נגד אחר:

פסוק ט

ואקנה, וספר שקנאו בכל דרכי הקנינים, א. בכסף, ועז"א **ואשקלה לו את הכסף**, והיה סכום הכסף רב **שבעה שקלים** שהם מנים כמ"ש חז"ל **ועשרה** (שקלים) **כסף** כמו שת"י:

פסוק י

ב. **ואכתב בספר**, גם קנהו בקנין שטר ובעדים, וגם הזמין עדים אל קנין הכסף **ואשקל הכסף** שקל אותו שנית לפני העדים:

פסוק יא

ואקח את הספר המקנה, היה מנהגם לכתוב שני ספרים, א. **ספר המקנה** שבו היה כתוב שפלוני מכר שדה פלונית לפלוני ביום פלוני, וספר זה היה חתום וקשור להיות למשמרת, ועם ספר הזה היו כתובים ג"כ **המצוה** היינו התנאים שהם ממצות התורה כמו נתינת הכסף, ודין חזרה ביובל ליורשים, מספר שני תבואות הוא מוכר וכדומה, **והחקים**, הם הענינים שהם מנמוסי המדינה במכירת שטרות, ור"ל **את החתום המצוה** שהמצוה והחקים היו חתומים וצרורים עם ספר המקנה, ב. **ואת הגלוי** היה ספר שטר מכירה שהיה מגולה בלתי מקושר וחתום שהיה ביד הקונה להראות לכל שהוא שדהו לבל יצטרך לפתוח ספר החתום בכל עת:

פסוק יב

ואתן את הספר המקנה, ר"ל ספר הגלוי וספר המקנה, שני הספרים נתן אל ברוך בן נריה כי ברוך חי זמן רב אחר ירמיה והיה חי בשובם מבבל שאז ימסרנו ליורשי ירמיה:

פסוק יד

לקוח וכו' **ואת ספר הגלוי**, כי גם ספר הגלוי לא יצטרך לו עתה רק אחר ימים רבים לכן צוהו **לתתם בכלי חרש** וכו':

פסוק טז

ואתפלל אחרי תתי כי מקודם לא התפלל שלא יאמרו שקשה בעיניו להוציא מעותיו על מכירת השדה ושמתרעם ע"ז:

פסוק יז

הנה אתה עשית, ר"ל כי יש ג' מיני הנהגות, א. **ההנהגה בעת הבריאה**, שעז"א **אתה עשית את השמים ואת הארץ** שאז קבעת חקי הטבע אשר לא ישתנו, וזה היה **בכחך הגדול ובזרועך הנטויה** ר"ל הבריאה יש מאין היה בכח גדול, וקיום הבריאה והתמדתה

הוא בזרוע נטויה, כי התמדת המציאות וקיומו היא בריאה תמידית, וזרועו הפועלת נטויה תמיד לפעול ולחדש בכל יום מעשה בראשית, כי בסור ידי היוצר והשגחתו רגע תמוש ההויה בכללה, וא"כ **לא יפלא ממך כל דבר** לשדד הטבע להרסה ולשנותה כי א"צ לזה מעשה רק הסתלקות כחו מן הדבר ואז בטל מאליו:

פסוק יח

עשה, ב. **ההנהגה הכוללת כל משך זמן עמידת העולם עם בעלי הבחירה**, שמחשיב כל הדורות מראש ועד סוף כשלשלת אחת ומצד זה **עושה חסד לאלפים** וכו' והוא **האל הגדול**, שהוא כולל כל הסבות והמסובבים שזה גדר גדול, **והגבור** בשידוד הסבות ע"ד הפלא, **ה' צבאות** המושל על כל הצבאות בהנהגתו הכללית:

פסוק יט

גדול, ג. **ההנהגה שינהוג ה' עם בעלי הבחירה לפי מעשיהם הפרטים**, ועז"א שהגם שאתה **גדול העצה** ועצתך הכללית ערוכה בכל ושמורה בהנהגת הכלל מראש ועד סוף, בכ"ז אתה ג"כ **רב העלילה** שהם המעשים הפרטיים שיתראה לפי מראה עינינו שהם משתנים מן העצה הכוללת לפי ריבוי המעשים הפרטיים הבחיריים המשתנים תמיד לטוב ולרע, ובכ"ז אין זה שינוי אצלך כי השינוי בא מצד המקבלים לפי הכנת מעשיהם, כי **עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם** לתת לכל איש פרטי **בין כדרכיו** ובין **כפרי מעלליו** כפי המחשבה והמעשה:

פסוק כ

אשר, מתחיל לבאר שלשה הנהגות הנ"ל, א. על ההנהגה שקבע בעת בריאת שמים וארץ וחקי הטבע, נראה כחך במה שאתה יכול להרוס סדרי הבריאה וחקי הטבע, **אשר שמת אותות ומופתים בארץ מצרים**, בעת יציאת מצרים, **עד היום הזה** שלא סרו האותות והמופתים בכל דור ודור, בין **בישראל** בין **באדם** בשאר אומות, שכולם השיגו נפלאותיך, **ותעשה לך שם כיום הזה** שאתה הבורא והמשגיח ולך היכולת והחכמה והרצון:

פסוק כא

(כא-כב) **ותוצא**, נגד הנהגה הכללית עם בעלי הבחירה שעליו אמר עושה חסד לאלפים, זה נראה ממה **שהוצאת את עמך** וכו', **ותתן להם את הארץ הזאת אשר נשבעת לאבותם** שזה מצד החסד ששמרת להאבות:

פסוק כג

ויבאו, ונגד ההנהגה הפרטית והשכר ועונש לאישים פרטיים שעז"א ורב העליליה וכו' לתת לאיש כדרכיו, אמר שבעת **שבאו וירשו אותה ולא שמעו בקולך ובתורתך** (זה נגד

לתת לאיש כדרכיו), **את כל אשר צוית להם לעשות לא עשו** (זה נגד כפרי מעלליו) **ותקרא אותם את כל הרעה הזאת**:

פסוק כד

הנה, ר"ל הלא אי אפשר כלל שלא תחרב העיר, מפני ג' טעמים, א. כי **הסוללות** כבר **באו העיר ללכדה**, ב. שגם בלא הסוללות **העיר** בעצמה כבר נתנה ביד הכשדים מפני הרעב והחרב והדבר, ג. שבהכרח תחרב ע"י השגחת ה' כי **אשר דברת היה** וא"כ הלא תחרב העיר בודאי, **והנך רואה** וידעת מכל זה, וא"כ אתפלא איך **אתה אמרת אלי קנה לך את השדה בכסף** למה לי הקנין הזה **הלא העיר נתנה ביד הכשדים**, וממ"נ אם דעתך שתהיה עוד הארץ מיושבת למה נתנה ביד הכשדים שהם דברים סותרים א"ע ?:

פסוק כז

הנה אני ה' אלהי כל בשר הודיע לו ה' שהגם שעתה תחרב העיר וישראל יגלו בראש גולים ע"י ההשגחה האישיית לענשם על עונותיהם, בכ"ז לא תשתנה עצתו הקדומה אשר יעץ שהארץ תהיה מורשה לבני ישראל שהיא מוכרחת מצד שהוא אלהי כל בשר מצד ההנהגה הכוללת המקשרת את כל הדורות ע"י גלגולים וצרופים רבים, **וממני לא יפלא כל דבר** שלא תשתנה עצתי הקדומה, ומבאר (כח-כט) **לכן הנני נותן** וכו' **ובאו הכשדים** וכו', ר"ל מה שאני נותן את העיר ביד נ"נ והכשדים יציתו את העיר באש, ובתוכם ישרפו את הבתים אשר קטרו על גגותיהם לצבא השמים, שעי"ז נעשו הבתים כבמות ע"א שמחויב להרסם ולשקצם, כ"ז היה מוכרח להעשות מפני **כי היו בני ישראל ובני יהודה אך עושים הרע בעיני**, בזה השוו בני יהודה עם בני ישראל לעשות הרע **מנעוריהם**, ר"ל ע"י ההרגל מנעוריהם, וחוץ מזה הוסיפו בני ישראל שהם עשרת השבטים, **כי בני ישראל אך מכעיסים אותי**, שהם עשו להכעיס:

פסוק לא

כי על אפי, ר"ל ומפני שראיתי שהם דומים לנטיעה שנתקלקלה שישתדל בעל הגן לעקרה ממקומה ולשתלה במקום אחר עד שתשביח ותשוב לאיתנה כדי שלא תושחת לגמרי ותשחית את כל הגן, כן תלה ה' השחתת ישראל בהמקום כאילו העיר היא סבת השחתתם, ולכן החריב את העיר וכלה חמתו על העצים ועל האבנים, וז"ש **כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה**, ר"ל שהעיר הזאת מן היום אשר בנו אותה היתה לי למגין על אפי וחמתי, שבעת יחטאו ישראל אכלה אפי וחמתי בהעיר הזאת, ואתלה ההשחתה בהמקום לא בהנטיעה **להסירה מעל פני**, ובזה ינצלו ישראל, ומבאר כי הוכרח לעקור הנטיעה מן המקום באשר נשחתה לגמרי:

פסוק לב

על כל רעת בני ישראל ובני יהודה שלא חטאו לתיאבון רק **להכעיסני**, ולא שחטאו יחידים רק **המה מלכיהם כהניהם ונביאיהם** (כמ"ש הכהנים לא אמרו איה ה' וכו' למעלה ב') וגם כלל האומה בין **איש יהודה** ובין **יושבי ירושלים**:

פסוק לג

ויפנו, וגם כשבאתי להשיב אותם אל דרך הטוב פנו עורף, הגם שלמדתי אותם ולא פעם אחד רק **השכם ולמד**, ולא לבד שלא קבלו דברי כי גם אין שומעים כלל לדברי שע"י השמיעה יקחו מוסר, כמ"ש השמן לב העם וכו' פן יראה בעיניו וכו':

פסוק לד

וישימו, גם העמידו שקוציהם בבית ובנו במות הבעל בענין שטמאו גם את המקום והבית:

פסוק לו

ועתה, ר"ל ואחר שמה שעקרתי את הנטיעה הנשחתת ממקומה והחרבתי את המקום היה זה כדי לתקנה בעתיד שעי"כ תשוב ותכונן, ולכן **כה אמר ה' אל העיר הזאת אשר אתם אומרים נתנה ביד מלך בבל בחרב וברעב ובדבר** ונדמה שהחרב והרעב היה סבת החורבן, ושהשליכה ה' מעל פניו לגמרי, לא כן כי ע"י החורבן **הנני מקבצם** וכו' ועקירה זו היא לצורך נטיעה, שעי"כ **והשבותים אל המקום הזה** אחר שיתוקנו בעתיד **והושבתים לבטח**:

פסוק לט

ונתתי להם לב אחד, ר"ל ואז לא יחטאו עוד עד שיגלו שנית בעבור חטאותיהם כי אתן להם **לב אחד ודרך אחד ליראה אותי**, כי עתה יסורו מיראת ה', או מפני חילוק הלב שהוא כח הממשלה אשר בנפש, שלב האדם חלוק לשני לבבות, בצד אחד יתעוררו ציורים הטובים מצד כחות החכמה והשכל אשר יבחרו בדרך הטוב, ובצד אחר יתרוממו הציורים הרעים ציורי התאוה והזדון, ואז יהיה להם לב אחד מצייר אך ציורי השכל והדעת ביראת ה' כל היום, ועוד יסורו מיראת ה' מפני הדרכים והמנהגים הרעים אשר הרגילו עצמם בהם, ואז יהיה להם רק דרך אחד ליראה אותי כל הימים, כי לא תמשול רוח התאוה והרשעה עוד בנפש:

פסוק מ

וכרתי להם ברית עולם, כמו שהם יקבלו עליהם ליראה אותי תמיד, כן הברית שאכרות עמהם לא יהיה עוד על תנאי, רק יהיה החלטי **שלא אשוב מאחריהם להטיבי אותם**,

ואחר שאכרות להם ברית החלטי בלי תנאי אז אצטרך לסלק הסבה שתוכל לגרום הפרת הברית והוא החטא, ועי"כ **ואת יראתי אתן בלבבם לבלתי סור מעלי**, באופן שע"י שיכינו לבבם ליראה אותי תמיד תהיה הברית ברית עולם בלי תנאי, ועי"ז אהיה מוכרח לשמרם מחטא המפר הברית באשר לא אוכל להפיר הברית ההחלטית ובזה ארויח, א. כי **וששתי עליהם להטיב אותם**, כי אחר שע"י הברית ההחלטיי אני מוכרח להטיב אותם תמיד, ואם היו חוטאים לא הייתי שש בהטבה זאת, אבל אחר שאתן יראתי בלבבם אשיש להטיב אותם, שגדר השישה הוא שמראה שמחתו בגלוי, ב. **ונטעתים בארץ באמת בכל לבי**, משא"כ אם היו חוטאים לא היה לבי דבוק עמהם מפני חטאתיהם:

פסוק מב

כי כה אמר ה' כאשר הבאתי את כל הרעה ר"ל אחר שהרעה היא רק הכנה אל שיתוקנו ויהיו מוכנים לקבל הטובה, א"כ **כאשר הבאתי את הרעה כן אנכי מביא עליהם את הטובה**:

פסוק מג

(מג-מד) **ונקנה**, וזה היה האות מה שצויתי לך לקנות השדה מאת חנמאל, **אשר אתם אומרים שממה היא**, **שדות בכסף יקנו** וזה הפך השממה שהשדות שם בחנם, ונגד מה שאתם אומרים **נתנה ביד הכשדים**, **וכתוב בספר וחתום והעד עדים** שזה הפך מקנין הכשדים שאם ימכור אדם שם שדה לא ימכרהו בשטר ובעדים פן ישמע להמלכות שמחזיק בה כקנינו, וזה יהיה מפני **כי אשיב את שבותם**:

פרק לג

פסוק ב

כה אמר ה' עושה, העשיה היא גמר הדבר, והיצירה היא הוצאת צורת הדבר שהיא קודם העשיה, ר"ל אצל ה' כבר נעשה הדבר ונגמר כי דבר ה' הוא כאילו נעשה בפועל, ואצל התחתונים שאצלם יעשה ה' את הדבר על ידי סבות ומסובבים וע"י ההמשך בזמן **אני יוצר להכין את הדבר** שתצא לפועל בעולם השפל בבוא הזמן וקץ הימין:

פסוק ג

קרא אלי ואענך, נגד מ"ש למעלה (ט"ו ט"ז) שירמיה לא היה יכול לנבאות בכל עת שרצה, שע"י שנבא פורענות לא יכול לשמוח בשמחה של מצוה שע"י השמחה תחול עליו הרוח, ולא נבא רק בעת קראו ה' והכינו לזה, אמר אליו שעתה שיודיעו בשורות

טובות יוכל לקרא וה' יענהו לנבאותו בעת שירצה **גדולות** מהיותם חוץ לטבע, **ובצורות** וחזקות כי לא ישתנו ויתקיימו לעד **ולא ידעתם**, כי עד עתה לא הודיעו רק פורעניות:

פסוק ד

(ד-ה) **אל הסוללות ואל החרב באים להלחם** ר"ל שבתי העיר נתוצים ע"י הסוללות והחרב שהסוללות והחרב הם **באים עם הכשדים להלחם** על העיר, ולמלא את הבתים **פגרי האדם**, **אשר הכיתי** ר"ל שנענשו אם ע"י ה' בעצמו עונש השגחיי, ועז"א **אשר הכיתי באפי ובחמתי**, ואם מעצמו ע"י הסתרת פנים, ועז"א **ואשר הסתרתי פני**, כמ"ש והסתרתי פני מהם והיה לאכול, וכ"ז היה **על כל רעתם** בין ההכאה ובין הסתרת פנים לא היה מפני שמאסתים לעולם רק על כל רעתם, כרופא שמקיז דם שאינו כדי למחוץ רק כדי לרפא:

פסוק ו

הנני מעלה לה ארוכה, שע"י ההכאה הזאת יהיה לה ארוכה על השבר מבחוץ, **ומרפא** על החולי הפנימית **וגליתי להם עתרת** ר"ל אגלה להם איך יעתר להם **השלום והאמת** להתרצות אליהם להיות אתם בעתיד:

פסוק ז

והשיבותי, את הגולה **ובניתים**, בנין המלכות ובנין העיר והמקדש:

פסוק ח

וטהרתים, על העבר אטהר אותם מטומאת עונם, והנה העון מטמא את הנפש, ומקטרג עליהם לפני ה', נגד הטומאה **וטהרתי**, נגד הקטרוג **וסלחתי**:

פסוק ט

והיתה, ועל העתיד יהיה לי לשם ששון, **ופחדו ורגזו** המאמרים מקבילים **ופחדו על כל השלום** שעי"כ יפחדו מהם להלחם אתם, **ורגזו על כל הטובה**:

פסוק י

במקום הזה אשר אתם אומרים חרב הוא החורבה שייך על הבנינים, והשממה שייך על כל הארץ, ושממה הוא יותר מן חורבה, ועז"א במקום הזה היינו בעיר ירושלים שעליו היו אומרים חרב הוא ע"י בניניו שנחרבו, ומוסיף גם בשאר **ערי יהודה** וגם **בחוצות ירושלים** (בחוצות הם אחורי הבתים) שהם היו **נשמות** שהוא יותר מחורבה:

פסוק יא
(יא-יב) **קול ששון** ע"י הזווגים שיעשו, **קול אומרים הודו** על הנסים שיעשה להם, ונגד מ"ש חרב הוא מאין אדם אמר שישמע קול ששון וכו', ונגד מ"ש חרב הוא מאין בהמה אמר שיהיה **נוה רועים**:

פסוק יג
עוד תעבורנה הצאן ע"י מונה אחר שדבר מנוה צאן חזר להמשיל כלל האומה כצאן ושיהיה להם רועה המונה אותם לדעת אם לא נחסר מנינם:

פסוק יד
(יד-טז) **והקמותי**, היא הנבואה שנבא למעלה (כ"ג ה' ו'), ועיי"ש התבארו פסוקים אלה:

פסוק יז
לא יכרת לדוד, מימות המשיח והלאה:

פסוק כ
אם תפרו, ביאר שברית המלוכה והכהונה הוא מוכרח לקיום כלל המציאות כמו שחקי הטבע מוכרחים, וכמו שא"א שיבטל את בריתו עם כלל המציאות כן א"א שיבטל ברית המלוכה והכהונה לא שיבטלם לגמרי כמו **שלא יפר בריתי היום והלילה**, ולא שלא יבואו בזמן המוגבל אל הגאולה כמו שא"א **לבלתי היות יומם ולילה בעתם**:

פסוק כב
אשר, עוד באר שירבו משרתיו בארץ כמשרתיו בשמים, עד ששתי המערכות העליונה והתחתונה יגבילו זה את זה שיהיה להתחתונה טבע קיים כמו לעליונה, וגם יהיה מרובה בכמות כמוה:

פסוק כד
שתי המשפחות, הם אמרו הלא משפחת דוד ומשפחת אהרן **אשר בחר ה'** להעניקם יתר שאת וכרת עמהם ברית מיוחד ובכ"ז **וימאסם**, וכ"ש שמאס את העם בכלל שלא היו חשובים אצלו כשתי המשפחות האלה, ועי"כ **את עמי ינאצון** ויבזו אותם שא"א **שיהיו עוד גוי לפניהם**, ר"ל לפני שתי המשפחות, שא"א שהם יהיו קודמים במעלה לפני שתי המשפחות והם ישארו להיות גוי קדוש לפני ה':

פסוק כה
כה אמר ה' אם לא בריתי ר"ל אם יצוייר שלא יהיה עוד ברית היום והלילה במציאות, ואם יצוייר **שחקות שמים וארץ לא שמתי**, שיתבטלו חקי הטבע והשמים והארץ כאילו לא שמתי אותם, אז יצוייר **שגם זרע יעקב ודוד עבדי אמאס** (כי שתי הבריתות מוכרחים

אל המציאות ומהלך השלמות הכללי) ור"ל **מקחת מזרע יעקב מושלים אל זרע אברהם יצחק ומזרע דוד מושלים אל זרע יעקב**, שזרע דוד ימשלו על זרע יעקב, וזרע יעקב ימשלו על בני ישמעאל ועשו:

פרק לד

פסוק א

וכל ממלכות וכל העמים, היינו ממלכות שהיו תחת ממשלתו וגם עמים אחרים שלא היו תחתיו והשתתפו לצור על ירושלים משנאת ישראל:

פסוק ב

(ב-ג) **ואמרת אל צדקיה ואמרת אליו**, צוהו שיאמר זאת בנבואה אל העם וגם שיאמר כן אל צדיקהו בעצמו, ור"ל תאמר פעם אחר פעם להודיע לכל, וזה היה הטעם שכלאו צדקיה עבור נבואה זאת כנ"ל סי' ל"ב, שהנבואה שלמעלה נבא אל העם, שכן הוא סגנון הנבואה שם וסיים שם כי תלחמו לא תצליחו שכ"ז אזהרה אל העם, ולכן כלאו כי על מה שאמר הנבואה אליו בעצמו לא היה ראוי שיחר אפו עליו שהוא עצמו שאלו כ"פ על דבר ה', ולכן ספר פה שמה שנבא ירמיה זאת כמה פעמים גם על זה היה מצווה מאת ה':

פסוק ד

כה אמר ה' עליך, ר"ל הפורעניות הזאת היא בעון הדור, ובעונם תתפש גם אתה, (כי צדקיהו היה צדיק) ובכ"ז עליך ע"י צדקתך אמר ה' **שלא תמות בחרב**, שהמת בחרב המלך אין מספידים עליו, ואתה **בשלום תמות** ולכן ישרפו לך וכו' ויספדו לך, **כי דבר** שאף שטבע הענין יחייב שיהרוג אותך ע"פ משפט שעברת על השבועה, תנצל ממות מפני שאני דברתי, וגם ר"ל שהלא דבר ה' לטובה לא תשוב ותתקיים בכל אופן:

פסוק ח

לקרא להם דרור, שדבר באזני העם שע"י ברית הזה יקראו לעצמם דרור, שעד עתה לא היה אחד מהם בטוח בעצמו פן יעני וימכר לעבד, וע"י תקנה זו יהיו חפשים כל ימי חייהם, והמלך קרא להעם לא להשרים, כי חשב שהשרים לא יתרצו לזה שהם לא ייראו מחשש עניות רק העם יתרצו:

פסוק ט

לשלח, תקן שתי תקנות, א. לשלח איש את עבדו חפשים, העבדים שהם תחת רשותם ולא עבדו שש שנים, ב. על העתיד **לבלתי עבד בם איש ביהודי אחיהו** בעתיד:

פסוק י
וישמעו, ובכ"ז שמעו גם השרים לדבר המלך, א. שמעו לכרות את הברית, בין **לשלח את העבדים חפשים**, בין על העתיד **לבלתי עבד בם עוד** מכאן ולהבא, וגם **וישמעו וישלחו** שאחרי שכרתו הברית שמעו ועשו מעשה בפועל וישלחו אותם:

פסוק יא
וישובו, כפי הנראה שבעת ההיא היו רבים מדלת העם נכבשים לעבדים אל הנושים שנשו בהם, ובעת המצור התירא המלך שימרדו אז לצאת אל נבוכדנצר כדי שיפטרו מעבדות ולכן כרתו ברית לשלחם שכן קרה אל הרומיים בימי קדם שבעת מלחמה הוכרחו לקרא דרור להמשועבדים להם בעד חובותיהם להשקיט המרד כידוע בקורות ימי קדם. ואחר שנסתלק המצור שבו והחזיקו בם לעבדים ושפחות, ובזה חטאו בשתים, א. מה שעברו על הברית והשבועה, ב. מה שכבשום לעבדים אחר שהיו חפשים וזה גזל גמור גזלת נפשות:

פסוק יג
ביום הוציאי אותם מארץ מצרים, שכמו שהוצאתים **מבית עבדים** כן לא יעבדו באחיהם שהם יצאו לחירות כמוהם:

פסוק יד
מקץ שבע שנים, ר"ל ממצות התורה הוזהרו לשלחו אחר שש שנים **ולא שמעו** למצות התורה **ולא הטו אזנם** לנביאים המוכיחים אותם ע"ז:

פסוק טו
ותשובו, ואתם ברצותכם לתקן חטא אבותיכם שבתם בתשובה אל קצה האחרון, הוספתם גדר **לקרא דרור** אף קודם שש שנים, שזה אינו חיוב מצד הדין רק **ותעשו הישר בעיני** לפנים משורת הדין, וגם **ותכרתו ברית**:

פסוק טז
ותשובו ותרעו בשתים, א. **ותחללו את שמי** במה שעברתם על דברי הברית, ב. **ותשיבו** וכו' **אשר שלחתם חפשים ותכבשו** שזה גזל גמור כנ"ל:

פסוק יז
הנני קורא לכם דרור, כי מי שהוא עבד ה' הוא חפשי מן המקרים ואין דבר אחר שולט עליו, וכשיוצא חפשי מרשות ה' הוא תחת רשות המקרים כמ"ש (למעלה ט"ו) אנה נצא וכו', אשר לחרב וכו', וז"ש הנני קורא לכם דרור, וזה עונש על שכבשום לעבדים, ועל שעברו את הברית אומר **ונתתי את האנשים** שעברו ברית כפול, א. ברית התורה אשר

מכבר, וז"ש **העוברים את בריתי**, ב. הברית שכרתו עתה, ועז"א **אשר לא הקימו את דברי הברית אשר כרתו לפני**:

פסוק כ
ונתתי אותם ביד אויביהם על העברת ברית התורה, **והיתה נבלתם למאכל** נגד הברית שכרתו בין בתרי העגל:

פסוק כא
ואת צדקיהו, הגם שלא עבר בין בתרי העגל היה בידו למחות ולא מיחה:

פרק לה

פסוק ב
ודברת אותם, שידבר עמהם ומתוך הדבור יביאום אל בית היין, בל יבינו שמביא אותם בכיון שאז ישמרו א"ע מלשתות, **והביאותם בית ה'** לפרסם הדבר, **והשקיתם** תשתדל להשקותם אם ירצו:

פסוק ד
אצל לשכת שהיה פרסום גדול בדבר, **אשר ממעל** וידעו כל הנכנסים והיוצאים:

פסוק ז
ולא יהיה לכם מוסב על כולם, שלא יהיה לכם בית וזרע וכרם אף ע"י קניה מאחרים, כי במ"ש לא תבנו ולא תטעו היה משמע שלקנות בית בנוי וכרם שנטעו אחרים מותר, **כי באהלים תשבו** שלא תשבו אף בבית של אחרים רק באהלים:

פסוק י
ונשב באהלים ונשמע ונעש וכו' ר"ל כי כל מה שאמר להם קיימו עד עתה, אבל הציווי שישבו באהלים הלא לא קיימו עתה כי ישבו בבתים בירושלים, ע"ז השיבו שאחר שכל הציווים צוה סתם, רק בציווי שישבו באהלים אמר **באהלים תשבו למען תחיו ימים רבים ע"פ האדמה** ממילא היה תנאי בזה, שנשב באהלים שעי"כ נחיה על האדמה, כי כובשי ארצות לא ילכו לכבוש יושבי אהלים, אמנם עתה שבא נבוכדנצר להחריב את הארץ והיתה ישיבתם באהלים בשדה מקום סכנה, א"כ בזה נכלל בציוי אביהם שבאופן זה ישבו בעיר מבצר, כי התנה באהלים תשבו למען תחיו ומכלל הן אתה שומע לאו שאם ישיבת האהלים סכנה לא ישבו בם, וז"ש **ונשב באהלים ונעש ככל אשר צונו יונדב אבינו ויהי בעלות נבוכדנצר** וכו' **ונאמר באו ונבוא ירושלים מפני חיל הכשדים**,

אחר שהוא עתה מקום סכנה ולכן ונשב בירושלים, וא"כ גם בזה שמענו ונעש ככל אשר צוה אבינו:

פסוק יד

הוקם, א. שהיה ציווי של ב"ו והוקמו דבריו, ב. **שלא שתו עד היום הזה** ולא עברו בשום פעם, ג. שלא ידעו שום תועלת ממצוה זאת רק **כי שמעו את מצות אביהם**, **ואנכי דברתי**, א. שהוא דבור אלהים, ב. אחר שדברתי בתמידות ולא שמעתם:

פסוק טו

ושלחתי את עבדי הנביאים, **שובו מדרכו** במצות ל"ת, **והטיבו** במ"ע, ג. שהיא מצוה שיש בה תועלת **ושבו אל האדמה**, ובכ"ז **לא הטיתם אזן** לדברי הנביאים **ולא שמעתם** לדברי התורה:

פסוק טז

כי הקימו בני יהונדב וכו' **והעם** וכו', שהגם שי"ל ללמוד מוסר מבני יונדב בכל זה לא שמעו:

פסוק יז

לכן הנני מביא את כל הרעה אשר דברתי לעונש על שדברתי ולא שמעו:

פסוק יח

ותשמרו, הל"ת של שתיית יין ובנות בית ונטיעת כרם, **ותעשו** העשה לשבת באהלים:

פרק לו

פסוק ג

אשר אנכי חושב לעשות להם למען ישובו, ר"ל שמה שאני חושב לעשות להם הרעה אינו כדי להרע להם רק התכלית היא למען ישובו בתשובה וע"כ **וסלחתי לעונם ולחטאתם** ולא אעשה הרעה כמ"ש הנני יוצר עליכם רעה וחושב עליכם מחשבה שובו נא איש מדרכו הרעה (למעלה י"ח):

פסוק ד

ויקרא ירמיה את ברוך, פי' הרי"א שכל דברי נבואותיו כתב על ספר בעצמו בלשון צח, לא כן מגלת קינות שלא נכתבו בנבואה רק ברוה"ק שהיא מדרגה למטה מהנבואה הוצרך להקל מעליו את המלאכה לכתבה ע"י ברוך, ועז"א אח"כ ויקרא ברוך את דברי ירמיה שאם היו דברי נבואה היה קוראם דברי ה' לא דברי ירמיה:

פסוק ז
אולי תפול תחנתם, ר"ל כי הם מתחננים על הרע ההוה וע"י שתקרא באזניהם ישימו על לבם ויתחננו על העתיד, **וישובו איש מדרכו הרעה** כי על העתיד יתקנו בתשובה, **כי גדול האף והחמה אשר דבר ה' לעשות להם** בעתיד:

פסוק ח
ויעש ברוך, ר"ל כי ירמיה צוהו בשנה הרביעית ליהויקים והוא לא קרא עד השנה החמישית בחדש התשיעי, מבאר שזה היה מפני **שעשה ככל אשר צוהו ירמיה** ר"ל כפי התנאים שצוהו באיזה אופן **יקרא דברי ה' בבית ה'** שהיה הציוי שיהיה בבית ה' וביום צום, ובעת שמתקבצים גם מן הערים כמ"ש וגם באזני כל יהודה הבאים מעריהם תקראם, ולכן **ויהי בשנה החמישית**, א. שאז קראו צום, ב. שהיה לפני ה' (בבית ה'), ג. שהיו שם כל העם שבירושלים, ד. וכל העם הבאים מערי יהודה, לכן המתין עד הזמן ההוא:

פסוק טז
פחדו איש אל רעהו, ר"ל שפחדו כל א' מפני רעהו פן יגיד אחד מהם למלך ויקצוף עליהם על שלא הודיעוהו, לכן אמרו **הגיד נגיד למלך** שאנו מוכרחים להגיד:

פסוק יז
ואת ברוך שאלו, כי השרים בימי יהויקים כבר החליטו שאין משפט מות לירמיה על נבואתו כי בשם ה' דבר כמ"ש למעלה סי' כ"ו, רק על ברוך נסתפקו פן העתיק הוא את הדברים מספרו של ירמיה מדעתו בלי שליחות מה' ובזה יתחייב מיתה, וע"ז שאלו **איך כתבת**, וגם כללו בזה אם לא הוסיף בה דברים מדעתו:

פסוק יח
ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה, ר"ל שקרא הדברים מפיו בדרך נבואה, והראיה **שאני כותב על הספר ובדיו**, כי כתבי הקדש אין נכתבים אלא מתוך הכתב כמ"ש במגלה ואיך כתבתי מפיו, וע"כ שקריאתו הוא קריאת ה' בעצמו בנבואה כמ"ש בפ"ק דב"ב הקב"ה אומר ומשה כותב, ומזה בעצמו נודע ג"כ שהוא מכלל כתבי הקדש שלכן כתב על הספר ובדיו כדין כתבי הקדש דבעי ספר ודיו, וגם ר"ל שלא הוסיף דבר רק מה שקרא מפיו כתב על הספר:

פסוק יט
לך הסתר אתה וירמיהו כי רצו להצילו, יצוו שיסתר גם ירמיה, שאם היה אומר שהעתיק מספר שכתב ירמיה לעצמו לא היה ירמיה מתחייב למלך ע"מ שכתב זכרון דברים

לעצמו, אבל אחר שאמר שהוא נשלח בשליחות מירמיה הלא יתחייב גם ירמיה, וכבר אמרו חז"ל שיהויקים היה רשע ודורו היו צדיקים וההפך בצדקיהו, שכן תראה שהם רצו להציל את ירמיהו, והמלך רצה להרגו, ובימי צדקיהו היה בהפך שהשרים רצו להרגו והמלך הצילו:

פסוק כא
העומדים מעל למלך, הם שרים אחרים שעמדו עליו אז כי השרים שחושב בפסוק י"ב כבר שמעו מברוך:

פסוק כד
ולא פחדו מן הדברים, **ולא קרעו בגדיהם** על שריפת המגלה, שהרואה כתבי הקדש נשרפין צריך לקרוע **וכל עבדיו השומעים** הם השרים העומדים מעל למלך:

פרק לז

פסוק ב
ולא שמע הוא ועבדיו, כי בדורו של יהויקים היו העם שומעים לדברי ירמיה רק המלך היה רשע כנ"ל בסי' הקודם, לא כן בדורו של צדקיהו העם לא שמעו והמלך נמשך אחרי העם:

פסוק ג
וישלח המלך, באר שהיו אז ג' דברים שבעבורם היה ראוי שישתנה ענין העם לטובה, א. שהמלך שלח אל הנביא שיתפלל בעדם, וזה מועיל לבטל הגזרה כמ"ש יען כי נכנע לפני וכו':

פסוק ד
ב. **וירמיה בא ויוצא בתוך העם**, ולא כלאוהו כמו בימי יהויקים שהיה כלוא כדי שלא יתנבא, מבואר שקבלו נבואתו:

פסוק ה
ג. **וחיל פרעה יצא ממצרים** לעזור את צדקיהו **וישמעו הכשדים** וכו' **ויעלו**, ר"ל שלא שבו לבבל רק שנסתלקו מן המצור כי התיראו שיבא עליהם האויב מבחוץ ותהיה להם המלחמה פנים ואחור לכן עלו ללכת לקראת חיל פרעה ולערוך אתו מלחמה:

פסוק ז
הנה חיל פרעה, א. הודיע לו שחיל פרעה לא עצר כח להלחם עם נבוכדנצר ושב מצרים, ב. בל יחשבו כי בתוך כך ילכו הכשדים לארצם, כי **ושבו הכשדים ונלחמו** וכו', ולא

תחשוב כי ישובו לאחר זמן אבל לע"ע הלכו לביתם, עז"א **אל תשאו נפשתיכם לאמר הלך ילכו כי לא ילכו** ר"ל רק עלו מן המצור להלחם עם פרעה אבל לא הלכו מארץ יהודה כי נשארו בארץ ואין לכם עת להכין נגדם עצה וגבורה:

פסוק י

כי אם, מוסיף, א. שאפילו אם הייתם מכים אותם **ולא ישארו רק אנשים** יחידים והם יהיו **מדוקרים** ונפצעים, אז המדוקרים יקומו, ב. **שאיש באהלו יקומו** אף שלא יכנסו לירושלים כלל רק יהיה איש באהלו רחוק מירושלים בכ"ז ישרפו את העיר באש, וכ"ז בהפלגת המליצה שאחר שה' נלחם לשרוף העיר אף פגריהם המתים ימלאו השליחות הזה ששלחם ה':

פסוק יב

ויצא ירמיהו לחלק משם בתוך העם ר"ל שרצה לחלק את עצמו מאנשי ירושלים ולהיות בארץ בנימין ופי' **ויצא בתוך העם** היוצאים, לבל ירגישו בו:

פסוק יג

אל הכשדים אתה נופל, אחר שהכשדים היו עדיין בארץ יהודה חשדו אותו שרוצה לברוח אל הכשדים להיות אתם:

פסוק יז

היש דבר מאת ה', ר"ל כי משריפת העיר וכבושה כבר הגיד לו, ושאל אותו אם י"ל דבר חדש **ויאמר יש** דבר חדש, והיא נבואה עליך **שאתה תנתן ביד מלך בבל**, ומעשה זו היה קודם הנבואה שנזכר למעלה סי' ל"ד שפרשתיה למעלה סי' ל"ב:

פסוק כא

וישב ירמיהו, ר"ל לא היה כלוא שם וישב חפשי, כי רק על הנבואה שלמעלה סי' ל"ד כלאו צדקיהו שזה היה אחר מעשה זה ושאז כלאו מפני שנבא זאת אל העם כמש"פ שם:

פרק לח

פסוק ב

והיוצא וחיה והיתה לו נפשו לשלל וחי, ר"ל כי שומרי המלך היו הורגים את כל היוצא אל הכשדים, לכן אמר שמי שיצא ויחיה ולא יהרג ע"י שומרי המלך תהיה לו נפשו לשלל וחי שהכשדים לא יהרגוהו, (ויען שהיוצא אל האויב יוצא ללחום ולשלול שלל אמר במליצה שהשלל שיבוז הוא יהיה הצלת נפשו):

פסוק ג
כה אמר ה' מפני שרבים יבחרו יותר לסבול רעב ודבר בעיר כדי להציל את העיר ולא יצאו אל האויב, אמר שהעיר תנתן ביד האויב בכל אופן:

פסוק ד
כי על כן הוא מרפא את ידי אנשי המלחמה וכו' **כי האיש הזה** וכו', ר"ל מפני שירמיה אמר שהוא מרפא ידי אנשי המלחמה לטובתם שע"י שלא ילחמו ינצלו, והם אמרו שמה שהוא מרפא ידיהם הוא מפני שאיננו דורש לשלום כדבריו, רק לרעה שיכבשם נבוכדנצר ויגלם בגולה:

פסוק ה
הנה הוא בידכם כי צדקיהו הוציאו חפשי (כנ"ל סי' הקודם) אבל אחר שאין כח למלך עליכם בשום דבר, והוא בידכם, תעשו כאשר תרצו:

פסוק ט
הרעו האנשים וימת תחתיו ר"ל הלא גם בל"ז כבר היה מת תחתיו במקום שהיה מפני הרעב, והיה מיתתו בשב ואל תעשה, וא"כ הרעו את אשר השליכו אותו אל הבור להמיתו בקום ועשה:

פסוק י
קח שלשים אנשים, מפני שהמלך כבר סלק א"ע מזה כמ"ש הנה הוא בידכם, ויוכלו אנשי המשמר למחות בידו, לכן צוה שיקח שלשים אנשים להוציאו ביד חזקה:

פסוק יד
שואל אני אותך דבר, ר"ל כי רצה לשאלו כמה פרטים, וא"ל אני שואל אותך דבר אחד כולל כל השאלות, והוא **בל תכחד ממני דבר** באופן שתגיד כל הפרטים שידעת:

פסוק טו
כי אגיד וכי איעצך, ר"ל יש לי הגדה מהרע העתיד לבא, וי"ל עצה איך תנצל ממנו, ואם אגיד לך הרע המעותד תמיתני, ואם איעצך להנצל לא תשמע:

פסוק טז
אם אמיתך בעצמי, **ואם אתנך ביד האנשים** שהם ימיתו אותך:

פסוק יז
אם יצא תצא התחיל בהעצה שאם תצא וחיתה נפשך, א. שלא תאשם נפשך נגד ה' על שתגרום רעות רבות, ב. שלא תשרף העיר, ג. וחיית אתה וביתך שלא יהרגוך:

פסוק יח
ואם לא תצא, זה הוא ההגדה:

פסוק יט
אני דאג את היהודים, מפני שהיו בירושלים שתי כתות, כת א' שרצו להשלים עם הכשדים, וכת השרים עם המלך שרצו להלחם, ושתי הכתות נלחמו זה בזה כמ"ש ביחזקאל סי' כ"א, וע"כ היהודים שנפלו אל הכשדים היו שונאים את צדקיהו וירא פן יתנו אותו בידם, והנה הנביא אמר לו אם יצא תצא וחיתה נפשך, ולא אמר וייטב לך ותחי נפשך כמ"ש אח"ז, וא"כ לא הבטיח לו רק שיחיה, והתירא פן יתנהו ביד היהודים ויחיה חיי הבוז והקלון:

פסוק כ
ויאמר ירמיהו לא יתנו והביא לו ראיה מדבור השני שהראהו ה' שהנשים ילמדו עליו זכות שהוא אינו אשם בדבר המרד ועי"ז יצא זכאי בהשפטו, וז"ש **שמע בקול ה' לאשר אני דובר אליך** הוא הדבור השני שאדבר אליך, שמן הדבור הזה תדע כי **וייטב לך ותחי נפשך**, שחוץ מן החיים ייטב לך ג"כ, ובאר לו הדבור השני **ואם מאן אתה לצאת כה הראני ה'**, שמן הדבור הזה יבין שאם יצא ייטב לו כי יצא זכאי אם יצא בעצמו:

פסוק כב
כל הנשים מוצאות והנה אומרות, ר"ל שידרשו מאת הנשים שהן המשרתות בבית המלך מה היה סבת המרד, והם ילמדו עליך זכות ויאמרו שהמלך אינו אשם בדבר כי **אנשי שלומך הם השיאו** ופתו **אותך** תחלה, ואח"כ אף שהמלך רצה לחזור ולהשלים עם נבוכדנצר לא יכול, כי **הטבעו בבוץ רגליך** שהיה דומה כנטבע בבוץ שאינו יכול לצאת, כמ"ש כי אין המלך יוכל אתכם דבר, כי כבר היה ביד השרים, כן ילמדו עליך זכות, ועי"כ **ואת כל נשיך ובניך מוצאים אל הכשדים** לעשות בהם שפטים על שהם הסיתו אותך, כי לכן המית את בני צדקיהו, וגם **אתה לא תמלט** כי לכן עור את עיניו על שלא ראה האמת והלך בחשך **ואת העיר תשרף** שדומה כאילו אתה שרפת, ע"י שלא השלמת אותו:

פסוק כה
מה דברת אל המלך ומה דבר אליך המלך, ר"ל כי צדקיהו ידע שירמיה לא יוציא דבר שקר מפיו, והשרים ישאלוהו שתי שאלות ביחד מה שדבר אל המלך ומה שדבר המלך אליו, ואמר לו המלך שישיב להם **מפיל אני תחנתי לפני המלך לבלתי השיבני בית יהונתן** והם יבינו שהיא תשובה על שאלה מה דברת אל המלך, ובאמת יהיה זה תשובת

ירמיה על שאלת מה דבר אליך המלך כי המלך דבר אליו שיאמר מפיל אני תחנתי לפני המלך וכו', ובזה לא ידבר שקר, וז"ש **ויבוא וישאלו**, ר"ל ששאלו אותו שתי השאלות הנ"ל, **ויגד להם ככל הדברים אשר צוהו המלך** ולא היה שקר, והם לא הבינו וחשבו שזה תשובה על השאלה מה דברת אל המלך, ולכן החרישו ולא שאלו עוד מה דבר אליך המלך שאז לא מצא תשובה, אבל הם **החרישו כי לא נשמע הדבר** ר"ל שלא הבינו תשובתו וטעו:

פסוק כח

והיה כאשר נלכדה ירושלים, זה מוסב למ"ש בסי' שאח"ז פסוק ג' כאשר נלכדה ירושלים ויבואו כל שרי מלך בבל, ושני פסוקים הראשונים מסי' הבא הוא מאמר מוסגר, וגם י"ל שרמז בזה שמעת ההיא כבר נחתם גזר דין אחר שצדקיה הקשה ערפו ולא שת לבו גם לזאת וכמ"ש לקמן ל"ט ט"ז הנני מביא דברי על העיר הזאת לרעה ולא לטובה וכמו שפירשתי שם, ומעת ההיא כבר היה דומה כאילו כבר נלכדה ירושלים:

פרק לט

פסוק א

בחדש העשירי עקר הספור בא לקמן סי' נ"ב ופה ר"ל שנבואת ירמיה נתקיימה, ורי"א פי' שהגם שהבקעה העיר בתמוז לא נכנסו עד ז' אב שכל החדש היו היהודים נלחמים עליה עד שלחצם הרעב, **בחדש העשירי** (**בעשור לחדש** מ"ב כ"ה, ולקמן נ"ב ד' יחזקאל כ"ד א'), **ויצרו**, ויבנו עליה דיק סביב (שם ושם):

פסוק ב

בתשעה לחדש (ולא היה לחם לע"ה ותבקע העיר, שם) ר"ל שע"י הרעב נבקעו העם לצאת אל מלך בבל, ועי"כ **ויבואו כל שרי בבל** ונכנסו לפנים מן החומה:

פסוק ד

ויהי כאשר ראם (וזה היא הבקעת העיר שנזכר במלכים ולקמן שהיה בקיעה שנית בלילה דרך שער בין החומתים):

פסוק ח

ואת בית המלך, זה היה בחדש החמישי ע"י נבוזראדן (מלכ ים ולקמן נ"ב):

פסוק ט

ואת יתר העם הנשארים, ר"ל חוץ לעיר, ובמלכים ולקמן שם ואת יתר ההמון:

פסוק י
אשר אין להם מאומה, כי ידע שאלה לא ימרדו בו כי הוא נתן להם כרמים וכו':

פסוק יב
ואל תעש לו מאומה רע, ר"ל מה שרע בעיניו הגם שאתה תעשהו לטובתו לא תעשה רק ככל אשר יאמר:

פסוק יג
(יג-יד) **וישלח נבוזראדן** וכו' **וישלחו**, מ"ש וישלח, היינו המלך שלח את נבוזראדן וכל רבי מלך בבל, והם שלחו שלוחיהם ויקחו את ירמיה להוציאהו אל הבית, שנתנו לו בית לשבת, וגם היה חפשי וישב בתוך העם כרצונו:

פסוק טז
לרעה ולא לטובה, כי עד עתה היה הרעה לתכלית הטובה כדי שעי"כ ישובו וייטיב עמהם, אבל עתה נגזר גז"ד והוא רק לרעה, כי אחרי ההתראה האחרונה שהתרה ירמיה בצדקיה ולא שמע לדבריו מאז היה מוכרח שתחרב העיר בכל אופן, וכמש"ש בסוף סימן הקודם, **והיו לפניך ביום ההוא**, שלא תפלט מן העיר ותראה את הרעה, ובכ"ז **והצלתיך ביום ההוא**, אם מן האויבים שי"ל בין השרים שלא תנתן בידיהם, ואם מחרב הכשדים:

פסוק יח
כי מלט אמלטך ע"י השגחה יען שבטחת בי:

פרק מ

פסוק א
בקחתו אותו והוא אסור באזיקים, כבר פי' חז"ל שבחר ללכת עם הגולה ושם בעצמו זיקים על ידיו כיתר הגולים להצטער בצרתם ועז"א והוא אסור:

פסוק ב
(ב-ג) **ויאמר אליו ה' אלהיך דבר**, ר"ל למה שמת זיקים על ידך ותצטער, א. **הלא ה' דבר** על ידך והוא גזרת ה', ב. הלא זה בא **בעבור שחטאתם לה' והיה לכם הדבר הזה**, ר"ל א"כ הדבר מיוחס לכם שאתם גרמתם, בענין שאני לא עשיתי רע, כי היה בגזרת ה', וע"י פועל ידכם הרע:

פסוק ד
ועתה למה נתת זקים על ידך אם באשר אתה רוצה לילך עם הגולים לבבל ותחשוב שא"א לך לילך עמהם בלא זקים, **הנה פתחתיך היום מן האזקים** ובכל זה **אם טוב בעיניך לבא אתי בבל בא** בלא זקים, **ואם רע בעיניך חדל**, כי הברירה בידך ללכת אל כל אשר תרצה:

פסוק ה
ועודנו, ר"ל ואם תחשוב כי ישובו הגולים לא"י אל גדליה שהפקיד מלך בבל בארץ ותשוב עמהם, ואין דעתך ללכת לבבל רק כדי לשוב עמהם לא"י, עז"א **ועודנו לא ישוב** ר"ל הגולה לא ישוב עודנו בעת הזאת, ולכן אם דעתך לשוב אל גדליה **שובה אל גדליה בן אחיקם** בעצמך, וגם שם יש לך ברירה, אם תרצה **שב אתו בתוך העם** או אם תרצה ללכת משם אל מקום אחר **אל כל הישר בעיניך ללכת לך, ויתן לו רב טבחים ארוחה** שקבע לו ארוחת תמיד שיתפרנס בו **וכי הפקיד אתו אנשים**, שמזה ראו שאין רצונו להגלות יותר רק שרוצה שתתישב הארץ לכן התקבצו אליו:

פסוק ט
אל תיראו, ר"ל שלא ייראו מהמון הכשדים שיצטרכו לעבדם ולהיות עבדים לעבדים כי כאשר יעבדו את מלך בבל ייטב להם כי הוא יסתירם בצל כנפיו מחמת ההמון:

פסוק י
ואני, ר"ל וכן אל תיראו מן הכשדים הבאים בשליחות המלך שיבוזו אתכם, כי אני עומד לפניהם להצילכם, וא"כ אין לכם לירא ולא להטמין את קניניכם מפני שודדים רק **אספו יין וקיץ ושימו בכליכם** בפרהסיא, וכן לא תיראו לשבת בכ"מ שאתם רוצים רק **ושבו בעריכם אשר תפשתם**, והנה לאלה צוה שישבו בעריהם לא במצפה באשר היו מורדים בתחלה לא נתן להם רשות לשבת שם:

פסוק יא
(יא-יב) **וגם כל היהודים** וכו' וישובו כל היהודים והם באו אל גדליה המצפתה כי היה להם רשות לשבת במצפה כי הם לא מרדו תחלה:

פסוק טו
(טו-טז) **אלכה נא ואכה** כי חשב שגדליה ירא מלהרגו על הספק מפני העם שיאמרו שממית בלא משפט, ואמר לו שהוא יעשה זאת ובצנעה, והשיב לו שאינו מאמין בדבר כי שקר הוא:

פרק מא

פסוק א
בא ישמעאל וכו' **מזרע המלוכה**, זה טעם אחד ע"מ שהרגו יען שהיה מזרע המלוכה חשב כי לו מגיע הנשיאות (טעם ב'). **ויכו את גדליה** וכו' **אשר הפקיד מלך בבל בארץ** שלכן הרג אותו, כי הוא נשלח ממלך בני עמון שהיה שונא למלך בבל ורצה שתהיה א"י תחת ממשלתו, **ויכו וימת אותו**, הם הכוהו וישמעאל גמר מיתתו בידיו:

פסוק ג
ואת כל היהודים אשר היו אתו, ר"ל היהודים שהיו שם לצורך גדליה בעלי מלחמתו, ועז"א **את גדליה**, כי היהודים שגרו שם לא הרג, ואת הכשדים אשר נמצאו שם הרג כולם, ומפרש **את בעלי המלחמה הכה**, והכשדים היו כולם בעלי המלחמה, לכן אמר אשר נמצאו שם, ומהיהודים הרג רק בעלי המלחמה ויתר העם החיה:

פסוק ד
ויהי ביום השני ישמעאל העלים את מיתת גדליה, ועז"א **ואיש לא ידע** והיה בדעתו למצוא עלילה שיאמר שהרגו בדין ובמשפט, וזה היה התחבולה שהרג השמונים איש, כמו שיתבאר:

פסוק ה
ויבאו אנשים, הוא רצה להעביר קול שגדליה הכה את האנשים היינו שצוה להרוג אותם על שהם מתאבלים על שריפת בהמ"ק, כמ"ש שהיו **מגולחי זקן וקרועי בגדים**, ועל **שמוליכים מנחה ולבונה לבית ה'** ורצה שיחשוב כל השומע שנבוכדנצר צוה לגדליה להרוג את כל המתאבל על בית ה' ואת כל ההולך להקטיר שם:

פסוק ו
(ו-ז) **ויצא ישמעאל לקראתם הולך ובכה** עשה א"ע כבוכה ומתאונן על הפקודה הזאת שנתן גדליה להרג ההולכים לבית ה', **ויאמר אליהם באו אל גדליהו** כדי שיחשבו שהם נהרגים בפקודת גדליה, ובבואם תוך העיר שחטם אל תוך הבור, וכ"ז עשה בפקודת גדליה:

פסוק ח
ועשרה אנשים נמצאו בם, והם בחשבם שגדליה צוה להכותם על הלכם לבית ה', **אמרו אל תמיתנו כי יש לנו מטמונים בשדה** וניתן שוחד אל גדליה אם יחיה אותנו, וע"כ לא המיתם כדי שיחשבו שכ"ז נעשה בפקודת גדליה, והיה כונתו אם להפיל אימה

על הנותרים שיחשבו שנבוכדנצר מינה את גדליה לרצוח תמימי דרך המתאבלים על החורבן, ואם כדי שכולם ישמחו ויאשרוהו על שהרג את גדליה שרצח נפשות שלא במשפט, וז"ש **והבור אשר השליך שם ישמעאל את פגרי האנשים אשר הכה ביד גדליהו** שבאמת הכה אותם ביד גדליה ובפקודתו, ר"ל שאמר כן שגדליה צוה להכותם, **הוא אשר עשה המלך אסא מפני בעשא**, מודיע בזה מה החטא גורם, כי כבר התבאר (מלכים א' ט"ו י"ז) שבעשא בנה את הרמה לבלתי תת יוצא ובא לאסא מלך יהודה, היינו לעכב עי"כ שלא יעלו ישראל לרגל, ועקר עליתם לרגל היה דרך מצפה כמ"ש (הושע ה':א') כי פח הייתם למצפה ושם עמדו ג"כ צבאות אסא להגן על ההולכים לרגל וללחום נגד גדוד בעשא, ועשה את הבור להספיק מים לצבאותיו, וא"כ הבור הזה שנעשה לעזר להולכים לבית ה' עתה בעונות הדור הושלכו שם חללים ההולכים לבית ה':

פסוק י

וישב את כל שארית העם אשר במצפה מאלה ששבו לא"י (כנ"ל מ"ב י"א) **ואת כל העם הנשארים** מאלה שהיו בא"י מכבר **אשר הפקיד נבוזראדן**:

פסוק טז

אשר השיב מאת ישמעאל כי בלכת ישמעאל נשארו עוד הרבה אנשים בסביבות מצפה והיה דעתם ללכת גם כן לארץ בני עמון אחרי ישמעאל ויוחנן השיבם מן הדרך, וגברים אנשי המלחמה אשר השיב מגבעון שלקח אתו ישמעאל ומצא אותם אצל גבעון:

פרק מב

פסוק ג

ויגד לנו, הם לא שאלו אם ילכו לארץ מצרים אם לא, כי כבר הסכימו ללכת למצרים (כנ"ל מ"א י"ז) רק בקשו שה' יגיד להם את הדרך באיזה דרך ילכו למצרים, **ואת הדבר אשר נעשה** אחר שיבואו לשם, ואיך ינצלו בדרך מחרב מלך בבל:

פסוק ד

השאלות: מז"ש והיה כל הדבר אשר יענה ה' אגיד לכם, שזה דבר שא"צ לאמרו: **ויאמר ירמיהו הנני מתפלל כדבריכם** ר"ל כפי שבקשתם שיראה לכם הדרך היותר טוב ללכת מצרים, ובכ"ז **והיה כל הדבר אשר יענה ה' אתכם**, היינו שאם יענה שלא תלכו בדרך זה כלל רק תשארו בא"י ג"כ **אגיד לכם**:

פסוק ה

(ה-ו) **השאלות**: ומז"ש שיעשו ככל אשר ישלחהו ה', הלא זה פשוט שלכן שאלו דבר ה' ועצתו ומהו אם טוב ואם רע, ומז"ש למען אשר ייטב:

והמה אמרו אל ירמיהו וכו' **ככל הדבר אשר ישלחך ה' אלינו כן נעשה** אף אם יצוה שנשאר בא"י:

פסוק ו

אם טוב ואם רע הגם שאם יצוה שישארו בא"י זה רע לפי דעתם, בכל זה **בקול ה' נשמע**, **למען** ר"ל שגם אם תשיג אותנו רעה ע"י ציווי ה' עכ"פ זה עצמו דבר טוב מה שנשמע בקול ה', וז"ש **למען אשר ייטב לנו כי נשמע בקול ה' אלהינו**, שהשמיעה בקול ה' הוא הטוב האמתי, וגם ר"ל שעי"כ ישגיח ה' שייטיב לנו ע"י שאנו שומעים בקולו:

פסוק ט

השאלות: מ"ש אשר שלחתם אותי מיותר:

כה אמר ה' אשר שלחתם אותי אמר להם שתשובת ה' לא היתה כפי שאלתם שיראם הדרך למצרים כי אינו מסכים שיצאו מא"י, רק תשובתו היא מצד מה **ששלחתם אותי להפיל תחנתכם לפניו**, שמצד זה רחם עליכם לתת לכם שארית בארץ, ועי"כ **אם שוב תשבו בארץ הזאת ובניתי אתכם** במלכות והנהגה, **ונטעתי אתכם** בריבוי עם, **כי נחמתי על הרעה** ורוצה אני שיהיה שארית בארץ ואחרית ותקוה:

פסוק יא

(יא-יב) **השאלות**: למה אמר שתי פעמים אל תיראו, ותחלה אמר אתכם אני להציל, שמשמע שירצה לעשות רע, ואח"כ ואתן לכם רחמים:

אל תיראו, לא תיראו מצד מה **שאתם יראים מפניו** עתה שהוא שינקום מכם על הריגת גדליה וכן **אל תיראו ממנו** בעתיד משאר רעות ומעבודה קשה כי על מה שיחרה אפו על הריגת גדליה **אתכם אני להושיע אתכם ולהציל אתכם מידו** בל יעניש אתכם ע"ז, וכן על העתיד **ואתן לכם רחמים ורחם אתכם** להקל המסים והעבודה, **והשיב אתכם אל אדמתכם** שתהיה האדמה שלכם וקניניכם כמקדם:

פסוק יג

(יג-יד) **השאלות**: מ"ש ואם אומרים אתם, וחזר מלת לאמר, והיל"ל לא נשב בארץ הזאת כי ארץ מצרים נבא?:

ואם אומרים אתם, אמנם אם לא תרצו לשמוע בקול ה' להשאר בא"י שבזה יש שני אופנים, אם מפני שאין רוצים לשבת בארץ, והיא ההליכה ממה שממנו, או מפני שרוצים

בארץ מצרים שהיא הנסיעה אל מה שאליו, אומר על הצד הראשון **אומרים אתם לא נשב בארץ הזאת לבלתי שמוע בקול ה'** שהבטיח לכם שייטיב אתכם, ותרצו לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ אל שאר מקומות חוץ ממצרים, ועל הצד השני אמר **לאמר**, או שתאמרו **לא כי ארץ מצרים נבא אשר לא נראה מלחמה**, כי בשאר ארצות חוץ ממצרים היה להם אז מלחמה עם נבוכדנצר שכבש כל ארצות סוריא אחר החורבן, לא כן מצרים שאין שם מלחמה ורעב:

פסוק טו

ועתה לכן שמעו דבר ה', ר"ל על הצד שיצאו מא"י לשכון בשאר ארצות חוץ ממצרים ע"ז לא דבר ה' עונש רק מה שאמר למעלה לבלתי שמוע בקול ה' שבזה לא תבא להם הטוב שהבטיח אם ישארו בא"י, אבל **אם אתם שום תשימון פניכם לבא מצרים** שע"ז הזהירם ביחוד (וכבר הוזהרו מן התורה שלא ישובו מצרים ויש סברא שהאיסור הוא רק בדרך הזה מא"י למצרים כמ"ש הקדמונים, ועז"א אם שום תשימון פניכם לבא מצרים שהוא המוזהר ויש סברא שאינו אסור רק היוצא לגור לא ההולך לסחורה ואם הלך לסחורה והשתקע שם לא עבר על הלאו במעשה, עמ"ש באה"ח בארי' סי' ח' סק"ב, ועז"א ובאתם לגור שם):

פסוק טז

והיתה החרב אשר אתם יראים ממנה, שמטעם זה בחרתם בארץ מצרים כמ"ש אשר לא נראה מלחמה, **שם תשיג אתכם**, יען שתהיה החרב בארץ מצרים שנבוכדנצר יכבוש אחר כך את ארץ מצרים:

פסוק יז

השאלות: מ"ש ויהיו הוא כפל לשון?:

ויהיו, וחוץ ממה שישיג אתכם שם חרב ורעב מעצמו, חוץ מזה ימות בחרב וברעב עד שלא יהיה להם שריד ופליט, **מפני הרעה אשר אני מביא עליהם**, רעה השגחיית מיוחדת עליהם מצד העונש חוץ מן החרב הכולל שישיג גם את מצרים:

פסוק יח

כי כה אמר ה' כאשר נתך אפי וחמתי, ר"ל כמו שבירושלים היה עונש השגחיי כן יהיה בבואכם מצרים:

פסוק יט

השאלות: מ"ש דבר ה' עליכם אין לו פירוש וכל הענין כפול ומכופל ומיותר:

דבר ה' עליכם עד הנה הודיע להם את דבר ה', מעתה יאמר הנביא דברי עצמו, **הלא ה' דבר עליכם אל תבאו מצרים**, ואני **העידותי בכם היום** והתריתי בכם בשם ה', וא"כ מזה נודע:

פסוק כ

כי התעיתם בנפשותיכם ר"ל שמזה נודע שאתם גמרתם בדעתיכם לבא מצרים, ומה **ששלחתם אותי אל ה' לאמר התפלל** וכו' **וככל אשר יאמר ועשינו** בזה אתם התעיתם את עצמכם, כי ה' יודע האמת שאין דעתכם לשמוע לקולו, ומזה ידעתי כי מה:

פסוק כא

שהגדתי לכם היום ולא שמעתם הסכלתם עשו מאד, כי לא הרוחתם מזה, רק מה:

פסוק כב

שעתה ידע תדעו כי בחרב וברעב תמותו שאם לא הייתם שואלים ממני לא הייתם יודעים מה יהיה בסופכם ועתה ששאלתם תדעו שאחריתכם למות:

פרק מג

פסוק א

ויהי ככלות ירמיה וכו' **אשר שלחו ה' את כל הדברים האלה**, ר"ל שגם סוף דבריו שנראה שאמר כן מדעת עצמו שהודיעם שאין במחשבתם לשמוע לדברי הנביא גם זה צוהו ה' לדבר כן אליהם, שהגם שהוא דבר בחיריי ויש יכולת בידם לשמוע בקול ה', הודיעו ה' את מחשבתם, שהם מתעים את הנביא ושהסכימו שלא ישמעו אם יצום ה' שלא ילכו למצרים אבל הם חשבו שירמיה אמר זה מדעתו כמו שנראים פשטות דבריו כמו שפירשתי שמן פסוק י"ט דבר ה' עליכם הם דברי ירמיה, ולכן חשדו אותו שכל הנבואה הוציא מרוחו, וע"כ אמרו:

פסוק ב

(ב-ג) **שקר אתה מדבר כי ברוך בן נריה מסית אותך**, שחשבו שיען ברוך נכנס ויצא בין העם ושמע דעתם שרוצים בכל אופן ללכת מצרים הגיד זאת לירמיה והוא הסיתו לזה, וגם שאחר שחשבו שמצד הטבע ירע נבוכדנצר להם על הריגת גדליה וטוב שימלטו מידו, א"כ איך אפשר שיצום ה' להשאר במקום סכנה ויצטרך לשנות בחירת נבוכדנצר שזה נס חוץ לטבע וה' לא יעשה נס כל עוד שיש אפשרות להמלט בדרך הטבע וע"כ לא האמינו בנבואתו:

פסוק ז
ויבואו ארץ מצרים כי לא שמעו, ר"ל שע"י שלא שמעו בקול ה' נסתבב שבאו למצרים כי באמת זה היה הקללה האחרונה שבמשנה תורה והשיבך ה' מצרים באניות, וביאתם היה עונש על חטאים הקודמים:

פסוק ט
קח בידך שגם הנבואה לרעה (שישוב ה' ממנה אם ייטיבו העם מעשיהם) אם יעשה הנביא איזה פעולה לא תשוב בשום אופן שזה מורה חריצות הגזירה כמ"ש הרמב"ן לכן צוה לו לעשות פעולה להורות כי נחרץ הדבר בלי השנות:

פרק מד

פסוק ב
כה אמר ה' אתם ראיתם, כשיראה האדם איזה התחדשות ידרוש אחר סבתו, ואם ראה שקודם ההתחדשות הזה קדם דבר אחר, אז יחקור אם הדבר הקודם היה סבה לדבר המאוחר שנתחדש אם לא, אבל אם בא אליו נביא ויאמר לו דע כי דבר זה הנעשה עתה יהיה סבה לדבר פלוני שיתחדש אחריו, וכן בא הדבר כפי נבואת הנביא אז לא יסתפק כלל שהדבר הקודם היה הסבה לדבר המאוחר, וז"ש **אתם ראיתם את כל הרעה אשר הבאתי על ירושלים** שנתחדש שם ענין גדול, שבאו עליה רעות רבות והם מתמידים בזמן, כמ"ש **והנם חרבה היום הזה**:

פסוק ג
מפני וגם ראיתם הסבה הקודמת לפני הרעה **שהיא רעתם אשר עשו להכעסני** בעבודת אלהים אחרים, וגם א"א שתספקו כלל אם מעשיכם הרעים היו הסבה אל הרעה שבאת עליכם, כי **ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים** שהגידו לכם בתמידות **השכם ושלוח** שלא תעשו את דבר התועבה הזאת שהוא ע"א, וגם ראיתם כי כמו שאמרו הנביאים כן היה, כי ע"י **שלא שמעו** ואף **לא הטו את אזנם** לא **לשוב מרעתם** לעשות תשובה על העבר ולא **לבלתי קטר לאלהים אחרים** בעתיד עי"כ:

פסוק ו
ותתך חמתי ואפי, וזה היה סבת הרעה שבאה עליכם, **ותבער**, ר"ל הנה עד עתה בערה החמה **בערי יהודה ותהיינה לחרבה** וה' כלה חמתו על העצים והאבנים, אבל:

פסוק ז
ועתה למה אתם עושים רעה גדולה על נפשותיכם, עתה לא תכלה החמה על הערים והבנינים כמו עד עתה רק על הנפשות, **להכרית לכם איש ואשה לבלתי הותיר לכם שארית**, (לעומת שתחלה נותר עכ"פ שארית), והוא במה שאתם עושים **להכעסני במעשי ידיכם לקטר בארץ מצרים** אשר אינכם שם תושבים כמו בארץ יהודה רק **אשר אתם באים לגור שם** ובזה תהיה הרעה כפולה, א. **למען הכרית לכם** שתכרתו לגמרי, ב. **ולמען היותכם לקללה בכל גויי הארץ**, אחר שאתם בין הגוים ויראו מעשיכם ועונשיכם:

פסוק ט
השכחתם שואל אותם הכי שכחו את הסבה שגרמה את הרעה, והוא **השכחתם את רעות אבותיכם ואת רעות מלכי יהודה** וכו', הרעות שעשו המלכים וכל העם ובפרהסיא בערי יהודה וזה א"א לשכוח, או האם יכחשו את המסובב שהוא הרע שהשיגם עי"כ, ועז"א הכי:

פסוק י
לא דכאו היום הזה הכי לא הועילו הצרות לדכא אתכם עד דכא, עד שלכן **לא יראו** מן העונש **ולא הלכו בתורתי** ע"י שראו העונש הבא אל העובר על התורה:

פסוק יא
לכן הנני שם פני בכם לרעה, כי בחורבן ירושלים היו פני ה' וכוונתו לטובה, ושיהיו כזריעה שבהפסד הזרע יוציא פרי תבואה (כנ"ל סי' ל"ב), אבל בכם אשים פני רק לרעה ולא כזריעה רק **להכרית את כל יהודה**:

פסוק יב
ולקחתי מפני שהיו ביניהם שתי כתות, כת אחת שבאו למצרים להשתקע שם והם שרי החילים והזדים, וכת אחרת שבאו בעל כרחם עם השרים כמ"ש ויקח יוחנן בן קרח את כל שארית יהודה, (למעלה מ"ג ה') והיה בדעתם לשוב לארץ יהודה, אמר שהכת הראשונה אשר **שמו פניהם לבוא ארץ מצרים**, שעיקר מגמת פניהם היתה להיות בארץ מצרים, הם **יתמו כל** לגמרי, **כי בחרב וברעב יתמו**, ומוסיף **מקטן ועד גדול בחרב וברעב ימתו**, כי לרוב יפלו הגדולים בחרב מלחמה כי הם הלוחמים ולא ברעב כי יבקשו אוכל למו, והקטנים יפלו ברעב מעניים ולא בחרב כי לא ילחמו, ועתה ישוו הקטן והגדול למות בין בחרב בין ברעב, וחוץ מזה **והיו לאלה לשמה**, כי:

פסוק יג

ופקדתי וכו' **כאשר פקדתי על ירושלים** ר"ל שיהיה כליון השגחיי על ידי שאני אפקוד עליהם בחרב וברעב ובדבר ע"י השגחתי, ור"ל כי אלה שהלכו להשאר במצרים הם התחברו אל חיל פרעה להלחם עם נבוכדנצר ולכן יפלו בנופלים:

פסוק יד

ולא יהיה וגם הכת השניה שלא באו למצרים ע"ד להשתקע ודעתם לשוב לארץ יהודה, וז"ש **שלא יהיה פליט ושריד גם להבאים לגור שם** לפי שעה **ולשוב ארץ יהודה אשר המה מנשאים את נפשם שישובו ליהודה**, **כי** גם מהם **לא ישובו כי אם פלטים**, שהגם שלא לחמו עם נבוכדנצר כלו ברעב ובדבר:

פסוק טו

ויענו את ירמיהו כל האנשים היודעים וכו' ר"ל כל הנשים היו מקטרות לאלהים אחרים רק רבות עשו זה שלא מדעת בעליהן, ולכן **לא ענו רק האנשים היודעים שנשיהם מקטרות לאלהים אחרים**, שהם היו נוגעים בדבר, והנשים ענו כולן, וכן העם היושבים בפתרוס ענו ג"כ כולם שהם קטרו כולם האנשים והנשים:

פסוק טז

(טז-יז) **הדבר** וכו' **כי עשה נעשה**, הם הכחישו גוף הראיה שלו שהוכיח שהקיטור היה סבה להרעות שבאו עליהם, והם אמרו בהפך שהלא בימי אחז ומנשה שהתמידו בע"א לא באה הרעה רק בימי צדקיהו שאז לא התמידו בע"א כי רוב העם עבדו את ה' ושמעו לדברי הנביאים ולמה באה הרעה בימיו, מזה הוכיחו להפך שהקיטור היה מועיל ומגין בעדם ובעת התרשלו ולא הקטירו למלכת השמים באה עליהם הרעה, כי הקיטור היה אצלם כעין טלמסאות שהוא מסוגל להוריד על ארצם שפע הכוכבים והמזלות ממגד שמים מטל וגשמי ברכה וחשבו שע"י שהניחו מלקטר חסרו כל, וז"ש **כי עשה נעשה** וכו' **לקטר למלכת השמים כאשר עשינו ונשבע לחם**, **ומאז חדלנו לקטר חסרנו כל**, זאת שנית טענו שהם אינם משתחוים למלכת השמים לשם אלהות כי מאמינים בה' ובהשגחתו ובנביאיו, רק שזה מועיל לדעתם בענין סגוליי, וז"ש **כי עשה נעשה את כל הדבר אשר יצא מפינו לקטר למלכת השמים** ולא לשם אלהות רק **כאשר עשינו אנחנו ואבותינו בערי יהודה** שהיה רק **לקטר למלכת השמים** קיטור סגוליי לבד וכעין מלאכה להוריד השפע מצד שהשמש היא המולכת בשמים, וממנה תבא התבואה והפירות, שהנסיון הוכיח שמועיל כי **ונשבע לחם**, שעי"ז בא שפע הטל והמטר והפראת התבואה,

ובכ"ז **ונהיה טובים** ר"ל טובים לאלהים, כי לא היה בזה הכחשה לאל ממעל ולכן **רעה לא ראינו**:

פסוק יח

ומן אז חדלנו לקטר חסרנו כל, וא"כ הורה הנסיון הפך דבריך:

פסוק יט

וכי אנחנו מקטרים ר"ל וכי תחשוב שזאת יעשו הנשים הסכלות מדעת עצמן, עד שמסכלותן יעשו זאת לשם אלהות ועבודה, **וכי מבלעדי אנשינו עשינו לה כונים** הלא זאת עשינו בידיעת אנשינו שהם חכמים ונבונים, ולא לשם אלהות רק **כונים** עשינו דמות שיהיה מכוון אל שפע הכוכב להיות כעין עצב ודפוס אל הכוכב שיריק עליו ברכתו, ועל מכוון זה הסכנו נסכים לא על כוונת אלהות ולשם עבודה:

פסוק כ

ויאמר ירמיהו, על הגברים הם אלה שידעו שנשיהם מקטרות, **ועל כל הנשים ועל כל העם** הם היושבים בפתרוס כנ"ל ט"ו, **העונים אותו דבר** כי עתה לא אמר עדיין נבואה בשם ה' עד אח"ז, רק אמר דברי עצמו תשובה לעומת תשובתם:

פסוק כא

הלא את הקטר השיב להם, א. שמ"ש שהם אין מקטירים לשם אלהות רק בענין סגולייי, הלא גם בערי יהודה היה קטור כזה כמו שאתם מקטרים, ובכ"ז חרה אף ה', מבואר שהקטור הזה הוא תועבה בעיני ה', ב. מה שטענו מדוע לא הענישם ה' בעת שהתמידו לעבוד ע"א והענישם בעת שהתרשלו בזה **הלא את הקטר אשר קטרתם אתם ואבותיכם** שגם אתם קטרתם כמו אבותיכם שהגם שבימי יהויקים וצדקיה לא התמידו בע"א כבימי מנשה הקטור היה מתמיד בהם תמיד, ומה שלא העניש אתכם תיכף בימי אחז ומנשה כי **אותם זכר ה'**:

פסוק כב

ולא יוכל עוד לשאת שה' המתין עד שנתמלאה הסאה ומשא העונות היה מרובה וכבד מאד עד שלא יכול שאתו מפני כבדו, ואז כשנתמלאה הסאה בא העונש **ותהי ארצכם לשמה**, וזה עצמו ראיה על גודל העון בעיני ה' עד שלא העניש תיכף שזה ממדת הרחמים כמ"ש רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה ע"כ אפקד עליכם וכו', אבל בחטא ע"ז שהוא גדול מאד המתין עד שנתמלאה הסאה כדי שיכלה אותם ויכריתם באפו ובחמתו:

פסוק כג
מפני, ר"ל ומה שנתן לפניכם מכשול לטעות שהרעה באה במקרה, ולא העניש אתכם תיכף בימי מנשה כדי שתדעו שבאה הרעה בהשגחה, השיב לזה, א. **מפני אשר קטרתם** שבחטא גדול כזה מעלים העונש מן האדם ומקשה לבו להאבידו, ב. **ואשר חטאתם** גם ביתר העבירות, ג. **ולא שמעתם בקול ה'** שהנביאים הודיעו לכם שהעונש יבוא בהשגחה על החטא, ד. **ובתורתו** וכו' **לא הלכתם** שאם הייתם יודעים את התורה היה נודע לכם שה' יעניש את החוטא **על כן קראת אתכם הרעה כיום הזה** מכל אלה הטעמים תחשבו היום שהרעה באה לכם במקרה ולא בהשגחה שאם לא כן היה ה' מעניש אתכם באופן שתשיגו שהרעה אינה מקרית רק השגחיית:

פסוק כד
ויאמר ירמיהו עד עתה השיב מדעתו והתוכח עמהם, עתה א"ל נבואה בשם ה', ועז"א **שמעו דבר ה'**:

פסוק כה
כה אמר ה', **אתם ונשיכם**, ר"ל אין לכם תירוץ שרק נשיכם עשו זאת כי אתם עוסקים בע"א עם נשיכם, וכן אין לכם תירוץ שלא הסכימו מעשיכם עם דבריכם, כי **ותדברנה בפיכם ובידיכם מלאתם**, באופן שהסכימו לעבירה כל הבית, האיש והאשה, וכל הגוף הדבור והמעשה, וגם **לאמר עשה נעשה את נדרינו** ר"ל שבמ"ש (פסוק י"ז) עשה נעשה את אשר יצא מפינו מבואר שחושבים זה כנודר לדבר מצוה שלא יחל דברו, ומבואר כי תעבדו הע"א לשם קדושה ואלהות, ולא היה דבור לבד, **כי הקים תקימנה את נדריכם** ר"ל כי הנדר מועיל בו חרטה אם אינו מקיימו נעקר מעיקרו, אבל אתם תקימו אותו וכן **עשה תעשינה** לקיימו בפועל:

פסוק כו
לכן וכו' **הנני נשבעתי** הוא גזר דין שיש בו שבועה, **אם יהיה עוד שמי נקרא** ר"ל שכן תשכחו את ה' באמת עד שתהיו כעכו"ם גמורים לכל דבריכם:

פסוק כז
הנני שוקד עליהם, נגד שאמר שהעם שרצו לשוב מא"י למצרים תשיגם הרעה הכללית שתשיג את אנשי מצרים, מוסיף שאני שוקד עליהם לעשות להם רעה מיוחדת עד שיתמו לגמרי:

פסוק כח

ופליטי חרב ישובון הפליטים שזכר למעלה שישובו יהיו **מתי מספר**, **וידעו דבר מי יקום ממני ומהם** ר"ל אם יקומו דבריהם ממני או יקומו דברי מהם, ר"ל נראה למי היכולת להקים דברו, אם יקימו הנדר שנדרו, או אקים אנכי הגזירה שגזרתי:

פסוק כט

(כט-ל) **וזאת לכם האות**, ר"ל שאם היה מלך בבל כובש את מלך מצרים במלחמה חוץ לארצו לא היה מכלה את יושבי המדינה, אבל ע"י **שאני פוקד עליכם במקום הזה**, שנבוכדנצר בא עד מצרים ופרעה נסגר במצור כמו צדקיהו, ולכן כשכבשו הרג כל אנשי המקום ע"י רב טבחים כמו שעשה בירושלים, וז"ש **הנני נותן את פרעה כאשר נתתי את צדקיהו**:

פרק מה

פסוק א

בכתבו את הדברים האלה על ספר למעלה (סי' ל"ו ב') ספר שה' צוה לירמיה לכתוב על ספר את הדברים אשר דבר אליו על ישראל ועל כל הגוים, וגם לחז"ל שהדברים שעל ישראל הם מגלות קינות, הדברים שעל הגוים הם הנבואות המסודרות פה מן סי' מ"ו עד סי' נ"ב שהיו מסודרות לפני ירמיה בספר מיוחד כמ"ש למעלה (כ"ה י"ג) והביאותי וכו' את כל הכתוב בספר הזה אשר נבא ירמיה על כל הגוים, שכוון לנבואות דפה, וע"כ טרם שסדר הספר הזה יודיע מ"ש לו ה' אל ברוך הכותב:

פסוק ג

אמרת, ברוך היה מכין א"ע לנבואה ולא נחה עליו הרוח, ובעת כתב הנבואות על ספר היה לו צער כפול באשר היה משרת את ירמיה רק לכתיבה, ולא חל עליו איזה הארה נבואיית כפי הראוי לאיש הרוח בעמדו לפני הנביא בעת יחול הנבואה עליו, ובשגם בהיותו כלי מסייע בהעלות דברי אלהים על ספר הלא יתנבא גם הוא, כמו שהיה בבני הנביאים ומעשה דשאול יוכיח, ועז"א **יסף ה' יגון על מכאובי** כי ראה שכ"ש שלא יזכה לזה בעת אחרת, והנה **יגעתי באנחתי** על רוב ההכנות שעשה למצוא דבר אלהים, ובכ"ז **מנוחה לא מצאתי** שתנח עלי רוח הקודש:

פסוק ד

כה אמר ה' אמר לו ה' תשובה על מחשבתו, **הנה אשר בניתי אני הורס** ר"ל שהנבואה שתחול על הנביאים שלא בתורת שליחות רק להשלים את הנביאים בשפע קודש ובשכל

טוב, זה לא יהיה רק בעת שהשכינה שרויה בישראל, לא בעת צרה שה' הורס הכל ומסלק שכינתו מן הקדש והמקדש ומן הארץ, ואיך **אתה תבקש לך גדולות** להשלים אותך השלמה גדולה ע"י הנבואה, וזאת **תבקש לך** לצרכך לא להיות שליח אל הכלל שכבר נשלם השליחות ע"י ירמיה, אל תבקש יותר ממה שאתן לך שתדבק בך השגחתי להצילך מן הרעה הכוללת שתבא, ואתה תוכל ללכת בכל המקומות ותהיה מושגח מה' ובצל כנפיו תחסה:

פרק מו

פסוק א

אשר היה, הנבואות שמכאן עד סי' נ"ב, נבא על הגוים שכבש נבוכדנצר:

פסוק ב

למצרים, נבואה שבסימן זה נבא על מצרים שהוכו מנבוכדנצר שתי פעמים, ועד פסוק י"ג נבא ע"מ שהכה את חיל פרעה נכו על נהר פרת בשנה הרביעית ליהויקים:

פסוק ג

ערכו, יצייר במליצתו שמצרים לא יתחיל עוד לצאת למלחמה כלל, כמ"ש (מ"ב כ"ד ז') ולא הוסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת, ואומר אליו **שיערכו מגן וצנה ויגשו למלחמה**, ומוסיף או עכ"פ **אסרו הסוסים והפרשים יעלו** עליהם לרכוב, **והתיצבו בכובעים** כאילו מתחילים לצאת, הגם שלא יגשו למלחמה עצמה, או עכ"פ **מרקו הרמחים ולבשו הסריונות** כמי שעושה תחילת ההכנה:

פסוק ה

מדוע ראיתי המה חתים שי"ל מורך לב, ויותר מזה כי **נסוגים אחור**, כמראה המורך בפועל, ויותר מזה שגם **גבוריהם יוכתו** באמת, **ונסו** וגם **לא הפנו** לראות אם יש רודף מרוב הפחד, מדוע היה זה?, משיב יען **מגור מסביב נאום ה'** ה' הביא עליהם מגור ופחד:

פסוק ו

אל, אבל לחנם מנוס נסו, כי גם **הקל** ברגליו **אל ינוס**, **והגבור לא ימלט** ע"י גבורתו כי **צפונה על יד נהר פרת כשלו**, שתחת שהיה להם לברוח לצד דרום שהוא צד מצרים יברחו לצד צפון אל יד הנהר, שבא האויב מאחוריהם ולחצם אל יד הנהר ושם נפלו כולם, כי הנהר סגר בעדם את הדרך:

פסוק ז
מי זה אשר **כיאור יעלה**, שכמו שהיאור נילוס בעת יעלה יכסה את כל הארץ בריבוי מימיו כן כסה את עין הארץ בריבוי מחנותיו, **וכנהרות יתגעשו מימיו**, וכמו שהנהר המושך מימיו חדים ושוטפים כל אשר בדרכם כן היו אנשים גבורים שוטפים את כל הממלכות:

פסוק ח
מצרים, משיב מצרים הוא הרגיל לעלות כיאור, והמאמרים מקבילים **כיאור יעלה ויאמר אעלה אכסה ארץ** כנילוס שמכסה ארץ במים, **וכנהרות יתגעשו מימיו** (**ויאמר**) **אובידה עיר ויושבי בה** כנהר השוטף ומאבד הכל:

פסוק ט
עלו ואני מצוה לכם **שתעלו על הסוסים והרכב יתהוללו והגבורים יצאו**, ועמהם יצאו עוזריהם **כוש ופוט** וכו', אבל **והיום ההוא לה' יום נקמה**, וע"כ נתן בלבם שיצאו למלחמה לקראת נבוכדנצר **ואכלה חרב ושבעה** מבשרם, **ורותה מדמם**, **כי זבח גדול לה'** מצייר כאילו ה' הכין זבח **אל נהר פרת** (שהיה דרכם לזבוח אל הנהר) והקדיש קרואיו עם כשדים לאכול ולשבוע:

פסוק יא
עלי גלעד, אחר מפלת פרעה רצה עדיין להתחזק בממשלתו שהיה לו בארץ סוריא עד עבר הירדן שגלעד היה ראש לממלכה זאת, וע"ז ימליץ שרצה לקחת צרי למכתו מגלעד ששם גדל הצרי, אבל **לשוא הרבית רפואות** ע"י סמים, אחר **שתעלה אין לך**, שכלה הליחות השרשי והבריאות, ר"ל א"א שתתחזק על ידי עמים אחרים אחר שנפלו מבחר גבוריך, כי **שמעו גוים קלונך** ולא יתחזקו להיות בעוזריך, וחוץ מן השמועה גם **צוחתך** בעצמך **מלאה הארץ**, **כי גבור בגבור כשלו** שהיה מהומה בין גבוריו והרגו זה את זה:

פסוק יג
הדבר, עתה ינבא על מה שהוכו שנית ע"י נבוכדנצר שבא אל ארץ מצרים להכותה:

פסוק יד
הגידו, תחלה **יגידו במצרים** שנבוכדנצר בא עליו, ואח"כ **יכריזו במגדול ובנוף** שהם ערי מבצר שיתיצבו במבצריהם ושם יכינו כלי נשק, וההכרזה תהיה שיעמדו במקומם ללחום על עריהם, לא שיצאו לקראת האויב כי כבר **אכלה חרב סביביך**:

פסוק טו
מדוע, שואל אבל מדוע נשטפו הגבורים ולא עמדו במלחמה בערי מבצר? משיב **לא עמד**, מפני **שה' הדפו**:

פסוק טז
ה' הרבה כושל, וע"י המכשול **נפל איש אל רעהו** שנעשה ביניהם מלחמה פנימיית ואחד הכשיל את חבירו, ועי"כ נתפזרו העמים עוזריהם, **ויאמרו איש אל רעהו קומה ונשובה אל עמנו מפני חרב היונה** היא חרב של נבוכדנצר:

פסוק יז
קראו שם, תחלה קראו ופרסמו **שפרעה בא בשאון** גדול ועם רב, ואח"כ קראו כי **העביר המועד**, שקבע מועד אחר שבו בזמן יבא, וה' אומר שלא יבא כלל:

פסוק יח
חי אני כי כתבור בהרים, שהר תבור הגם שיושב בין ההרים, והר הכרמל הוא סמוך לים, (כמ"ש במס' שבת דף ל"ד) כדי שיניח חמה בראש הכרמל וירד לים ויטבול, זה שיעור בין השמשות ובכ"ז א"א שיבא תבור בין ההרים שאצלו ושיבא הכרמל בים, כי ה' קבעו שלא ימוש ממקומו, כן פרעה הגם שהוא קרוב למקום המלחמה לא ימוש ממקומו ולא יבא:

פסוק יט
כלי גולה עשי לך, אולם לענין זה תמוש ממקומך שתצא ללכת לגולה **כי נוף לשמה תהיה**:

פסוק כ
עגלה יפה פיה, מצרים היו מכבדים ומעריצים את השור שיחסו לו אלהות, והוא עמד בנוף, וכשחרב נוף המיתו הכשדים את יראתם, ובזה ממשיל מצרים לעגלה יפיפיה שהוא העגל שעבדו לו, שהיו בוחרים שיהיה יפה מאד, **ובא לו הקרץ** והשחיטה **מצפון** מעם כשדים:

פסוק כא
גם שכיריה, ועפ"ז ממשיל גם המלכים שהיו לוחמים מלחמותיהם בשכר והיו עוזרים מצרים **כעגלי מרבק**, שהיו ג"כ כעגלים שעמדו להתפטם שם מטוב ארץ מצרים, ואחר מפלת העגלה שהיא מצרים **גם המה הפנו** ללכת לארצם **ונסו ולא עמדו**, **כי בא** גם עליהם **יום אידם** וגם **עת פקודתם** בעבור עונותיהם:

פסוק כב
קולה, ציור הנחש הוא שהיו לו רגלים ונקצצו ע"י חטאו, ובזה מצייר את מצרים שקצצו את רגליהם לבל יוכלו ללכת ממקומם חוץ לארצם, **כי בחיל ילכו** האויבים והחיל **באו לה בקרדומות** לקצץ רגליהם, ועם ציור הקרדומות יתפוס המליץ ציור אחר מה שעושים עם הקרדום שבו חוטבים העצים, ועז"א **כחוטבי** עצים, ועפ"ז יצייר ארץ מצרים כיער, שבאים בקרדומות לכרתו, ואומר כי **כרתו יערה נאום ה'**, ר"ל שחוטבי עצים האלה והקרדומות הם כרתו את יערה **כי לא יחקר** והוא עצום מאד, **כי רבו**, והגם שלא יחקר בכ"ז כרתוהו כו', כי החוטבי עצים שבאו **רבו מארבה ואין להם מספר**, והיה בידם לחטוב את היער כולו:

פסוק כד
הבישה בת מצרים, ואח"ז נשאר לה בושה גדולה כי **נתנה ביד עם צפון** להיות עבדים לעם צפון:

פסוק כה
אמר ה', **הנני פוקד אל אמון מנא**, שהיה שם מושב הע"ז אמון, **ועל פרעה** שנלקח ארצו, **ועל** מדינת **מצרים** ויתר אלהיה ויתר מלכיה ואחר כך יפקוד שנית **על פרעה**, שנלחם שנית ונובכדנצר הרג אותו, וז"ש **ונתתים ביד מבקשי נפשם** להרגם, **ואחרי כן תשכן כימי קדם** כמ"ש ביחזקאל שזה היה אחר ארבעים שנה שאז כלתה מלכות בבל:

פסוק כז
ואתה אל תירא עבדי יעקב אחר שאמר שמצרים תשכון כימי קדם וזה היה כשמלך כורש, אומר שגם יעקב לא יירא **ואל תחת ישראל** הגדולים **כי הנני מושיעך** וכו', וכבר התבארו פסוקים אלה למעלה סי' למ"ד:

פסוק כח
בכתבו את הדברים האלה על ספר למעלה (סי' ל"ו ב') ספר שה' צוה לירמיה לכתוב על ספר את הדברים אשר דבר אליו על ישראל ועל כל הגוים, וגם לחז"ל שהדברים שעל ישראל הם מגלות קינות, הדברים שעל הגוים הם הנבואות המסודרות פה מן סי' מ"ו עד סי' נ"ב שהיו מסודרות לפני ירמיה בספר מיוחד כמ"ש למעלה (כ"ה י"ג) והביאותי וכו' את כל הכתוב בספר הזה אשר נבא ירמיה על כל הגוים, שכוון לנבואות דפה, וע"כ טרם שסדר הספר הזה יודיע מ"ש לו ה' אל ברוך הכותב:

פרק מז

פסוק א

אשר היה וכו' **בטרם יכה פרעה את עזה**, פרעה הכה את עזה בעת יצא ממצרים לעזור לצדיקהו ושב לארצו אז שטף את עזה כמ"ש בסדר עולם, ואח"כ החריב נבוכדנצר את כל פלשתים, והטעם שהחריב אותם מפני שפלשתים היו עוזרים לצור ובעלי בריתם ונבוכדנצר היה לו מלחמה עם צור והכרית את בעלי בריתם ועוזריהם שלא ימציאו להם עזרה, ונבואה זו עקרה על חורבן פלשתים ע"י נבוכדנצר שהיה חורבן כללי:

פסוק ב

הנה מים עולים מצפון, מבבל שהיא בצפון, **וישטפו ארץ** השדות והכרמים, ואח"כ ישטפו הערים **עיר ויושבי בה**, **וזעקו האדם** כדרך שבבוא שטף מים זועקים לברוח על הספינות, **והילל כל יושב הארץ** על איבוד הקנינים:

פסוק ג

מקול, אומר אבל שטף זה גרוע משטף מים, כי **מקול שעטת פרסות הסוסים האבירים**, **ורעש של הרכב והמון של הגלגלים**, **לא הפנו אבות אל בנים**, שבשטף מים כל אב פונה להציל ילדיו אבל בשטף זה של הגדודים ששטפו הארץ רפו ידים מלהציל נפשות בניו ובנותיו:

פסוק ד

על היום, נמשך למ"ש (בפסוק ב') **כה אמר ה'**, **על היום הבא לשדוד את כל פלשתים**, בא להוציא שלא תאמר שנאמרה הנבואה על זמן של עתה ששטף פרעה את עזה שהוא רק חלק קטן מפלשתים, רק שנאמרה על היום הבא בעתיד, שאז ישדד את כולם, ומבאר הטעם שישדדם שהוא כדי **להכרית לצור ולצידון כל שריד עוזר**, מפני שהם היו עוזרים לצור ולצידון ורצה נבוכדנצר שלא יהיה להם עוזרים, זאת שנית היה זה ענין השגחיי מאת ה', **כי שודד ה' את פלשתים שארית אי כפתור** כי הפלשתים אחים עם כפתור:

פסוק ה

באה קרחה על עזה, עזה שכבר נחרבה מפרעה וניתקו שערותיה באה לה עתה קרחה לקרוח יתר שערותיה שנשארו וכן **נדמתה אשקלון שארית עמקם** אשקלון שכבר נשדדה, עתה נדמה ונכרת בם העמק שנשאר ולא נחרב אז, **עד מתי תתגודדי**, היא מליצה הלצייית, במה שתפס מליצת קרחה, והיה דרכם לקרוח ולהתגודד על המת, כמ"ש לא

תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, אמר הקרחה כבר באה, ואת תתגודדי ג"כ, עד מתי?:

פסוק ו

הוי חרב לה' עד **אנה לא תשקטי**, אחר שחרב ה' באה עליהם שתי פעמים קורא מתי תשקט החרב, או **האספי אל תערך**, שהוא מליצה שישוב המחריב לארצו ולא ירעיש עוד ממלכות, או על כל פנים **הרגעי ודמי**, גם שאת חוץ לתערך הרגעי מעט ודומי, ולא תהרגי בתמידות:

פסוק ז

איך, משיב **איך תשקטי** שזה א"א משני פנים, א. **ה' צוה לה** כי הוא שליח מה' להחריב ממלכות, ב. סבה טבעיית, מפני **שאל אשקלון ואל חוף הים שם יעדה**, מפני שהיה לו מלחמה עם צור וצידון היושבים בים, ופלשתים היו יושבים בחוף הים והיו עוזרים לצור, והוא יעד חרבו להכרית יושבי הים העוזרים לצור:

פרק מח

פסוק א

כה אמר ה' אלהי ישראל כי חורבן מואב היה על שהרעו לישראל, **הוי אל נבו** וכו':

פסוק ב

אין עוד תהלת מואב, ר"ל על כי שודדה נבו וקריתים והמשגב שהיו מהוללים מאד עי"כ אין עוד במציאות תהלת מואב, הערים שהיו מתהללים בהם, ולא זאת כי **בחשבון חשבו** האויבים **עליה רעה**, ששם התיעצו יחד **להכריתה מגוי**, גם **מדמן** שהיא היתה בסוף גבולם, ולשם ברחו פליטי מואב, **תדמי** ותכרתי ג"כ כי **החרב תלך אחריך** להרוג את הבורחים, כמ"ש (ישעיהו ט"ו:ט') כי מי דימון מלאו דם כי אשית על דימון נוספות:

פסוק ג

קול צעקה מחרנים, הוא עפמ"ש (ישעיה שם) **בריחיה עד צער כי מעלה הלוחית בבכי יעלה בו כי דרך חורנים זעקת שבר יעוערו**, ופירשתי שם שהבורחים יברחו עד צוער ולא ילחמו, כי במורד חורנים שם הוכו במלחמה, ומי שנפלט ועלה מן המורד על מעלה הלוחית, כבר עלה בבכי, שבכה על השוד והשבר שהיה במורד חורנים שהיה לפני המעלה, וז"ש שנשמע תחלה **קול צעקה מחורנים**, ששם היה **שוד ושבר גדול**, ועי"כ **נשברה מואב**, כן **השמיעו זעקה צעיריה**, הם אנשי צוער שלשם ברחו הבורחים, זעקו

בפרסום שכבר נשברה מואב, ומבאר איך היה זה **כי מעלה הלוחית בבכי יעלה בכי** יען **שבמורד חורנים** לפני המעלה, שם **שמעו צעקת שבר**, כי שם נשברו במלחמה:

פסוק ו

נסו לכן אל תלחמו, רק תמלטו נפשכם ע"י ניסה, **ותהיינה כערוער במדבר**, ערוער היתה עיר מואב שישבה במדבר נפרד מן הישוב, כן תתישבו במדבר:

פסוק ז

כי הלא **יען שבטחך** הוא **במעשיך** שתעש חיל בשדה ובכרם, **ובאוצרותיך** שכבר אצרת, ועי"כ לא תרצי לברוח לעזוב מעשיך בשדה ואוצרותיך אשר בעיר אשר בהם כל בטחונך, עי"כ **גם את תלכדי** לא לבד שיקח אוצרותיך, כי ילכד אותך, וגם **כמוש ושריו וכהניו** יצאו בגולה, ולכן היה טוב שתנוסו ותעזבו הקנינים שבזה תמלטו עכ"פ את נפשכם, ולא תחשוב שלא יבא האויב על כל הערים, כי **ויבא שודד אל כל עיר ועיר**, וגם **העמק והמישור יאבדו**, והוא מטעם **אשר אמר ה' תנו ציץ למואב כי נצא תצא**, ה' אמר שרק בזה יתנו ציץ וצמח למואב שיוכל לצמוח שנית, אם יצא ויברח, וע"י שיצא ינץ נץ ויפרח, ולא ע"י שישארו בעריהם לכורמים וליוגבים, כי **עריה לשמה תהיינה**, כן אמר ה', ואחר שכן גזר ה', א"כ **ארור עושה מלאכת ה' רמיה**, אחר שהיא מלאכת ה' להוציאם מן המדינה שעי"כ יהיה להם ציץ, א"כ מי שלא יצא וינוס, וירצה להשאר במקום, הוא עושה רמיה במלאכת ה', והוא ראוי לההרג עי"ז כי ארור הוא, וא"כ **ארור מונע חרבו מדם** לבלתי להרוג את הנשארים בערים שהם ארורים:

פסוק יא

שאנן, באר הטעם שגזר עליו ה' שיצא לגולה, כי **מואב** היה **שאנן מנעוריו** מאין מחריד מבחוץ, **ושוקט הוא** מבלי מרד בפנים כיין **אל שמריו**, שהיין שמריקים אותו מכלי אל כלי ישארו השמרים בכלי הראשון והיין הוא בלי שמרים, אבל מואב נשאר על שמריו כי לא הורק מכלי אל כלי והוא עוד בכלי הראשון, **על כן עמד טעמו בו** כי היין שהוציאוהו מן השמרים יאבד קצת טעמו וריחו, לא כן היין העומד על שמריו, והנמשל שהעם שיגלו אותו ממקום למקום, ישנה מנהגיו ונימוסיו אל מנהגי ונמוסי המדינה שבא לשם, ועי"כ ישונה טעמו וריחו, ר"ל חקיו ומשפטיו והנהגתו אבל מואב לא הורק מכלי אל כלי, ומבאר הנמשל דהיינו **שבגולה לא הלך**, והוא יושב בארצו מימי קדם קדמתה:

פסוק יב

לכן הנה ימים באים נאום ה' ושלחתי לו צועים וצעהו, היין הסגור בכלי וחתום חותם צר, לפעמים כשיעלה רתיחות ויתחיל להיות תוסס אז יבקיע הכלי שהוא בו ויצא לחוץ,

כמ"ש הנה בטני כיין לא יפתח כאובות חדשים יבקע, ורתיחת היין נקרא צועה וזועה, שהוא סועה וסוער בפנימיותו, ועז"א שישלח לו צועים שיסער היין בתוך הכלי, והוא משל אל המרד שיתהוה במדינה עצמה וחרב איש באחיו, שזה היה בבא האויב עליהם, ועי"כ צעהו ויצא היין ויריקו הכלים שהיין בתוכו וישברו הנבלים הבלועים מן היין, ר"ל שיוחרבו הערים ויתרוקנו מן האנשים, ובאר הטעם שיעשה ה' כן, שהוא כדי, **שיבוש מואב מכמוש כאשר בושו בית ישראל מבית אל** ויראו כי אין ממש בע"ז ואין לבטוח בה:

פסוק יד

איך תאמרו גבורים אנחנו בטבע, **ואנשי חיל למלחמה** היינו מלומדים בתכסיסי מלחמה, הלא **שדד מואב** וא"כ אינכם גבורים, **ועריה עלה** (לטבח) **ומבחר גבוריו ירדו לטבח**, הפך הנהוג שהגבורים יעלו על חומת העיר להלחם, ובני העיר החלשים ירדו ויסתתרו, ופה בני הערים עלו על המשגב, ועי"כ היו לטבח, והגבורים לא עלו להלחם כלל רק ירדו לטבח, וא"כ אינכם אנשי חיל למלחמה:

פסוק טז

קרוב איד מואב לבוא שהוא עומד במקום קרוב, וגם אל תאמר שלא ימהר א"ע לבא, עז"א **ורעתו מהרה מאד**:

פסוק יז

נודו לו כל סביביו, כבר תוכלו לנוד לו מעתה כי הוא כאילו כבר נשבר **אמרו איכה נשבר מטה עז מקל תפארה**, המטה יציין את המלכות, והמקל הם השוטרים הרודים בעם, ואם המטה אינו עז רק תפארה ורודה ע"י מקל עז ובחזקה אינו טוב, אבל במואב היתה המלכות עזה מצד עצמה, והמקל היה רק לתפארת המלוכה ולא רדה בעז:

פסוק יח

רדי מכבוד, אח"כ כבש האויב את דיבון ושחת מבצריו:

פסוק יט

אל דרך עמדי, ערוער ישבה לפאת המדבר נפרדת מן הישוב, אומר שתעמוד אל צד הדרך לא לצד המדבר, ושאלי את **הנס** או נקבה אשר **נמלטה**, **מה נהיתה**, (כי במהפכה הזאת לא בא לשם איש ממואב) וכשתשמע מה שנהיה שם, אז **הוביש מואב כי חתה תיללו ותזעקו**, ואתם **הגידו בארנון כי שודד מואב** כי ארנון היה בגבול מואב:

פסוק כא

ומשפט, ר"ל אחר שכבש האויב את המבצרים ונצחם במלחמה ישב במשפט איזה מקומות יחריב ובא המשפט להחריב הערים שבארץ המישור שחושב בפסוקים אלה:

פסוק כה
נגדעה קרן מואב, היא המלכות **וזרועו נשברה**, שהוא החיל והמבצרים:

פסוק כו
השכירהו את כוס התרעלה, **כי על ה' הגדיל** (כמ"ש שמעתי חרפת מואב, צפניה ב':ח') **וספק מואב בקיאו** מדמהו כשכור שנשתכר מאד ויקיא את היין ואח"ז מסתפק על הקיא אם הוא קיאו או אם הוא יין, וחוזר ושותה את קיאו **והכל שוחקים עליו**, והמליצה שהקיא הוא מה שמוציא מן האיצטומכא, והוא המשל אל העם שהוגלו מארצם לגולה, ומואב אחרי שהגלו אותו חזר בהחבא לעריו וגרשוהו משם שנית, שזה במשל שארצו בלעה את הקיא שהקיאה, ופלטה אותו שנית, וע"כ **היה לשחק גם הוא** כמו שישראל היה לשחוק אצל מואב על דבר כזה, וז"ש **ואם לא השחוק היה לך ישראל**, הלא אתה שחקת על ישראל שחזרו מקצתם בהחבא לארצם אחר גלותם, והיית ממשיל עליו שבאו בהחבא לארצם ולבתיהם ונמצאו שם כגנב החותר בתים בחשך, ועז"א **אם בגנבים נמצא**, **כי מדי דבריך בו תתנודד** על שבא בחזרה לארצו, וכי בא אל בתי אחרים כגנב:

פסוק כח
עזבו ערים ושכנו בסלע, הוא סלע מדברה שהיה חוץ לגבול מואב, **והיו כיונה** אשר **תקנן בעברי פי פחת**, ר"ל במקום שיש שני עברים שאם יבא האויב מצד אחד תברח לצד השני, (ולעומת שאמר בישעיה ט"ו שתשלח שליח מסלע מדברה להר ציון שיקבלו אותם בארצם, אמר שעתה שגם א"י חרבה תוכרח לשכון בסלע):

פסוק כט
שמענו, לעומת שאמר להם שיעזבו את עריהם ויברחו אל המדבר וינצלו מן האויב, אומר שמענו גאון מואב, ומצד גאונו וגאותו לא ברח אל המדבר, כי נדמה לו בגאותו שהאויב לא יוכל לו:

פסוק ל
אני, וה' אומר שזה לו עונש ממני, א. מפני **שאני ידעתי עברתו** וכעסו על ישראל, על כן, **ולא כן** (**עשו**) ולא ברחו, וגם אני ידעתי את **בדיו** ומחשבותיו, כי יחשוב סרה בלבבו ואינו מאמין שינצחהו אויב, ומטעם זה **לא כן עשו** לברוח אל המדבר:

פסוק לא
על כן על מואב איליל כי נהרג ע"י האויב **ולמואב כולה אזעק** כי נהרגו כולם, **אל אנשי קיר חרש יהגה**, לעומת מ"ש בישעיה כי לאשישי ומבצרי קיר חרשת תהגו אך נכאים, ר"ל שיביאו לשם את הנשברים במלחמה, שבית החולים או הנפצעים במלחמה יהיה

בקיר חרשת, אמר ירמיה **שיהגה** ויוציא את כל מואב **אל קיר חרש**, כי כולם יהיו חולים ונפגעים, (ובאשר ישעיה אמר על כן יליל מואב למואב שמואב בעצמו יליל על מואב, כי הוא אשם בעצמו מה שלא ברח מן הארץ, אמר ירמיה על מואב איליל שהוא ייליל עליו, באשר אמר שה' השיא אותו שלא יברח, ולכן הוא ייליל עליו שגרם לו זה):

פסוק לב

מבכי יעזר אבכה לך הגפן שבמה בעת אבכה על יעזר אבכה ג"כ על גפן של שבמה, ובאר הטעם כי **נטישותיך עברו ים** שענפי הגפן המתפשטים לרוחב נטשו ועברו ים שברחו על הים והגיעו **עד ים יעזר**, ושם הוכו מן האויב עם יעזר ביחד, ולכן יבכה על שניהם ביחד (וכמליצה זו בישעיה ט"ו):

פסוק לג

ונאספה שמחה וגיל מכרמל שלא יקצרו תבואה כלל, וגם **יין היקבים לא ידרך הידד** שבעת הדריכה היו צועקים קול הידד לזרז א"ע במלאכה, מעתה לא ידרך בקול הידד, **הידד לא הידד** הן יצעקו שם הידד אבל אינו הידד, ר"ל לא יצעקו הידד של שמחה רק הידד של שבר ויללה, והידד של אנשי החיל, (ועמ"ש במל יצה זו ישעיה שם פסוק י'):

פסוק לד

מזעקת חשבון, נתנו קולם עד אלעלה ועד יהץ, וכן (**נתנו קולם**) **מצוער עד חורנים**, ומפרש מי נתנו קולם? **עגלת שלשיה** שהם מעגל הגבורים והשלישים של מואב הם נתנו קולם בכל המקומות האלה, מזעקת חשבון, ע"י שחשבון התחילה לזעוק כי שם בא האויב קודם למקומות האלה שחשב, **כי גם מי נמרים** שהיה שם חוף אניות ומסחר גדול **למשמות יהיו**, (וככ"ז נמצא בישעיה סי' י"ד בפסוק ד' ה', עיי"ש):

פסוק לה

והשבתי, זה נגד מש"ש (ט"ו י"ב) והיה כי נראה כי נלאה מואב על הבמה ובא אל מקדשו להתפלל ולא יוכל כי ישבית לו מעלה במה:

פסוק לו

ע"כ לבי למואב ששם הוכו במלחמה, **ולבי אל אנשי קיר חרש**, ששם שכבו החולים ופצועים, (ועי' ישעיה שם פסוק י"א ומש"ש), **על כן** על שאבדו המלחמה, **אבדו יתרת עשה**, הריוח שהיה להם וכל עושר המדינה נאבד מאתם:

פסוק לז

(לז-לח) **כי כל ראש קרחה**, וכו' **על גגות מספד** וכו' וכן ישעיה (י"ד ב' ג') **כלה מספד כי שברתי את מואב**, הם סופדים על ששברתיו כמו ששוברים את **הכלי** אשר **אין חפץ בו** ואינו ראוי עוד לתשמיש, ששוברים אותו שלא ע"מ לתקן:

פסוק לט

איך חתה הילילו, אומר להם הלא מלבד מה שנשבר, יש לכם ליליל על האופן שנשבר, שנשבר באפס יד ושלא במלחמה, שזה סימן שהיה השגחיי על עונותיהם, **איך הפנה עורף מואב בוש**, כי הגבור הנלחם הגם שינוצח אין לו בושה כי מת מות גבורים, אבל מואב שפנה עורף תיכף כרכי לבב זה בושה גדולה, כי עי"כ **והיה מואב לשחוק ולמחתה לכל סביביו** כי ישחקו עליהם שהיו כנשים וכחלשים, ולמחתה כי יכירו שהיה בהשגחת ה', ומפרש **כי כה אמר ה' הנה כנשר ידאה**, ר"ל האויב לא יצטרך להתעכב וללחום בגבולי המדינה עד שיכנס לתוכה, רק ידמה כנשר הדואה ופורש כנפיו באמצע המדינה, כן יפרוש כנפיו על מואב ותהיה תיכף כולה תחת כנפיו, עד כי תיכף **נלכדה הקריות** שהיו בצורות מאד **ונתפשו המצדות**, כי **לב גבורי מואב יהיה** דומה **ביום ההוא כלב אשה מצרה**, שמצד שהיא אשה היא חלושת כח וביחוד מצד שהיא מצרה בצרה:

פסוק מב

ונשמד מואב מעם כי העם הלוחם ונופל במלחמה יזכרו בדורות הבאים שהיה עם, אבל ע"י שנפלו כנשים יאמרו שלא היו עם כלל, ומה היתה הסבה לכל מפלתם **כי על ה' הגדיל** כמ"ש בפסוק כ"ו:

פסוק מג

פחד ופחת ופח, לצידת החיות חופרים פחת ובור גדול אשר לשם תפול החיה בלכתה, וע"פ הפחת מצד האחר מניחים פח יקוש שאם תרצה לצאת תוקש בו, וכדי שתפול אל הפחת מפחידים אותה בכלבים שע"י הפחד תפול בהפחת וע"י הפחת תלכד בפח, וכן יהיה **עליך יושב מואב**, עד **שהנס מקול הפחד** וכו' ור"ל שיהיה צרות רבות, וכ"א תהיה סבה לחברתה (וכן בא מליצה זו ישעיה סי' כ"ד):

פסוק מה

בצל חשבון, כאשר באו הנסים בצל חשבון ורצו לחסות בהחומה והמבצר שם בא האויב בכח גדול כנגדם עד **שהנסים עמדו מכח** ר"ל שע"י כח האויבים עמדו מלנוס, **כי אש יצאה מחשבון** מליצה זו לקוחה מדברי ספר התורה שאמרו במשל הקדמוני, שמן חשבון יצאה אש בוער שהוא האויב שאכל אותם, ומבין סיחון יצאה להבה שהלהבה בוערת

מרחוק, כי משם בא האויב, **ותאכל פאת מואב** פאת הוא פאת הראש, ומצייר שהאש שנאחזה בפאת הראש **אכלה גם את הקדקוד** שהוא **בני שאון** בני ערים הגדולים ששם שאון רב וקול המולה:

פסוק מו

אוי לך מואב כי לקחו בניך בשבי, כי במשל הקדמוני אמר שבניו הלכו פלטים, ועתה גם הבנים הלכו שבי לפני צר:

פסוק מז

עד הנה משפט מואב, ר"ל כי בנבואת בני עמון נמצא ג"כ חורבן עי וחשבון ערי מואב, רק שם ספר זה לענין משפט בני עמון, כמו שגם ביחזקאל ספר מפלת מואב בעת מפלת בני עמון, אבל עד הנה הוא משפט מואב שבא על מואב ביחוד, בשבילו בעצמו לא בשביל אחרים:

פרק מט

פסוק א

לבני עמון, נחלת גד היתה בגבול בני עמון (יהושע י"ג כ"ה), ולכן נתישבו בערי גד, ועז"א **וכי בנים אין לישראל**, אם אין להם בנים או **היורש אין לו** שאר יורשים, ומדוע **ירש מלכם את גד**:

פסוק ב

לכן וכו' **וירש ישראל** שלא ישארו יורשים לבני עמון וירשוה ישראל:

פסוק ג

הילילי חשבון האויב בא עליהם דרך עי של מואב, **יללה חשבון**, **כי שדדה עי**, ומשם בא לרבת בני עמון, ועז"א **צעקנה בנות רבה** היינו הערים שתחת רבה (כמ"ש ובנותיה באש תצתנה) **והתשוטטנה בגדרות** כי לא יהיה להם בתים כי יוחרבו:

פסוק ד

מה תתהללי בעמקים (היא עיר המים שהיתה לפני רבה (ש"ב י"ב) שהיה עמק מלא מים), שלא יכלו לכבש אותה מפני כי **זב עמקך** שהיה זב ממים סביב, ושם היה להם אוצרות רבות של תבואה על עת המצור ועז"א **הבטחה באצרתיה** שאומרת **מי יבא אלי** לכבוש אותי:

פסוק ה

הנני מביא עליך פחד וברחו מן המבצר, **ונדחתם איש לפניו** ולא נתקבצו ללכת יחד רק יתפזרו לכל רוח:

פסוק ז

לאדום, אדום נחרבה כ"פ, וגם עתידה להחרב באחרית הימים כמו שנבא בישעיה (סי' ל"ד), ופה כלל נבואה על שני החורבנות שבזמן הזה ושל לעתיד, וכבר בארתי (ישעיה סי' כ"א) שבעת נחרב אדום אז פתוהו שכניו שיצא חוץ מגבולו, וכפי הנראה יצאו להלחם עם בני דדן, ובני דדן נתרחקו אז, ואדום רדף אחריהם, ובעת שהתרחק מגבול ארצו בא האויב והחריב את אדום, ועז"א **האין עוד חכמה בתימן** שעשו סכלות כזה להתרחק מארצם ולא שמרו את ארצם מאויב, **אבדה עצה מבנים**, שעד עתה היו ביניהם נבונים ועתה **נסרחה חכמתם** והסכילו עשו, ומפרש איך היה **נסו הפנו** שבני דדן **נסו והעמיקו לשבת** ועי"כ יצאו בני אדום לרדוף אחריהם במקום שהתרחקו לשם, ועי"ז **איד עשו הבאתי עליו** כי בא האויב וכבש את ארץ אדום בשלא היו שם אנשי המלחמה, ור"ל שע"י שאיד עשו הבאתי עליו נתתי בלב יושבי דדן שינוסו ובני עשו ירדפו אחריהם **כי איד עשו** המיועד לו מצד הטבע והמערכה, **עת פקדתיו** הוא העת המיועד למפלתו מצד ההשגחה ופקודת עונותיו:

פסוק ט

אם בצרים, האויבים שבאו על אדום בצד אחד באו כגנבים הבאים בהצנע בלא ידיעת בעל הבית כי אדום לא ידע מהם, ובצד אחד באו כבוצרים הבאים ביום ובפרהסיא, ואמר שהם היו גרועים משניהם כי **אם בצרים באו לך** וכי **לא ישאירו עוללות**? והם לא השאירו מאומה, וכן היו גרועים מן גנבים הגם שהגנבים לא יקפידו על השארת עוללות כי ישחיתו את הגפנים בשלוקחים בלילה, אבל הם **ישחיתו דים**, לא ישחיתו רק לפי הצריך להם ואח"ז יאמרו די, ולא ישחיתו מדברים שא"ל בהם צורך, וגם שהגנבים בלילה לא ידעו כל המצפונים, והם חפשו והשחית את הכל, ובעובדיה אמר כזה איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו, ומשיב **אני חשפתי את עשו** אני חשפתיו מן המבצרים שהיה מוקף בהם וגם **גליתי את מסתריו**, **ונחבה לא יוכל** כי לא היה בביתו כלל, ועז"א כי **שודד זרעו ואחיו ושכניו ואיננו** ר"ל והוא איננו בביתו ולא ידע מזה כלל:

פסוק יא
עזבה יתומיך אני אחיה, הכי היתומים שלך אשר אתה עזבת אותם (והלכת מארצך ועזבתם בלא שומרים מאויב) וכי אני אחיה אותם?, **ואלמנותיך** (אשר עזבת אתה) הכי **עלי תבטחו**?:

פסוק יב
כי כה אמר ה' אין לכם לבטוח עלי להחיות אותם, כי **הנה** העמים **אשר אין משפטם לשתות הכוס**, שלא נתחייבו כליה ע"פ המשפט, בכ"ז **שתו ישתו**, שאחר שיצא שבט אפו של ה' להרגיז ממלכות לא יבחין וישחית הכל, **ואתה הוא**, ר"ל והלא אתה הוא אשר גרמת כל זה, שבעבור עונך יצא המשחית, וא"כ איך **נקה תנקה**, הלא זה דבר שאי אפשר, ומוסיף לאמר **לא תנקה כי שתה תשתה** אתה, שאתה החייב כפי המשפט לשתות הכוס, אתה תהיה גרוע מכל העמים, שהם אחר שישתו הכוס ינקו מעונם, ואתה גם **כי שתה תשתה**, בכ"ז **לא תנקה**:

פסוק יג
כי בי נשבעתי כי לשמה לחרפה וכו' **תהיה בצרה** שהיא עיר מלכות אדום, שעוד יבא יום באחרית הימים שתחרב אדום שנית ואז תהיה שממה וחרבה לעולם כפי שנבא בישעיה (סי ל"ד) באופן שלא תנקה לעולם, **וכל עריה** היינו כל ערי המדינה:

פסוק יד
שמועה, עתה יתחיל הנבואה על לעתיד, הנה **שמעתי השמועה מאת ה'** בנבואה, וגם הראני כי **ציר בגוים שולח** שלעתיד ישלחו כל הגוים ציר ושליח להתקבץ למלחמה על אדום, כי באחרית הימים יהיה עם אדום עצום ורב מאד עד שכל הגוים יצטרכו להתאסף להלחם נגד מלכות רומי, שהוא כולל עם אדום:

פסוק טו
כי הנה, עפ"ז מתפלא למה יצטרכו כל העמים להתקבץ ע"ז, הלא **היית קטן מאד בגוים**, וכן איך שמו כלל על לב ללחום עמך הלא היית **בזוי באדם**, ומי הרימך בכבוד וברוב עם עד שיצטרכו כולם להתאסף נגדך?:

פסוק טז
תפלצתך, משיב ע"ז, התפלצת שהוא דמות העכו"ם שלך **השיא אתך**, לחשב א"ע ברום המעלה, וגם **זדון לבך** מה שאתה מכחיש בזדון עקרי האמונה, עד שאתה **שוכני בחגוי הסלע**, מקומך מבוצר אם מצד חזקו שהוא בחגוי הסלע, ואם מצד רום מקומו שאתה **תפשי מרום גבעה**, וא"א לנצח אותך מצד רום המקום וחזקו, אולם אני אומר לך **כי**

תגביה כנשר קנך מה שבאחרית הימים תגביה קנך כנשר זה יהיה כדי **שמשם אורידך נאום ה'**, שאם אשליך אותך ממקום נמוך אין הנפילה גדולה כ"כ, לכן אגביה אותך על במתי עב כדי שאשליך אותך מאגרא רמא לבירא עמקתא, שתגדל מפלתך יותר, ואז בימי המשיח שאוריד אותך (יז-יח) **והיתה אדום לשמה**, כי מאז תהיה שממה לעולם **כמהפכת סדם** וכו' וכמו שנבא ישעיה (סי' ל"ד):

פסוק יט

הנה כאריה, נבא כי לעתיד **יעלה כאריה מגאון הירדן אל נוה איתן**, מצייר במליצה את עיר מלכות אדום כנוה צאן ויבא על נוה הצאן אריה טורף מגאון הירדן, ששם האריות האבירים מאד, והנמשל שיבא עליה מלך חזק לכבשה, **כי ארגיעה אריצנו מעליה**, והודיע עוד שה' הריץ את האריה על רגע להסתלק מן הנוה, והיינו שאחר שיעלה עליה ישוב למקומו על זמן מועט, אבל אח"כ **ומי בחור אליה אפקד** ישוב ה' ויפקוד על הנוה הזאת כל בחור, ר"ל כל הגבורים הנבחרים, שכולם יתקבצו עליה למלחמה, כמ"ש וציר בגוים שולח וכו' **כי מי כמוני**, ר"ל אחר שאנכי פוקד עליהם בחורי גוים למלחמה א"א שאיש יצילנה מידי, שא"א שימצא איש יריב ריבם ויצילם **כי מי כמוני** לעמוד נגדי, וא"א שיתבעו אותי במשפט לפני שופטי ארץ כי **מי יועידני** ויזמין אותי לדין, וא"א שהרועה של הצאן בעצמו יציל את צאנו כי **מי זה רעה אשר יעמד לפני**:

פסוק כ

לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ אל אדום, העצה אצל ה' הוא התכלית הנרצה אצלו, והמחשבות הם האמצעים שחושב להגיע על ידם את התכלית המבוקש, ועל אדום יעץ גזרתו להשיג התכלית הנרצה, ועל ארץ תימן שהוא תחת ממשלת אדום ע"י ישיב האמצעיים אל התכלית, **אם לוא יסחבום** האריות אשר הזמין עליהם יסחבו ויגררו אותם, ומפרש את מי את **צעירי הצאן** של הנוה איתן, ר"ל את עם אדום, ואח"כ **אם לא ישים עליהם נויהם** תהיה הנוה שממה ולא תהיה ראויה למרבץ צאן כלל, ר"ל יהיו עריהם חרבה:

פסוק כא

מקול נפלם רעשה הארץ, ותהיה צעקה גדולה אשר **בים סוף נשמע קולה** כבר נשמע צעקה הזאת בים סוף בעת עברו ישראל את הים, שנטבעו המצרים בים ויצעקו צעקה גדולה ומרה:

פסוק כב
הנה, עתה מפרש מי הוא הנוה איתן שהזכיר, שהוא בצרה ראש ממלכות אדום, לשם יעלה האויב **וידאה כנשר** במהירות גדולה **ויפרש כנפיו על בצרה** להחריבה, ואז **יהיה לב גבורי אדום כלב אשה מצרה** וכן יהיו חלושים ורפויי כח, וכבר באר מהרי"א בספריו בראיות נכחות, כי רומי היא עיר בצרה הנז' בנביאים, ובעלי בריתם ואמונתם הם אדום אשר עליהם נבאו החוזים, שהם ילחמו באחרית הימים עם בני ישמעאל, והוא מלחמת גוג ומגוג שנבא יחזקאל, כמו שבארתי שם, ואחריו תוחרב בצרה ונפלו כל עוזריה והבאים בדתה ובריתה ואמונתה:

פסוק כג
לדמשק, על מפלת דמשק, **בושה חמת וארפד** שהם ממלכות ארם שדמשק היתה ראש מלכותם, **כי שמועה רעה שמעו** ולכן **נמגו בים דאגה** מצייר הדאגה כים סוער אשר **השקט לא יוכל**, כי הדאגה תסער מאד בלבבם, ולבבם נמוג כמים בים הדאגה:

פסוק כד
רפתה, מפרש השמועה רעה ששמעו, שהוא כי **רפתה דמשק הפנתה לנוס** רצתה לנוס מפני האויב, אבל **רטט החזיקה** עד שלא יכלה לנוס, **ואחזתה צרה וחבלים כיולדה**, שנכבש המבצר ונהרגו העם שזה ימשיל הנביא תמיד כיולדה אשר תוציא העצמים אשר בבטן המלאה:

פסוק כה
איך, ועל השמועה רעה הזאת בושו ודאגו, כי שאלו **איך לא עזבה** ונתחזקה **עיר תהלה** שהיה ראוי שתתחזק מצד שהיא מהוללת בגבורתה, והיא **קרית משושי** עיר בצורה ומלאה משוש, ואנשיה בלתי אנשים עצבים וחלושים רק ישמחו לקראת נשק:

פסוק כו
לכן, ה' משיב **בחוריה יפלו ברחובתיה** לא בשדה המערכה, **וכל אנשי המלחמה ידמו** ויכרתו ולא יעשו חיל, ועי"כ **והצתי אש בחומת דמשק**, **ואכלה ארמנות בן הדד** שהוא בית המלך ישרף באש:

פסוק כח
לקדר, הם היו שוכני אהלים והכם נ"נ, **כה אמר ה'**, ה' מצוה לנ"נ וחיילותיו **שיעלו אל קדר וישדדו את בני קדם**:

פסוק כט
אהליהם בתוך כך יאמר, הלא הם שוכני אהלים וכשירגישו שהאויב בא הלא יסעו עם אהליהם למקום אחר, כדרך שוכני אהלים שא"א שהאויב ישיג אותם באשר כשמרגישים שהאויב בא ישנו את מקומם, וז"ש הלא בני קדם **יקחו אהליהם וצאנם ויריעותם וכל כליהם**? והלא **גמליהם** המה **ישאו להם** את כל אשר להם ממקום זה אל מקום אחר, **וקראו עליהם** שיקראו ויכריזו כי **מגור מסביב** ועי"כ ינוסו כולם:

פסוק ל
נסו, עפ"ז יוסיף הנביא ליעצם בשם ה' שאין די במה שיקחו אהליהם אל מקום אחר, רק **נסו נדו מאד העמיקו לשבת** במקום רחוק מכאן ובמקום עמוק שלא ידע אדם את מקומכם **כי יעץ עליכם נבוכדראצר עצה** ללחום אתכם, וגם **חשב עליכם מחשבה** שהוא התחבולות איך ימצא אתכם בכ"מ אשר תפנו ללכת שמה:

פסוק לא
קומו, חוזר מדבריו ואומר אל נ"נ **קומו עלו אל גוי שליו**, אינכם צריכים לחפש את מקומם כי הוא **שלו ויושב לבטח**, ואינו חושב לברוח כלל, וגם אינכם צריכים ללחום על מבצריהם כי **לא דלתים ולא בריח לו** ואין לו מבצרים, וגם לא תיראו ששכניהם יעזרו אותם, כי **בדד ישכנו**:

פסוק לב
והיו גמליהם לבז וכו' **וזריתים לכל רוח קצוצי פאה**, מפני שהם היו מבני ישמעאל שקצצו ערלתם קורא אותם קצוצי פאה, שכן נקראו לגנאי בכ"מ בואם, ולא קראם מולים כי אינם נמולים כדין במילה ופריעה, **ומכל עבריו** בכל מקום שיהיו **אביא את אידם** ושברם:

פסוק לג
והיתה, וחצור עצמה תחרב ותהיה שממה:

פסוק לה
קשת עילם, שהם לחמו בקשת והוא ראשית ומבחר גבורתם:

פסוק לו
(לו-לז) **והבאתי** שיתפזרו לכל רוח, ובכל מקום שיהיו ישברו לפני אויביהם, וחרון אף ה' תרדפם בכ"מ לרעה:

פסוק לח
ושמתי כסאי, שע"י שלא יהיה להם מלך ושרים אני אמשול עליהם:

פרק נ

פסוק ב
הגידו בגוים ויותר מזה **השמיעו** הכריזו בפרסום, ויותר מזה **שאו נס**, **השמיעו** את כל הפרטים **ואל תכחדו** דבר, **אמרו נלכדה בבל**, **הוביש בל** שעבדוהו בבל וכן יתר הגלולים:

פסוק ג
כי עלה עליה גוי מצפון, כמו שהם עלו על ישראל מצפון:

פסוק ד
בני ישראל ר"ל שבט לוי ובנימין יתחברו עם שבט יהודה, **הלוך ובכו ילכו** כמי שנאבד לו אביו המוליכו בדרך כן **יבקשו** למצוא **את ה'** לשוב אליו:

פסוק ה
ציון ישאלו דרך, הם ישאלו את הדרך ההולך לציון, כי עד עתה **הנה פניהם** היה פניהם לציון בתפלתם, כמ"ש וכוין פתיחן ליה בעליתיה נגד ירושלים **באו**, ציון תשיב להם לאמר **באו ונלוו אל ה'** כי **ברית עולם** שהיה לו עמכם **לא תשכח**:

פסוק ו
צאן (דברי השם) **עמי היו** דומים **כצאן אבדות** במדבר שהם הפקר, ומה היתה הסבה לזה, **כי רעיהם התעום** ועלו על ההרים, ן **וההרים שובבו אותם**, ור"ל תחילה עבדו ע"א בארצם, ועי"כ **הלכו מן ההר אל הגבעה** שתחת ההר, ועי"כ **שכחו רבצם** הקודם, ור"ל שאחר כך עבדו ע"א בארצות אויביהם:

פסוק ז
כל, ועי"ז נעשו הפקר עד אשר **כל מצאיהם אכלום** להנאתן, **וצריהם** שהם השחיתו אותם מפני שנאה שלא להנאתם כלל, **אמרו לא נאשם** בעבור זאת, כי ראוים לכליה **תחת אשר חטאו לה'**, שבזה חטאו בשתים, א. שהוא היה **נוה צדק**, הנוה מיוחד אל הצאן ובנוה ה' שם שכן הצדק, ב. ושם שכן **ה'** שהוא **מקוה אבותיהם**, ר"ל שעזבו הצדק בין אדם לחבירו, ואת ה' אלהי אבותיהם בענינים שבין אדם למקום:

פסוק ח
נדו, ה' אומר לצאן עמו, **נדו מעיר** המלוכה **בבל**, כי בבל תתהפך ואח"כ **צאו מכלל ארץ כשדים**, והגם שאין לכם רועים שיוליכו אתכם, **היו כעתודים** ההולכים **לפני הצאן** והצאן הולכים אחריהם, והם המנהיגים שהלכו לפניהם שהם עזרא ונחמיה וראשי הגולה:

פסוק ט

כי, עתה יספר בפרטות איך נפלה בבל, א. **כי אנכי מעיר** בהשגחה, ב. שיהיה **קהל גוים גדולים מארץ צפון**, ג. **שיערכו לה ומשם תלכד**, ר"ל שיכבשו החומה מצד צפון, ד. **חציו כגבור משכיל**, חצי האויב יהיו דומים כאילו יש להם שכל ויבואו מעצמם אל המטרה **לא ישובו ריקם** כגבור שיש לו שכל, (ולנוסח שכתב משכיל בשי"ן ימנית, פי' שיהיו דומים כגבור שבעת שלא ימצא את מי להרוג הורג ילדים קטנים ומשכיל את האב לבל ישוב ריקם):

פסוק י

והיתה, הודיע עוד, ה. כי אחר שינצחו את בבל אז **הכשדים** בני המדינה לא ילחמו עוד רק יהיו **כשלל** שנשאר אחרי המלחמה, ו. שלא יהיה ככובש את הארץ אחרי מלחמות רבות שיסתירו את כל אשר להם או יאבדוהו בל יבא לידי האויב, כי **כל שולליה ישבעו**, כי ימצאו די והותר:

מהר,, י קרא כי, עתה יודיע הזמן מתי יהיה זה, שזה יהיה בעת שאתם **שוסי נחלתי תשמחו** בלב **ותעלזו** בפעל, בעת (שעשה בלטשצאר משתה ושמח בכלי בהמ"ק ששה מישראל), בעת כי **תפושו כעגלה דשא**, כן תשמנו מרוב טוב, אז בעת ההיא **בושה אמכם**, היינו הארץ שילדה אתכם, כי **האחרית של גוים גדולים** שילדה האם הזאת והיינו הגוים שישבו בארץ, אחריתם יהיה שתשאר שם **מדבר ציה וערבה**:

פסוק יג

מקצף, ותהיה עוד גרועה מן המדבר בג' דברים, א. המדבר שמם בטבע והיא **לא תשב מסבת קצף ה'**, ב. במדבר ימצאו מקומות שאינם שוממים והיא **והיתה שממה כלה**, ג. על שממות המדבר לא ישתומם איש, אבל היא **כל עבר על בבל ישם וישרק**:

פסוק יד

ערכו, (עתה יבאר איכות הכיבוש) **ערכו על בבל סביב** אתם **כל דרכי קשת**, מוסיף לאמר **ידו אליה**, אל תשליכו את החצים ע"י הקשת רק השליכו אותם בידכם, כי גם ביד תקלעו למטרה, ומוסיף **אל תחמלו אל חץ** שתיראו פן תשליכו החץ בחנם, **כי לה' חטאה**, ובודאי תשיגם החץ:

פסוק טו

הריעו עליה מסביב, לסימן שנכבשה החומה, כי כבר **נתנה ידה** וחדלה להלחם, ומוסיף **נפלו אשיותיה** שכבר נפלו יסודות החומה כמו שהיה בחומת יריחו, עי"ז **נהרסו**

חומותיה ממילא, **כי נקמת ה' הנקמו**, א. תנקמו נקמת ה' מה שהחריבו בהמ"ק וחללו את שמו, ב. **כאשר עשתה עשו לה** כי גם היא החריבה גוים רבים:

פסוק טז

כרתו זורע מבבל, בל תשאירו בה לכורמים וליוגבים, ומוסיף שלא ימצא אף **תופש מגל בעת קציר**, שגם הנזרע כבר לא ימצא מי שיקצרנו, ויען שעד עתה היו בני הנכר שבה אכריהם והקוצרים שדותיהם, אומר שעתה **איש אל עמו יפנו**, ויתחברו יחד **וינוסו איש לארצו**:

פסוק יז

שה פזורה שיעור הכתוב **אריות הדיחו שה פזורה ישראל** שהדיחוהו ממקומו, האריה **הראשון אכלו**, אכל הבשר, והוא **מלך אשור**, וזה האריה **האחרון עצמו** שבר וכתת עצמותיו, והוא **מלך בבל**:

פסוק יח

לכן כה אמר ה', **הנני פקד** כמו שפקדתי על אשור כן אפקוד על מלך בבל:

פסוק יט

ושבבתי אשיב את השה **אל נוהו** שהוא מרעה הצאן, ושם **ירעה הכרמל והבשן** ששם מרעה צאן, וגם **בהר אפרים תשבע נפשו** בשביעה די והותר:

פסוק כ

בימים ההם יבקש את עון ישראל, ישראל הם עשרת השבטים שהם עבדו ע"ז שזה נקרא עון, שמורה על עוות השכל והכפירה, זה לא יהיה במציאות כלל כי יתבטל יצרא דע"ז **ואת חטאת יהודה**, יהודה לא הכחישו את ה' רק היו להם חטאים מצד התאוה שזה נקרא חטאת, והגם שזה יהיה בעולם במציאות, בכ"ז **לא תמצאינה כי אסלח לאשר אשאיר** לאלה שאשאיר מן הגולה אסלח להם חטאתיהם ולכן לא ימצאו:

פסוק כא

על הארץ מרתים, רק אתה **מרתים** ומרי, **על ארץ בבל עלה עליה**, אתה מרתים עלה **אל יושבי פקוד** שהם הכשדים שעליהם אפקוד עונם (כמ"ש הנני פוקד על מלך בבל), **ועשה** ר"ל אתה מרתים **עשה כאשר צויתיך** להחריב ולהשמיד הכל:

פסוק כב

קול מלחמה בארץ בבל, ותיכף נשמע קול **שבר גדול** שנשברה בבל:

פסוק כג
איך, עפ"ז יתמה, א. על קול המלחמה **שאיך נגדע וישבר פטיש כל הארץ**, הלא בבל היתה כפטיש יפוצץ סלע כי פזרו כל האומות לשברים, ואיך התחברו שנית למלחמה, איה הפטיש המפוצץ חבורם, ונגד השבר הגדול שואל, ב. **איך היתה בבל לשמה בגוים** אחר שהיו תמיד בעזרתה גוים רבים ועצומים:

פסוק כד
יקשתי, נגד השאלה הראשונה משיב אני נתתי לך מוקש ועל ידו **נלכדת** בהפח, ונגד השאלה השניה משיב **נמצאת וגם נתפשת** שאחר שכבר היית בהפח נמצאת שם, וגם תפשו אותך, וכ"ז היה יען **כי בה' התגרית**, ועל ידי זה **פתח ה' את אוצרו**, שהמלחמה שלחמו בך היה בכלי זעם של ה', (ולעומת שהם פתחו האוצר ולקחו כלי ה' אל המשתה, שזה רמז במ"ש כי בה' התגרית, **פתח** גם הוא **את אוצרו ויוצא** כליו שהם **כלי זעמו**) **כי המלאכה היא לה'**, מלאכה הזאת תתיחס אל ה' שהוא החריבה, ואתם האויבים **באו לה מקץ**, בסוף וגמר המלאכה שיעשה ה' אז בואו אתם, (כי ע"י כתיבת המלאך נהרג בלשצאר ואח"כ באו חיל מדי ופרס), **פתחו מאבוסיה** אין לכם לעשות רק לשלול שלל, שתפתחו את אוצרות התבואה שנותנים אל האבוס שיתפטמו שם הפרים (ר"ל תקחו עשרם), **סלוה כמו ערמים**, ר"ל אשר הם סללו ורוממו את התבואה באבוסים כמו ערמים, ערמות של תבואה, פתחו אותם, ואח"כ **והחרימוה** עד שלא תשאר שארית:

פסוק כז
חרבו, אח"כ הכו בחרב את **כל הפרים**, וקראו **הוי עליהם כי בא יומם** להשחט, ובא **עת פקדתם** הזמן לפקוד את עונם:

פסוק כח
קול נסים שילכו **להגיד בציון את נקמת ה'** מה שחללו כבודו, **ואת נקמת היכלו** ששרפו המקדש ושחללו כלי המקדש:

פסוק כט
השמיעו ציר שאחר שישראל נסו מארץ בבל מצוה שנית שיקבצו עמים **רבים**, **וכל דרכי קשת**, **ויחנו עליה מסביב** כדי **שאל יהי לה פליטה**, שלא יניחו איש לנוס עוד מן העיר **שלמו לה כפעלה**, הפעל הוא העסק, והמעשה הוא גמר הדבר, ושלמו לה תשלומין לפי העסק שהתעסקה, ותעשו לה מדה במדה, **ככל אשר עשתה**, ומפרש **שלמו לה כפעלה**, **כי אל ה' זדה**, העסק שלה היה מצד שזדה אל ה' לכפור ביכלתו, **וככל אשר עשתה עשו לה כי זדה אל קדוש ישראל** המעשה עצמה ששרפו בהמ"ק ועיר הקדש

שהוא מעשה נגד קדוש ישראל, שבשם זה נקרא בו מצד קדושת ישראל וקדושת הקדש והמקדש השוכן בה:

פסוק ל
לכן יפלו בחוריה ברחובתיה ע"י שיחנו עליה מסביב ולא יוכלו להמלט:

פסוק לא
הנני אליך זדון, עתה מתחיל לדבר על מפלת המלך, **כי בא יומך** מצד המערכה שערבה שמש הצלחתך, ובא גם **עת פקדתיך** מצד ההשגחה על עונך:

פסוק לב
וכשל זדון ועי"כ **יפול**, **והצתי אש בעריו** ומן הערים **תאכל כל סביבותיך** הפך מכיבוש מלחמה הרגיל, שיכבשו תחלה את הסביבות ואח"כ ערי הממלכה:

פסוק לג
כה אמר ה', **עשוקים**, ר"ל הנה בדרך הטבע א"א כלל שיגאלו ישראל, כי א"א שקצתם שאינם בגלות יפדו את השבוים, כי **עשוקים בני ישראל ובני יהודה יחדו**, ולא שמקצת השובים לא יחזיקו בם לעבדים, כי **כל שוביהם החזיקו בם**, ולא שישלחו אותם אח"ז לחפשי כי **מאנו שלחם**, אבל **גאלם חזק שמו הוא ה' צבאות** המושל בכל הצבאות, והוא **ריב יריב את ריבם** ומן הריב הזה תצא תועלת כללי א] **למען הרגיע את הארץ** מאויביהם ב] עונש לבבל **והרגיז לישבי בבל** ועל ידי הריב הזה **חרב על כשדים נאום ה'** הוא על המדינה, **ואל ישבי בבל** עיר המלוכה, **ואל שריה ואל חכמיה** אשר יושבים ג"כ בבבל:

פסוק לו
חרב על הבדים חוזי כוכבים, **ונואלו** כי לא יחכמו עוד באצטגנינות שלהם, **והגבורים יחתו**:

פסוק לז
חרב אל סוסיו המוכנים למלחמה:

פסוק לח
חרב אל מימיה שהיה סביב העיר למצור, **כי ארץ פסילים היא** ר"ל יען שעושים ליראתם פסילים משונים, **ויתהללו** וישתגעו בפסילים **אימים** תמונות מחיות משונות המטילים אימה ופחד:

פסוק לט
לכן ישבו ציים אשלח לשם חיות נוראות כדמות חיות האימים שהיו להם לפסילים והם ישבו בארץ **לא תשב עוד לנצח**:

פסוק מא
הנה עם בא מצפון, כשם שנבא פסוק זה על ביאת הכשדים לא"י (למעלה ו') אמר שכן יבא עליהם עם מצפון, ועל ידיהם **יערו גוי גדול ומלכים רבים מירכתי ארץ** שיעזרו למדי ופרס:

פסוק מב
קשת וכידן יחזיקו במלחמתם **ועל סוסים ירכבו** אשר הסוסים **ערוכים למלחמה כאנשים**:

פסוק מד
הנה כאריה יעלה מלך פרס ורגע הריץ אותו מבבל ואח"כ חזר עליה עם כל בחורי הגבורים, וכלשון הזה נבא על אדום למעלה מ"ט י"ט כ' ע"ש פירושו, שנבא על בבל ועל אדום ששניהם החריבו מקדשי ה' בסגנון א':

פרק נא

פסוק א
על בבל עיר המלוכה, **ואל ישבי לב קמי** (כשדים בא"ת ב"ש), **רוח משחית** שהאויב לא יכוין להנאתו רק להשחית בל ישאר שארית:

פסוק ב
וזרוה, יסובבו אותה סביב כזר, וירוקנו את ארצה **כי היו עליה מסביב**, שבאם רוצים שישאר שארית אין מקיפים רק מג' רוחות כמ"ש הרמב"ם בה' מלכים כדי שיוכלו לברוח מרוח הרביעית, אבל הם היו עליה מסביב:

פסוק ג
אל, ר"ל אעיר רוח משחית **אל דורך אשר ידרוך קשתו**, **ואל המתעלה בסריניו** ואח"כ **לא יחמל**, גם **אל הבחורים** והגבורים, **ויחרימו כל צבא בבל**, אף אלה שלא מצאו מזוינים בכלי זיינם:

פסוק ד
ונפלו חללים בארץ, ואשר יסתרו בחוצות הצרות ידקרו אחריהם ברמחים:

פסוק ה
כי, זה יהיה מעט מה שהרעו לישראל, א. **שישראל לא אלמן מאלהיו** ויריב ריבם, ב. יען **ארצם** של כשדים **מלאה אשם** מה שחטאו נגד **קדוש ישראל** שהיא קדושת המקדש, ומה שהשתמשו בכלי המקדש שלכן נהרג בלשאצר:

פסוק ו
נסו, עפ"ז מצוה לעמים אחרים אשר בתוכה שינוסו, **פן ידמו** ויכרתו **בעונה כי עת נקמה היא לה'**, א. מצד הנקמה, ב. **מצד הגמול** כפי מה שעשו והרעו:

פסוק ז
כוס זהב בבל, א. היו דומים ככוס זהב שהוא מתכות חזק, ב. שהיו **ביד ה'** שבט אפו, ג. **שהיא משכרת כל הארץ** עד **שגוים שתו מיינה** ונשתכרו ונתהללו בשגעון:

פסוק ח
פתאם נפלה בבל שה' הניח את הכוס מידו ונפלה ותשבר, **הילילו**, תחלה הילילו כל העמים **עליה** כי היו חוסים בצלה, **קחו צרי** כי רצו לעזרה:

פסוק ט
רפאנו, יאמרו זה לזה כי לא נרפאתה, לכן עזבוה ויתפרדו עוזריה מעליה, **כי נגע** ר"ל מפלתה תהיה בין מצד כוכבה ומזלה **בשמים** ובמערכת, בין מצד ההשגחה האלהית שמיוחס **לשחקים** שהם נשאים משמים:

פסוק י
הוציא, אבל ישראל יאמרו שזה היה ע"י **שה' הוציא את צדקתינו** והגיע זמן שיריב ריב ישראל, לכן **באו ונספרה בציון** וכו':

פסוק יא
הברו, אתם **החצים** שאו אבר וכנף ועופו אל השלטים למלאותם, ימליץ שהחצים יעופו בעצמם אל השלטים, **העיר ה' את רוח מלכי מדי** ונתן בלבם **כי מזמתו על בבל להשחיתה**, ושמה שרוצה להשחיתה הוא מצד **נקמת ה'** על דבר כבודו, ועל **נקמת היכלו** ששרפו הבהמ"ק כ"ז נתן ה' בלב מלכי מדי, (ר"ל שכן פתר דניאל לבלשצאר את הנראה וזאת נודע למלכי מדי, ועי"כ השחיתו את בבל):

פסוק יב
אל חומת בבל שאו נס להלחם אל החומה, **החזיקו המשמר** בל יפלו הגבורים על המחנה מן החומה, ואח"כ **הקימו שומרים** רבים בכל סביבות החומה שלא יברח האיש **והכינו הארבים** להכרית את הבורחים והמתחבאים, **כי גם זמם** מה שזמם כבר עשה ויצא לפועל:

פסוק יג
שכנת על מים רבים והיו באים לתוכה תבואות וסחורות רבות, **בא קצך** כפי **מדת בצעך** שעשקת את כל האומות:

פסוק יד
נשבע שימלא אותך אדם כילק להשחיתך:

פסוק טו
(טו-יט) **עשה ארץ**, פסוקים אלה באו למעלה י' ושם פרשנום, ר"ל אז יכירו הכל כח ה' שהוא ברא כל המציאות ואת השגחתו שניכר ע"י גבורת גשמים, ויכירו כי אין ממש בע"א וה' שהוא **חלק יעקב הוא יוצר הכל**, והוא יריב ריב ישראל:

פסוק כ
מפץ יאמר לישראל **אתה מפץ** של **כלי מלחמה** על ידך אשבר ואפוצץ כי מלחמה היינו בבל שהיתה כלי מלחמתו של ה', **ונפצתי בך גוים** ר"ל לאומי בבל ומלכותיהם:

פסוק כד
ושלמתי ר"ל שלכן אנפץ את כל אלה כדי **לשלם להם את כל רעתם אשר עשו בציון**, ואחר שישברו על ידכם אתה המפץ אצלי שבעבורך אנפצם ככלי יוצר:

פסוק כה
הנני אליך הר המשחית של בבל, **וגלגלתיך** לא יהיה עוד משכנך בין הסלעים כי תהיה הר שריפה:

פסוק כו
ולא יקחו ממך אבן לפנה שלוקחים אבן יקרה ומוצקת (הנמשל שלא יקימו ממך מלכות) ואף לא **אבן למוסדות** שהיא פחותה מאבן פנה (ר"ל אף לא ממשלה קטנה ושיהיה בך יישוב):

פסוק כז
(כז-כח) **שאו נס** יספר בפרטות איך נקבצו **עליה כל מלכי גוים** הקרובים והרחוקים:

פסוק כט
כי קמה כי בפעם הזאת יחריבו אותה **חדלו להלחם** בשדה המלחמה, **ישבו במצדות** וגם שם **נשתה גבורתם** ולא ילחמו גם במצודה עד שהציתו המשכנות ונשברו בריחי המבצר:

פסוק לא
רץ לקראת רץ ירוץ ר"ל שכל הנאמר בפסוק הקודם ירוץ רץ לקראת רץ להודיע, שהראשון יודיע שחדלו להלחם וישבו במצודות ויבא רץ כנגדו להודיע כי נשתה גבורתם והציתו משכנותיה, ואח"כ יבא מגיד לקראת מגיד להגיד למלך בבל כי נלכדה עיר המלוכה בקצה, ויבא מגיד לקראתו להגיד, כי **המצדות שסביב בבל נלכדו** וכו', שהוא גמר הכיבוש ושאנשי המלחמה נבהלו ואין לוחמים עוד:

פסוק לג
כי כה אמר ה', **בת בבל** היתה דומה כגורן בעת הדריכה ר"ל בעת שהדריכה את כל האומות כמו שדורכים התבואה היתה דומה כגורן מלאה תבואה ועוד מעט יבא לה עת הקציר ויקצרו גם אותה:

פסוק לד
אכלני, מאמר בת ציון, נ"נ **אכלני** שהרג אנשי בימי יהויקים, **והציגני כלי ריק** שהגלה גלות יכניה, ואח"כ **בלעני כתנין** שבזבז כל אשר להם, ואח"כ **הדיחני** לגמרי בגלות צדקיהו:

פסוק לה
חמסי, בת ציון עיר המלוכה תצעק חמס על עיר המלוכה בבל, וירושלים שהוא בני העיר ואנשיה יצעקו חמס על כשדים, בבל אכלה שארה ובשרה שהיא המלוכה והבהמ"ק, וכשדים שפכו דמה, וכל אלה מבקשים דין וצועקים חמס:

פסוק לו
לכן הנני רב את ריבך על החמס, **ונקמתי** על הדמים ששפכו, **והחרבתי** כי לבסוף נחרבה לגמרי והיתה תל עולם:

פסוק לח
יחדו, ר"ל בו בלילה שאגו ככפירים והתעוררו כגורי אריות, כי אז נצחו את דריוש ובלשצאר עשה לחם לכל שריו:

פסוק לט
בְּחַמָּס, ואז נשתכרו בכלי קודש, ונהרג בלשצאר:

פסוק מ
אורידם, וחזרו הפרסים והרגו את שריו וגבוריו:

פסוק מא
איך, א. איך נלכדה ונכבשה, ב. **איך היתה לשמה** הלא כל הגוים באו אליה לסחורה והיו נכנעים תחתיה:

פסוק מב
(מב-מד) **עלה**, אחר כך עלה הים והחריבה פעם ג' ועריה היו לשמה וגם החומה נפלה:

פסוק מה
צאו, כבר נזכר נ' ח', נ"א ו', ופה, נגד ג' פעמים שנחרבה:

פסוק מו
ופן, ר"ל אני מצווכם שתצאו **פן**, **ירך לבבכם בשמועה** הראשונה של החורבן הראשון, **ובא בשנה השמועה**, ר"ל בשנה הזו תבא השמועה הזאת שנית, כי תוחרב שנית, **ואחריו בשנה** ר"ל שנה שאחריו (תבא) **השמועה** פעם שלישית, **וחמס בארץ מושל על מושל**, והחמס אשר יהיה בארץ הוא ימשול על המושלים, ר"ל שהמושלים בה לא יוכלו לעצור בעד החמס כי החמס ימשול עליהם ויהיה תקיף מהם:

פסוק מז
(מז-מח) **לכן הנה ימים באים ופקדתי** בהשגחה, וגם שאביא הרעה מסכים עם הטבע עד **שירננו על בבל שמים וארץ**, ר"ל שגם המערכה בשמים ותהלוכות הטבע בארץ יחייבו מפלתה **כי מצפון יבאו השודדים** שכן תחייב המערכה:

פסוק מט
(מט-נ) **גם בבל לנפול** ר"ל אחר שבבל מוכנת שיפלו בה **חללי ישראל וחללי כל הארץ**, לכן אתם, **פלטים מחרב הלכו אל תעמדו** בל תפלו שם חללים, **זכרו מרחוק את ה'** לשוב אליו, **וירושלם תעלה על לבבכם** לשוב לירושלים:

פסוק נא
בשנו הבושה היא מה שמתבייש מעצמו, והכלימה היא מאחרים, והחרפה היא על דבר, והכלימה תצוייר שמכלים בחנם, אומר עד עתה **בשנו מאד כי שמענו חרפה**, כי היה הגלות והחורבן על מעשינו הרעים, וגם אח"כ **כסתה כלמה פנינו**, שאחר שנתכפרו עונינו עדיין היינו לכלימה, **כי באו זרים על מקדשי ה'**, שתחלה היה ע"י עונינו ואח"ז החזיקו בכלי המקדש ושתו בהם וזה הכלימה:

פסוק נב
לכן, משיב ה' שלכן יפקוד על בבל, והיתה הפקידה על חילול כלי המקדש כמו שפתרו דניאל:

פסוק נג
כי תעלה בבל השמים ר"ל אף שיצוייר שתהיה במערכה טובה מצד הוראת המערכת, **מאתי יבאו שדדים** ואשדד המערכה:

פסוק נד
(נד-נה) **קול זעקה** וכו' **כי שדד ה'** שיהיה בהשגחה:

פסוק נו
כי בא על בבל שודד וכו' וזה יהיה מחמת **כי אל גמלות ה'**, והוא **שלם ישלם**, ויש הבדל בין גמול לתשלומין, הגמול הוא לפי התפעליות השנאה, והתשלומין הוא כפי המעשה, שישלם בין מצד האיבה בין מצד המעשה שעשו:

פסוק נז
והשכרתי, כי היה בלילה שנשכרו בכלי קדש:

פסוק נח
חמות בבל וכו' **ויגעו עמים** להעמיד החומה **ולאמים** לכבות את האש וייעפו ולא יכלו להושיע:

פרק נב

פסוק ב
(ב-ד) **ויעש הרע**, כבר פירשתי מ"ב כ"ד, שהרע היה מה שלא שמע לדברי ירמיה ומה שעבר על השבועה שנשבע לנ"נ וזה היה **כי על אף ה' היתה** וכו' כי הדור היו רשעים ולכן סבב שמרד במלך בבל:

פסוק ז
ותבקע העיר ע"י הרעב בקעו העם לצאת אל מלך בבל כנ"ל ל"ט ועי"ז נכנסו כשדים וישבו בשער התוך, ועי"ז וכל אנשי המלחמה יברחו, או שזה הבקעה אחרת שבקעו אנשי המלחמה לצאת דרך שער, כנ"ל למעלה ל"ט:

פסוק ט
וידבר אתו משפטים, עי' מ"ב כ"ה ו':

פסוק יב
בעשור לחדש, ובמלכים שם בשבעה לחדש, ופירשתי שם שבשבעה בא נבוזראדן לירושלים ובעשור עמד לפני מלך בבל וצוה לשרוף הכל:

פסוק יח
לקחו, זה לקחו חיל כשדים לעצמם:

פסוק יט
ואת הספים ומזרקות וסירות וכפות שהיו של כסף או זהב לקח רב טבחים אל אוצר המלך:

פסוק כב
(כב-כג) **וכתרת עליו**, הסתירה שיש בין כתובים דכאן לכתובים של מלכים פירשתי מ"א ס"ז:

פסוק כה
ושבעה אנשים, ובמלכים וה' אנשים ושם פירשתי:

פסוק כח
זה העם אשר הגלה, עי' מלכים ב' כ"ד פסוק י"ד הארכתי בזה:

פסוק לא
בעשרים וחמשה, ובמלכים אמר בעשרים ושבעה, ופירשתי שבכ"ה בחדש הוציאו מבית הכלא ובעשרים ושבעה נשא ראשו בגדולה וכבוד:

פסוק לג
ושנה את בגדי כלאו, יש הבדל בין ויחלף שמלותיו דגבי יוסף שהוא שלבש בגדים אחרים נקיים ונאים, ובין ושנה, שהמשנה אינו מחליף הדבר בדבר אחר רק משנה דבר זה עצמו, כי גם בבית כלא לא לבש בגדים צואים, רק היה עליהם סימן גנאי ושינה סימן זה עצמו לשבח, ששרי המלך היו נכרים בבגדיהם מאיזה מדרגה הוא בכבודו ומעלתו, ושם לו על בגדים שלבש בכלא אות הכבוד ובבגדים אלה עצמם אכל לחם לפניו, שיזכור תמיד את הטוב אשר עשה לו, שמבית אסורים יצא לשולחן המלך: סכום פסוקי של ספר ירמיה **אלף ושלש מאות ששים וחמשה**, וסימנו אנכי **אשמח בי-ה-ו-ה**, וחציו ויאמר חנניה וגו' (כ"ח י"א), וסדריו **שלשים ואחד**, וסימנו חסד **אל** כל היום, מספר הקאפיטול' **חמשים ושנים** וסימנו אודה ה' **בכ"ל** לבב: